

Sadržaj:

001 ilustracija na naslovnoj strani Mijat MIJATOVIC **004 Vekovnici: ČIŠĆENJE** Crta: Igor KORDEJ, Piše: Marko

STOJANOVIC **008 ilustracija: VEKOVNICI** Dejan NENADOV **009 Vekovnici: POČETAK** Crta: Zoran TUCIĆ, Piše: Marko

STOJANOVIC **020 Jedan treptaj** Milan JOVANOVIC **026 Moj svet** Konstantinos SKLAVENITIS **028 strip kaiševi**

Mihajlo DIMITRIJEVSKI The MIČO, Mirko ZULIĆ, Predrag IKONIĆ Peda Slavni, Danko DIKIĆ i Marko STOJANOVIC **029 polutable** Ivana LAZIĆ,

Milisav BANKOVIĆ **032 Izvidnik i njegov pomoćnik** Crta: Stevan SUBIĆ, Piše: Vasa PAVKOVIĆ **040 Pasje popodne**

narednika Smitha Edvin BIUKOVIĆ **046 Simphony** Edvin BIUKOVIĆ **047 Stranci napolje** Boris Bobb KLISURSKI

048 Amnezija Filip ANDRONIK **051 Sam And Willbourne** Mijat MIJATOVIC **054 Kišni čovek** Adrian BARBU

064 Sekvestor Urs Matej STIĆ **082 Business is a Business** Miodrag KRSTIĆ Profke **088 Smrt fašizmu**

Zvonko BLAGOJEVIĆ **089 strip kaiševi** Krešimir BIUK, Aleksandar ANĐELKOVIĆ, Marko STOJANOVIC, Ivan GLASNOVIĆ i Josip SRŠEN

090 Rovovi Tasos ZAFEIRIADIS, Petros CHRISTULIAS **094 Burg Rheinfels** Ileana SURDUCAN

016 Intervju: Zoran TUCIĆ SUSTIGAO SAM SVOJ SAN, Razgovarao: Marko STOJANOVIC
024 Strip fenomeni: SIROČAD

BONELIJEVA OBOJENA REVOLUCIJA, Piše: Stefan MARKOVIĆ **030 Intervju: Paolo RIVERA** HE DID IT HIS WAY, Razgovarao: ZLATIBOR

STANKOVIĆ **041 Petnaest godina bez Edvina BIUKOVIĆA: Kao suze na kiši**, Priredio: Marko STOJANOVIC, Ilustracije:

Mijat MIJATOVIĆ, Goran SUDŽUKA, Sebastjan ČAMAGAJEVEC, Tonči ZONJIĆ, Dankan FEGRADO, Josip SRŠEN, Tihomir TIKULIN Tico, Leonardo FERNANDEZ,

Robert Bob SOLANOVIĆ, Sabahudin MURANOVIĆ Muran, Esad RIBIĆ, Dalibor TALAJIĆ, Pišu: Goran SUDŽUKA, Geri ERSKIN, Tihomir TIKULIN Tico,

Pit DŽEJNS, Aksel ALONZO, Dalibor TALAJIĆ **052 Strip klasici: Zvitorepec** MUSTER IZMEĐU UMETNOSTI I KIČA, Piše: Iztok SITAR

058 REC!enzije „Kapetan Nitrat“ Piše: Nikola MILIĆEVIĆ, „Vojdan“ Piše: Nikola TEMKOV Temnik, „Dragon Last“ Piše: Ivan VELJKOVIĆ, „Stripovi iz Nikad robom“ Piše: Aleksandar TEOKAREVIĆ, „To Ptoma“ Piše: Alin RAUČOJU, „Leskovački strip 1950-2010“ Piše: Ivan VELJKOVIĆ, „Țara desenătă,

întâmplări cu și despre Germania“ Piše: Dragan PREDIĆ, „Lutalica Bili“ Piše: Pavle ZELIĆ **070 Priče iz majstorske radionice:**

Dražen KOVAČEVIĆ POŠTENJE SE ISPLATI, Razgovarao: MARKO STOJANOVIC **085 In memoriam: Miodrag KRSTIĆ**

Profke Piše: Marko STOJANOVIC, **Slovo o jednom Profketu** Piše: Zoran STEFANOVIĆ **091 Balkanska pravila: Ileana**

SURDUKAN PRINCEZA IZ STRIP BAJKE, Razgovarao: Dragan PREDIĆ

Umesto dvadesetogodišnjice

Ove godine Leskovačka škola stripa „Nikola Mitrović Kokan“ obeležava dvadeset godina postojanja i rada – što istovremeno znači da i ja imam isti taj staž u devetoj umetnosti. Shvatam strip ozbiljno od svoje sedamnaeste godine, kad sam silom prilika i počeo da vodim školu, a to što je on mene nešto kasnije počeo da uzima za ozbiljno, to je već druga stvar... Tek, dvadeset godina bavljenja bilo kojim poslom nije mala stvar. Kad je posao kreativan, kao što je to bavljenje stripom, nakupi se i urađenog, a to što je moglo i više da svaki pedalj osvojenog terena nismo preskupo plaćali bez ikakve potrebe, to je već druga stvar... Ove godine najstariji strip časopis u Srbiji koji konstantno objavljuje domaći strip, moj i vaš "Strip Pressing", obeležava petnaest godina izlaženja, što znači da i ja imam isti taj staž kad je u pitanju uređivanje i redovno pisanje o stripu. I tu se nakupilo minulog rada tim vrednijeg jer se gotovo sve vreme plivalo uzvodno, budući da se samo tako moglo napred – a napred se moralio, čisto da se ne bi nazadovalo...

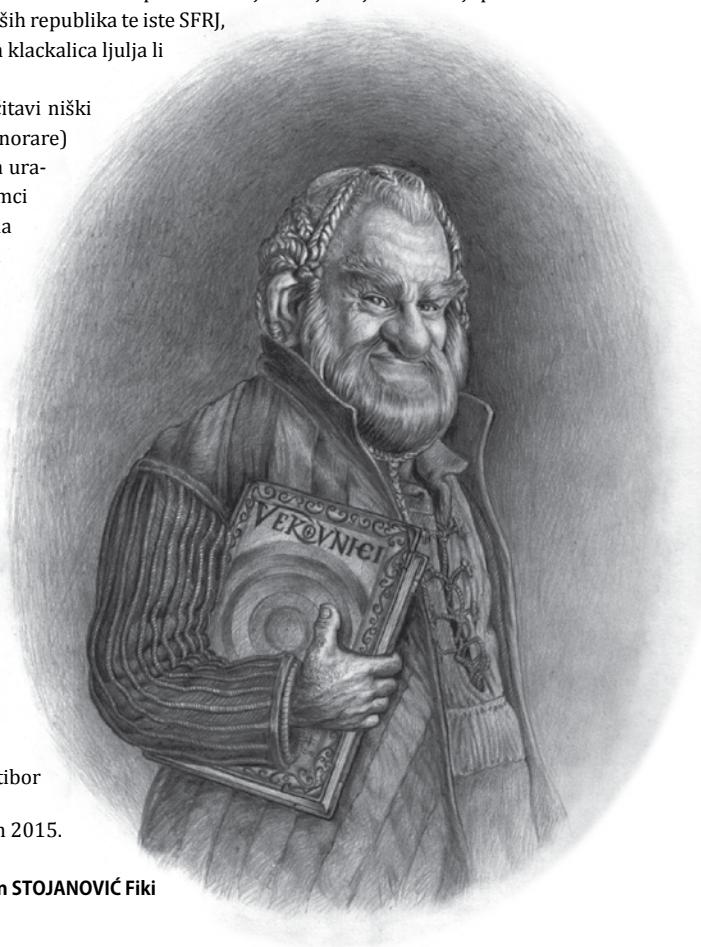
Mnogo toga se promenilo u domaćem stripu od onda kad smo počinjali, Strip Pressing i ja. Onda tadašnja Jugoslavija nije imala ni jednog strip izdavača, danas ih ima preko dvedeset. Tada su se strip izdanja mogla prebrojati na prste jedne ruke, danas ih ima, kako sam juče saznao na tribini povodom druge godišnjice striparnice "Južni Darkwood", preko trista godišnje. Tada si na prste druge ruke mogao prebrojati naše strip autore koji su radili u inostranstvu, danas ne možeš sve da ih smestiš u prosečan autobus. Tada je na prostoru bivše SFRJ postojalo strip festivala da ih prebrojiš na jedan prst (valjda zato taj isti najdugovečniji festival, Balkanske smotre mladih strip autora, redovno od Ministarstva kulture Republike Srbije dobija taj isti srednji prst kad se radi o finansijskoj pomoći za održavanje festivala), a danas ih ima makar duplo više od bivših republika te iste SFRJ, sa sve pokrajinama... Mnoge stvari su se promenile na bolje – ali, budući da životna klackalica ljudi li ljudi, mnoge su otišle i naniže.

Kad smo pravili svoje prve korake u stripu, Strip Pressing i ja, nisu se krali čitavi niški strip festivali ni leskovačke škole stripa, izdavači (naročito oni koji vam duguju honorare) nisu sistematski izbegavali da se javi na telefone, udruženja se nisu uzdržavala da urade ono što treba zbog komercijalnih interesa svojih daljinskih upravljača, potomci preminulih velikana nisu lelekali zbog istinitih natpisa o svojim precima, zabavna politika nije bila izgrađena na bahatosti glavnih i odgovornih pojedinaca a kulturni centri (bili oni, na primer, niški, leskovački, zrenjaninski ili već koji) imali su toliko kulture da preuzete obaveze blagovremeno i izmiruju – svet stripa nije bio potresen krupnim lobiranjem i sitnim saopštenjima...

Zbog svega toga, dalje se mora oprezno. Možemo vam, naravno, obećati brda i doline, jer je to u današnje vreme postalo popularno, ali, iako se to na ovim prostorima trenutno ne smatra za ikakav greh, ne bismo ni da vas lažemo. Zato ćemo se zadovoljiti obećanjem da ćemo dati sve od sebe da radeći kako treba makar dupliramo radni staž – a država će, siguran sam, pomoći, ako nikako drugačije a onda svima nama sve više udaljavajući penziju. S tim obećanjem, što sebi što vama, smo pre nekih petnaest-dvadeset godina i krenuli, ne bi valjalo da bez njega nastavimo... Strip Pressing i ja.

Marko STOJANOVIC

STRIP PRESSING Magazin za devetu umetnost
Izdavač Studentski informativno izdavački centar - Niš
adresa Šumatovačka bb, 18000 Niš telefon 018/523-418 fax 018/523-120 žiro
račun 42500-678-5-22823 glodur Pressinga Dejan N. Kostić urednik izdanja
Marko Stojanović priprema za štampu Vladimir Vukašinović likovni urednik Zlatibor
Stanković lektura Nadica Stojanović
Pod pokroviteljstvom Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja jun 2015.

Ilustracija: Ivan STOJANOVIC Fiki

CAREVINA,
VLASINA, 1469.

ČETIRI,
TRIGLAV, 1481.

BALKAN JE MOJ.

SVAKO KO POKUŠA
DA TO OSPORI...

...ILI DA SE UMEŠA
U MOJE POSLOVE...

...PROĆI ĆE
OVAKO I NIKAKO
DRUGAČIJE.

SAD KAD BEZ IKAKVE
SLIMNJE ZNATE DA
MOGU DA POGUBIM
SVAKOG OD VAS...

...OSTAJE VAM DA SE
POVUČETE LI SVOJE
MISIJE RUPE...

...ILI DA POKUŠATE
DA PROVERITE
MOGU LI I DA
POGUBIM SVE VAS.

Vekovnici: POČETAK

Scenario: **Marko STOJANović**

Crtež: **Zoran Tucić**

TI... TI SI
JEDAN OD KAINOVIH
SINOVA...

...I LIKRAO
SI MI
MAPU!

VAU! SAD MI JE
JASNO ZAŠTO TE
ZOVU MUDRAC!

DOBRO JE,
POŠTO MENI NIJE
JASNO ZAŠTO TEBE
ZOVU LAKRDJAŠ...

KAD MI ZAVRŠIMO
S TOBOM, ZVAĆE
TE CRKOTINA.

NEĆEŠ IMATI
NIŠTA PROTIV.

AKO VI
NEMATE NIŠTA
PROTIV...

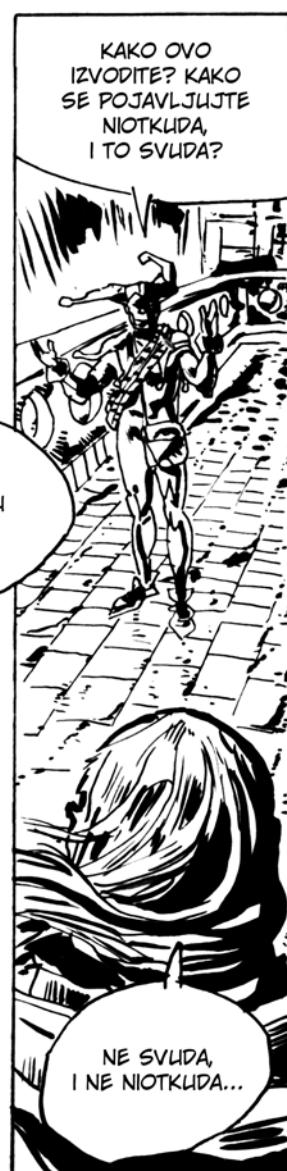
PU! JA
IMAM NEŠTO
PROTIV...

...JA BIH
DA TAJ DEO
PRESKOČIMO!

...ZOVE SE
SEKIRA.

...ONDA PROSTO
NE ŽELIM DA SE
SPLUŠTAM NA VAŠ
NIVO, MOMCI.

AKO ĆEMO
TAKO... UH,
MAJKU TI... DA
RAZGOVARAMO...

DOK TAJ ČAS NE KUĆNE, VEZANI SMO ZA JEDNOG OD
TROJICE DUŠOM I TELOM. IZ NJEGA CRPIMO SVOJU
ŽIVOTNU SILU.

HEJ,
HEJ,
HEJ!

NISAM REKAO DA
ME ZANIMA TVOJA
ŽIVOTNA PRIČA, STARI!
KAKO SI KRENIO, TI BI
IZGLEDA PRIČAO CEO DAN!

...SAMO DOK
SE JEDAN OD
TROJICE NE Približi
DOVOLJNO ZGRADI DA
STIGNU OSTALI.

ZNAŠ,
UBISTVO JE
GREH.

ZNAM.
I KRADA
JE.

SREĆA PA LI BIBLIJI
NEMA NIŠTA O OVOME...

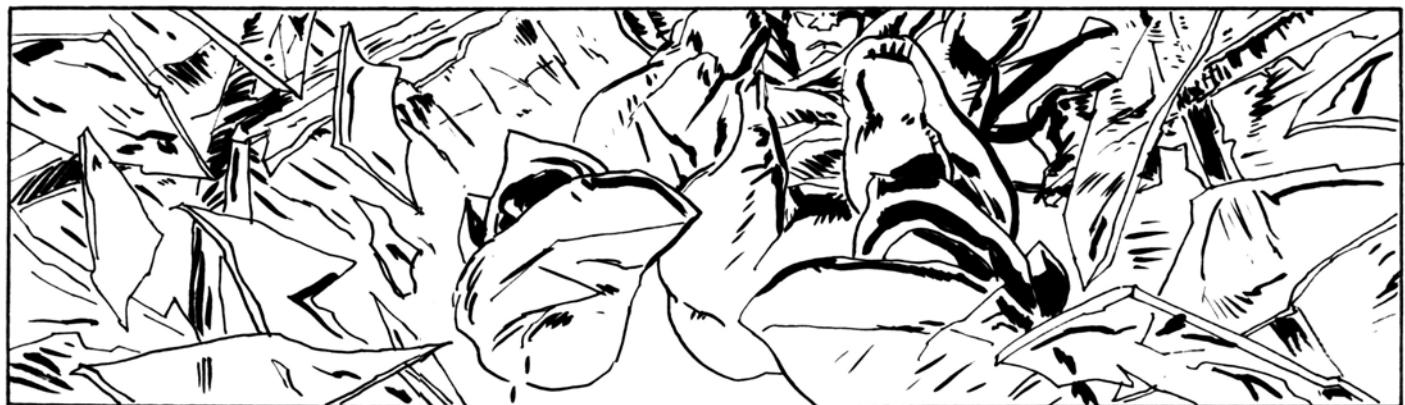
NE CEO DAN...

OSTALI!?

...NE BI ME
SREĆILO ČAK
I DA IMA.

...MADA,
DA BLJEM
SAVRŠENO
ISKREN...

KAKO...
ZAR MISLIS DA BIH MOGAO DA VIDIM STVARI KOJE ĆE TEK BITI DA NISAM U STANJU DA VIDIM STVARI KOJE VEĆ JESU?

PROMENIĆEMO REZIDENCIJU DOK SE NE POPRavi PROZOR, NARAVNO...

Intervju: Zoran TUCIĆ
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

Sustigao sam svoj San

Zoran Tucić je od početka osamdesetih jedan od najzanimljivijih strip autora bivše SFRJ, od skora perjanica najvećeg italijanskog izdavača, "Boneli", ali je njegova ključna osobina, ta blagost koju i sam ističe u svojoj poslanici mlađima na kraju ovog intervjuja, ono što ga čini jednim sasvim netipičnim predsednikom – onim koga svi oni kojima predsedava, što podrazumeva kompletno članstvo cehovskog Udruženja stripских autora Srbije, vole. Uostalom, uverite se i sami...

PRESSING: Kakvu ulogu igra mitska figura konja u porodici Tucić?

Zoran TUCIĆ: Mislim da je to zbog ravnicaške želje za brzinom, da bi se dodirnuo horizont pre nego što isti shvati šta se dešava i ponovo se pomeri na uobičajenu udaljenost. Ako pešačiš, spor si, čini se kao da se ne pomeriš s mesta, tu si sa svima ostalima - nemaš kud. A kao jahač ili u čezama, kao da letiš, a razne nepotrebne misli ostaju iza i nestaju u prašini. Topot kopita kao grmljavina, pod kopitima varnice i munje, sve zagluši - putuješ u sebi i van sebe i čini ti se da si sloboden kao vetar. A još da znaš da crtaš... Moj otac je umeo da nacrtava hajduk Stanka na konju, bez postavke, crtajući od konjskih ušiju, čas levo čas desno, detalj po detalj kako da ih odnekle precrtava. Mene su u vrtićkom uzrastu začikavali da sam - ako ne znam isto tako da nacrtam, a osećao sam nekako da će morati i bolje - sigurno zbog ko zna čega zamenjen u porodilištu u Šapcu. U svakom slučaju, konji su bili i ostali statusni simbol u mojoj familiji u Petlovači - pravi ili nacrtani, podjednako jure kroz dvorišta i generacije, detinjstva i zrele dane.

PRESSING: Šta je došlo pre, ljubav prema crtanju ili ljubav prema stripu?

TUCIĆ: Crtkao sam ja i pre ali nisam imao nikakav određeni odnos prema tome, nisam imao jasnu predstavu čemu bi to moglo zaista da posluži. Tek kad sam video prvi strip, držao ga u sopstvenim rukama, dodirivao korice, listao stranice i gledao crteže i oblačice - sećam se, obazirao sam se pod lozom u našem dvorištu osećajući užasan strah da se baš tog trenutka ne probudim, jer mi je izgledalo gotovo neverovatno da tako nešto uopšte može da postoji u stvarnosti. Tek tad sam zaista poželeo da crtam i tako je uglavnom i ostalo.

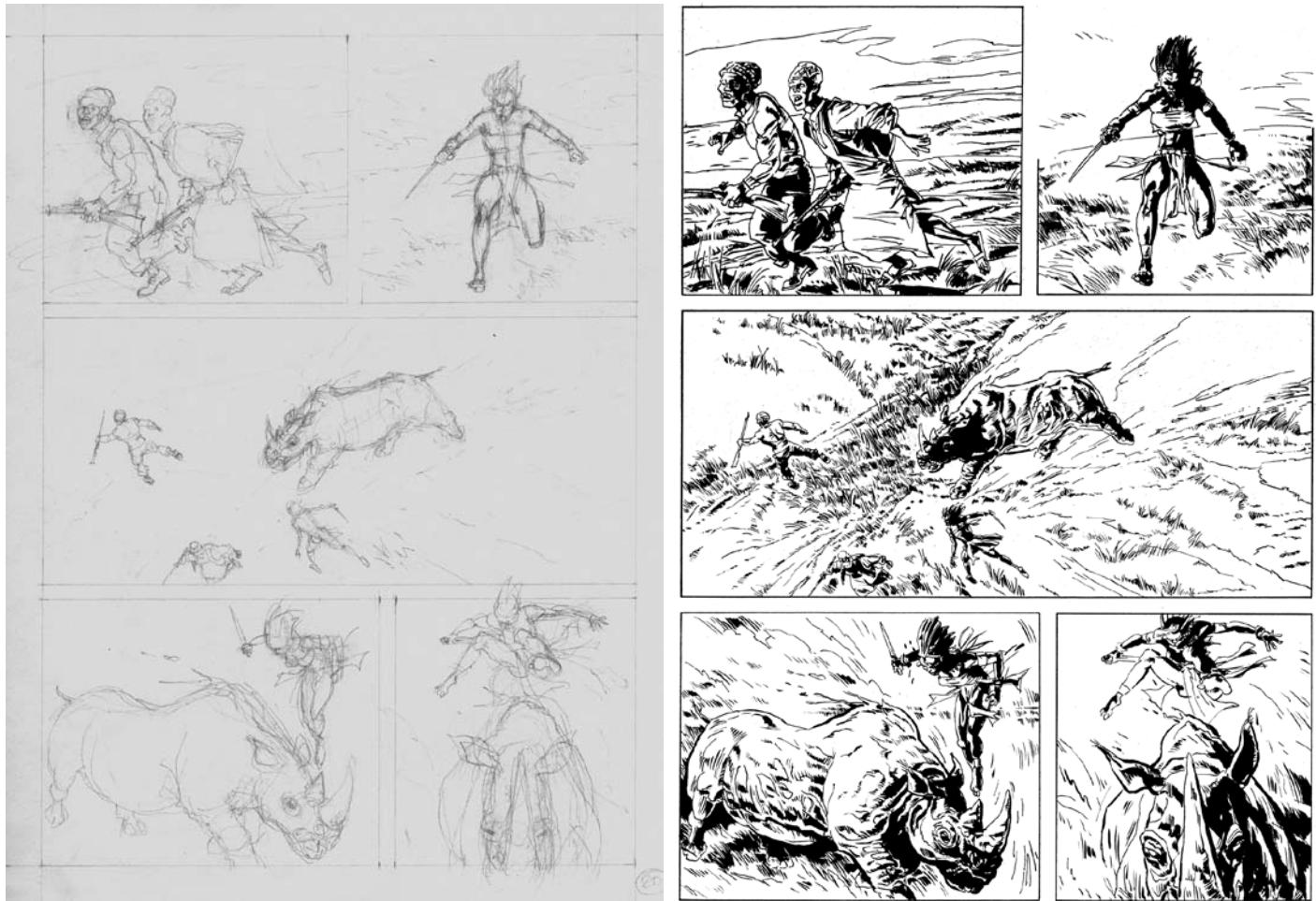
PRESSING: Šta je neko kome je strip kamen međaš u životu u Srbiji sedamdesetih i osamdesetih konkretno mogao da uradi da se približi ostvarenju životnog sna - život u i od stripa?

TUCIĆ: Tad smo živeli u Loznicama. U prvoj polovini sedamdesetih sam crtao za sebe, nisam imao ni nagoveštaj o tome da se iko time kod nas aktivno i slobodno bavi. Za ono što sam viđao u „Dečjim novinama“, „Nikad robom“ ili u „Kekecu“ sam smatrao da je crtano ko zna kad, a ako je nešto možda i sveže - da je rađeno po specijalnom odobrenju nekakve tajne državne komisije... A kako do njih doći, to нико nije umeo da mi kaže. Pravio sam od školskih blokova strip sveske, crtao sam direktno flomasterom stripove o „Osvetnicima“, „Zagoru“, „Teksu“, „Horu/Joru“, nekoliko kratkih priča sa mojim vestern junacima, dva/tri partizanska, nekoliko pričica o tinejdžerima... Negde sedamdeset pete, sve tako bez olovke, samo ovog puta rapidografima, nacrtam jednu tablu „Tarzana“ (početak, prema prvoj Barouzovoj knjizi), sastavim pismo nudeći im saradnju (!) i, rešen da proverim ima li koga sa druge strane pa nek bude šta bude - posaljem sve na adresu „Dečjih novina“. E, čoveče... Posle desetak dana stiže mi odgovor od Lukice (urednik Slobodan Lukić), fini i uljudan, iz kojeg nisam mogao dobro da razumem da li mu se moji crteži dopadaju ili ne i koliko, ali sam odlično razumeo onaj drugi deo gde mi je lepo objasnio ko je vlasnik autorskih prava, moguće konsekvence za prekršioce u slučaju publikovanja (dok sam čitao nisam mogao a da na trenutak ne zamislim sebe kao takvog jednog publikovanog neobuzdanog momka, kakav bi to samo potres bio mislio sam, a uši su mi se

zacrvenele zbog sve te gungule...). Uz srdačan pozdrav, nije zaboravio da me ohrabri da nastavim da crtam (znači - sme se), pa kad budem imao nešto dovoljno kvalitetno (?), da slobodno ponovo pišem, a oni će to pažljivo razmotriti. Najvažnije mi je bilo što su odgovorili. Ubrzo su objavili i prvi konkurs za strip i strip scenario - poslao sam dva stripa od po dvanaest strana A4 formata, jedan SF (nešto sa vremeplovom) i jedan istorijski (Sloveni i Avari, opsada Konstantinopolja), po sopstvenim scenarijima, a crtano rapidografima i četkicom. Nisam prošao, uredno su vratili radove uz obaveštenje o rezultatima i sa prepukom da ubuduće radim na većem formatu, pa kad bude sledeći konkurs... a da radim direktno, bez postavke u olovci, to izgleda nisu provalili. Malo posle sam u nekom „Eks-u“ video reklamu za Rustemagićeve knjige „Profesionalne tajne stripa“ i „Sve tajne crtanja“, pa sam ih hitno naručio. E, tu sam na jednom mestu konačno video tehnologiju, kako šta ide i kojim redosledom. Scenario, skice likova, kostim, scenografija, planovi, režija, montaža, postavka olovkom (a pitao sam se do tada šta li to sa mnom nije u redu i kako ne umem bolje od Žiroa ili Hermana da malo odozgo nacrtam ulicu sa kočijama, konjima i prolaznicima...), tuširanje, rasteri, zvučni efekti, oblačići, upis teksta... Za drugi konkurs sam se žestoko naoštrio, naučničko/umetnički, i siguran u sebe u kategoriji za strip - poslao dvanaest na hameru 35/50 nacrtanih tabli druge epizode o Hjuronu gladijatoru (!), a u kategoriji za scenario - prvu epizodu. Naivno je to bilo, ne znam kakvi su bili drugi koji nisu prošli, ali tom prilikom su nas sve počistili Bane i Toza. U pseudofilozofskom maniru Novog kvadrata, u trećem i četvrtom razredu gimnazije, uradio sam još dva stripa na po jednoj tabli (u jednom se pojavljivao jednorog, a drugi koji sam u radio u formatu 50/70 je bio vestern bez reči) i nekoliko stripica sa udarnim poentama u formi polutabli. Sve sam to lično nosio u redakciju „Dečijih novina“ u Beograd. Sibin Slavković je tada bio urednik „YU stripa“, delovao je ne mogu da kažem strogo ali onako ozbiljno - gledao je pažljivo, analizirao, ukazivao na razne stvari o kojima tad nisam imao pojma, kritikovao, ali i davao nadu. Sećam se atmosfere svakog susreta, kontrasvetla u kancelariji, tabli „Vendesa“ na radnom stolu - valjda zbog toga mi se i sad čini da Sibin nikako ili sasvim, sasvim slabo stari. Pretresao je on to i prošlo je malo vremena - isčekivanja, jad, muka i trud su se konačno isplatili objavljenim radom u Prvom startu (sa Tomasom i Anom/Nep-om).

Godine 1980. sam upisao fakultet i pred sam odlazak u vojsku, inspirisan Lebovićevim i Julesovim „Partizanima“, u žarbni uradio dvanaest tabli dramatičnog partizanskog stripa - lepo mi je Sibin objasnio da sam tu na pogrešnom putu i tako mi se ta decenija i završila. Da nije ovo malo preopširno? Kratko pitanje, a ja krenuo ko Aleksa Žunjić iz „Sumnjivog lica“. Moji prijatelji (Rade Tovladjac, Vujadin Radovanović, Ljuan Koka, a kasnije i Saša Živković i Aleksandar Timotijević) i ja smo 80-tih studirali, čitali, crtali, gledali filmove u Sava centru i Dvorani kulturnog centra, slušali većinom 60-te i 70-te... Na prvoj godini sam uradio strip za konkurs sarajevskog „ABC Stripa“ i „Tarzana“ za

konkurs „Marketprinta“, a na drugoj nam je (Ljujanu i meni) Moma Rajin uzeo „Vorloha“ za „YU Strip magazin“. To mi je bilo ključno – sa „Vorlohom“ sam osetio da sam sustigao san.

PRESSING: Zašto „Bauhaus“, i kako „Bauhaus“?

TUCIĆ: Na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu na kom smo, činilo nam se, boravili nekako uzgred... U stvari, da budem precizniji, nismo baš zamišljali i sanjali sebe kako postajemo slični ili kako preuzimamo mesta svojih profesora, izuzetnih arhitekata i teoretičara moderne arhitekture Uroša Martinovića, Ivana Antića, Svetislava Lićine, Ranka Radovića... Shvatali smo gledajući i slušajući ih zašto je arhitektura u značajnim civilizacijama kraljica umetnosti, ali mi smo osećali da to može i nestati, pa smo živeli paralelno, trudeći se da ono što smo od njih mogli da upijemo transformišemo u nešto nama bliskije – bili smo mlađi, oči su nam bile širom otvorene, nije nas plašila daljina ni dubina, beskonačnost nam je bila u džepu i hteli smo da se poigramo sa teorijom svega. U to vreme smo učili o Valteru Gropiju i Mis Van de Roju, zvezdama pokreta „Bauhaus“ (kućogradnja) u Nemačkoj između dva rata, zbog filma „Glad“ Tonija Skota slušali muziku benda „Bauhaus“... Pojam je pokrivaо dosta široko polje umetnosti i tehnologije, nekako se samo sklopilo, a Vudžadin je još zavario završnu sedmicu. Sad kad pogledam čime smo se sve u proteklim godina bavili bez da jedan drugog nešto obavezujemo, izgleda da smo tu našu vremensko-prostornu kuću poprilično izgradili i dobrom muzikicom umesto nameštaja napunili.

PRESSING: Tekovine koje je „Bauhaus“ kao grupa ostavio iza sebe osamdesetih, i posebnosti lično,

svojim kritičkim i svim drugim delovanjem naročito je kasnije potencirao Zoran Stefanović. Čuo sam da postoji interesantna priča o vašem prvom susretu – kako si doživeo Zorana tada, a kako ga doživljavaš danas, kad ste vezali muški staž u zajedničkoj borbi za domaći strip?

TUCIĆ: Zoran je imao želju, a umeo i da sve izvanredno artikuliše – mi sami nismo baš nešto bili skloni da se samo opisujemo i projavljujemo. Nismo na to gledali kao na potrebu, a da smo kojim slučajem i poželeti u šta sumnjaj – sigurno ne bi umeli tako dobro kao on. Moramo nekako da mu se odužimo kako nas je lepo opisao i ocenio, sklopio je rasute sličice, upotpunio ih raznim parčićima i detaljima koje je sakupio i prilikom upornih propitivanja i tako nas je energetski vratio u te žestoke godine. Inače, Zoran i ja smo se upoznali dok je on još bio srednjoškolac valjevske gimnazije, a povremenno je dolazio i u Loznicu gde su njegovi imali kuću. Negde je načuo da onaj neki crtač iz „YU Strip magazina“, živi praktično u komšiluku, pa je navraćao da se kod mojih roditelja raspita kad me očekuju iz Beograda i da bi želeo da razgovaramo o stripovima (!). Moja majka se strašno brinula zbog detinje višegodišnje zaluđenosti stripom, nikako joj se to nije dopadalo, imala je želju da odrastem u arhitektu inženjera, a ne da ostanem tamo neko žvrljalo – pa se svojski trudila da takve susrete i tendencije onemogući, ili barem malčice pokvari. Izdržao je viteški, preskočio nepreskočivo i pokazao intelekt, snagu, otvorenost i ubedljivost koju malo ko ima u bilo kojim godinama. U tom smislu se odrastajući nije menjao, a nije mu trebalo mnogo da se iskaže i kao izuzetan umetnik i inte-

lektualac. Nekoliko godina kasnije radili smo zajedno na „Trećem argumentu“, čije partiture je majstorski sastavio – skrojio ga je i zakopčao tako da čak ni Pavić, po čijim smo pričama radili album, nije imao drugih reči osim hvale i radosnog čuđenja. Što se tiče stripske scene i zajednice od devedesetih naovamo, siguran sam da bi bez njegovog upornog truda mnogi izgubili volju i prepustili se snu bez buđenja... Ja svakako nisam zasluzio kuma toliko boljeg od sebe.

PRESSING: Kad pričamo o tekovinama „Bauhaus“, tvoje ime se najčešće vezuje za „Vorloha“. Jesi li znao, u trenutku kad je nastajao, da će ljudima ostati u tako toploj uspomeni, i zašto misliš da im je upečatljiviji od drugih, rekao bih podjednako impresivnih stvari, koje si tada radio?

TUCIĆ: Kao što nas je Vudžadin jednom prilikom u šali nacrtao, njih trojica (Rade, Sale i on) gledaju unapred, kobajajući identifikujući se sa idejom beskompromisnog napredovanja, a ja – jašući s njima na istoj debeloj ptici sadašnjosti, duboko skoncentrisan (i izuven) gledam unazad (!). Moja ideja je „kao“ osmatranje prašine prošlosti, a njihova „kao“ beskrajno radovanje svim aspektima daleke budućnosti – i tako jašu tajanstveni raznosači: Huker, Bardon, Klepton, Smak, Klark, Asimov, Fosa, Bauhaus, Ajronmejd, Kaza, Giger, Buldožer, Alman braders bend, Zapa, Pink Flojd, Drije, Mebijus, Led Cepelin, Dors, Kastaneda, Feri, D Antonio, Manning, Žijon, Font... E, mladosti. Rade i Vuja su tada krenuli sa SF stripovima, ja s početka nisam bio u tom fazonu. Čitao sam kao sumanuš Kastanedu i „Izmenjena stanja“ Padija Čajevskog, uhvatila me ta atmosfera, želeo sam da se priča dešava na zemlji i ako je ikako moguće u

ambijentu Leoneovih vesterna... Tako sam to Ljujanu polusuvislo i opisavao, nagovarajući ga da počnemo nešto zajedno. Imali smo scenario za strip od šesnaest tabli, pokazali smo Momu u krokijima postavljene table i prve četiri istuširane, a on je rekao da je zainteresovan ukoliko možemo da ga uradimo kao serijal u kojem bi ovo bio samo prvi deo. Ja sam bio raspamećen od oduševljenja, a i Ljujan se složio. Super nam je krenulo. U trećem delu smo kao likove ubacili i Don Huana i samog Kastanedu (čikicu sa šeširićem i nervoznog gavrana) i otvorili nekoliko linija u kojima se priča može razviti. Pred kraj su Ljujan i Vuja krenuli sa „Dijamanatom“, pa je na poslednjih 12 tabli uleteo Aca Timotijević. Završili smo ga opako, izgledalo je kao da likovi sve sami rade, a mi u brzini i „iz ruke“ snimamo dokumentarac o njima. Verovatno su parčići izbačene energije zakačili i pojedine osetljivije čitalačke duše – prepostavljam da je zbog toga „Vorloh“ i ostao u tako lepoj uspomeni. Meni je i dalje najvažniji i najdraži od svega što sam do sada uradio.

PRESSING: Ti si jedan od retkih crtača koji uz to nije i muzičar ali pominje vezu između muzike i stripa. U čemu se, za tebe, ta veza ogleda? Osećaš li je i danas kao onda kad si počinjao ozbiljnije sa stripom, osamdesetih?

TUCIĆ: Kad crtam nešto, bilo da je po mom ili tuđem tekstu, veoma mi je važno da opredelim kako će to da „svira“. One, da tako kažem vibracije, koje kroz sebe propuštам prilikom pripreme i pojedinih faza rada osiguravaju da, osim realističnog prevođenja teksta u scene i scenske pakete za normalno čitanje, proizvedem i skrivene, metatekstualne komentare. Ne bih umeo racionalnim putem da to izvedem nego samo ovako, ne prekidam dok ne ispadne na zadovoljavajući način i, naravno, kad završim – ne umem tu „pesmu“ ponovo da odsviram, nego moram da smišljam nešto drugo. Nije to muzika u normalnom smislu reči, više je nekakva koreografija sa šumom. Takve stripove i knjige volim i da čitam, kao da i dalje sedim pod onom istom lozom.

PRESSING: Da li si takvu reakciju imao i na priče Milorada Pavića, čije si obrade u izvedbi Zorana Stefanovića stripovao? Kako danas pamtiš to iskustvo?

TUCIĆ: Sve ono što sam samo naslućivao ali se nisam preterano nadao da bih u literaturi ikad mogao da vidim, našao sam u drugoj polovini osamdesetih u pričama i romanima Milorada Pavića. Neobično je, divno i opasno da od nekoga neočekivano primiš tolike darove koje ničim nisi zaslужio – u tim izvođenjima algoritama i dokaza, i izvođač i

posmatrač su podjednako budni i namerni, i u istoj ravni sa ličnostima sa knjižkih listova. Bio je strašno zahtevan zadatak izvesti strip adaptaciju takvih predložaka, a mi smo se odlučili za u tom trenutku najkomplikovaniju varijantu – da nekoliko izabranih Pavićevih priča izvedenih kao pojedinačne celine (u prvom nivou čitanja same sebi dovoljne) rasporедimo i izvedemo tako da izgledaju kao jedna, koja samu sebe piše. Strašno smo uživali, sve što smo tada Zoran i ja znali o literaturi, nauci, filmu i stripu smo upotreblili da dobijemo vredan rezultat. Tokom rada smo zbog tog neobičnog pristupa prilično zbumili našeg izdavača Aleksandra Dramićanina i namučili našeg dragog Dragana Savića, koji je tada bio urednik „Orbisovih“ stripских izdanja. Nadam se da je rezultat iole isplatio sve muke nedužnih aktera, saučesnika, likova i posmatrača.

PRESSING: U jednom intervjuu za UPPS pre neku godinu, rekao si da si dosta rasut. Ipak, danas radiš stvari koje traže priličan fokus, kao što je presedavanje Uduženjem stripskih umetnika Srbije, rad za „Bonelija“, na „Vekovnicima“... Kako je došlo do toga da se sabereš?

TUCIĆ: Ne mojom namerom ili nekim planiranjem. Valjda su se tako podesile okolnosti, a kad se nešto sklopi i kad već prihvativ neku obavezu – onda se trudim da ne razočaram, pa onda izgleda kako izgleda.

PRESSING: Zašto Zoran Tucić nije u „Boneli“ ušao kao crtač „Zagora“, nego kao crtač „Adama Vajlda“? Zašto su mu se u prvom slučaju zatvorila vrata, a u drugom otvorila?

TUCIĆ: Neće sreća kad ti hoćeš, nego kad ona hoće. Moju je doneo Darko Perović, koji mi je prvo omogućio da uradim probu, a potom, tokom rada, podrškom, raznim uputstvima i praktičnim samurajskim savetima pomogao da uradim dobro, a ne prekršim pravila kuće.

PRESSING: U redu, ali zašto se to isto nije desilo sa „Zagorom“? Darko je bio umešan i u tu priču, znam da je izjavio za te tvoje table da je to najbolji „Zagor“ kog je on video, pa od toga ipak nije ispalio ništa... Šta misliš, zašto? Šta se u međuvremenu promenilo?

TUCIĆ: Darku se dopalo pa mi je pomogao da pripremim pismo za Buratiniju, ali naravno nije mogao da utiče na reakciju. Uradio sam po svom sinopsisu tri table u ferijevskoj atmosferi, ali to Buratiniju nije leglo. On je tih godina krenuo u modernizaciju lika, a ovo moje mu je možda izgledalo previše retro, ne znam – ali, lako je meni da budem romantičar kad je neko drugi zadužen i odgovoran za lik.

PRESSING: Kakva su tvoja iskustva sa italijanskim stripom i „Bonelijem“ konkretno? Šta si očekivao kad si počinjao rad s njima, a šta si dobio?

TUCIĆ: Ja sam od detinjstva vezan više za italijanski (u stvari ne za italijanski u punom smislu reči, već za stripove i autore iz kuće „Boneli“) – nego, sa izuzetkom Maninga, za neke druge škole i autore. To je možda stvar emocije prvog kontakta (taj prvi strip koji sam u životu video, i čuvam ga evo već 47 godina, je sveska broj 21 „Zlatne serije“, „Zagor: Kuća užasa“, iz početne smirene nestilizovane faze Galijena Ferija, čista dovršena linija i površina, horor crno/belo, izvanredno uravnotežena kompozicija kadra, jednostavna a bogata karakterizacija likova...), posle sam video i Dina De Antonija, Renca Kalegarija, Aurelija Galepinija, Guljema Leterija, Đovanija Tičija, Emilija Ubertija... Nisam očekivao da će se to ikad dogoditi, ali eto, konačno mi se ukazala i ta prilika da uradim pravi „Boneli“ strip, i još po scenariju tako značajnog scenariste kao što je Đanfranko Manfredi. Posle toliko godina romantičarskih dečačkih mistifikacija malo sam se i uplašio takvog zatvaranja kruga života, pa mi je trebalo više vremena da krenem sa radom – a još sve se preklopilo i sa nekim mojim privatnim mukama i gubicima... Bili su strpljivi, nisu požurivali, Manfredi me je hrabrio da ne brinem previše, nego da se opustim. Hvalio je postavke tabli u olovci, posebno studije ratnice Amine, pohvalio je čak i malo stegnuto istuširane prve table (koje sam, naročno, pred kraj rada na epizodi, sve preradio) – jer me je tuš krenuo tek negde od osme/devete/desete table. Oni su pokazali srdačnost, dobre namere i toplinu preko svakog očekivanja - a ja sam konačno protračao Dugom stazom i nacrtao strip od 94 table u cugu.

PRESSING: Kako izgleda radni proces s „Bonelijem“? Od koga tu dobijaš šta, kome šalješ šta, ko šta odobrava... I koji su rokovi?

TUCIĆ: Iz redakcije su, preveden na srpski, poslali Manfredijev scenario kompletne epizode sa ubaćenom, prema tablama i kadrovima označenom, svom potrebnom dokumentacijom i čak šematskim prikazom rasporeda kadrova za svaku tablu ponaosob. Skenove urađenih olovki za planiranu mesečnu turu (6-10, nije striktno, ko može više – nije zabranjeno) sam slao Manfrediju da pogleda, retko kad sam radio manje ispravke, a potom sam radio tuš. Sirov sken urađenih tabli sam ponovo slao na pregled, a ako bi sve bilo u redu – očišćene i sređene slao na redakciju. Onda oni vrlo brzo izvrše upлатu za ispostavljenu turu, pa opet sve ispočetka. Vrlo brzo, lako i efikasno.

PRESSING: Par ljudi koji su sa tobom pričali za vreme Balkanske smotre mlađih strip autora u Leskovcu, čiji si redovan gost, pitalo me je posle šta ti znače formule koje si im pominjao. Koristim priliku da pitam u ime zainteresovane javnosti, šta je to sa tobom i formulama, i odakle ta tajna veza potiče? Prepostavljam sa Arhitektonskog fakulteta...

TUCIĆ: Pa jeste, dok sam se spremao da kao diplomski rad uradim projekat Novog egipatskog muzeja, sastavio sam neobičan matematičko-simbolički formularnik koji se uglavnom zasniva na pitagorinom trouglu i brojevima Fibonačijevog niza brojeva reda zlatnog preseka. Super je za arhitektonsko projektovanje, a ja volim da te proračune koristim i za nacrte stripnih scenografija i formiranje psiholoških profila likova.

PRESSING: Većina ljudi koja se bavila stripom osmdesetih i ranije, izgleda da je od USUS-a očekivala da bude nešto poput ULUPDS-a, da raspolaze njegovom pregovaračkom i logističkom snagom. To se, ipak, do sada nije desilo. Zašto, i da li je namera osnivača uopšte bila da se napravi nešto takvo u startu?

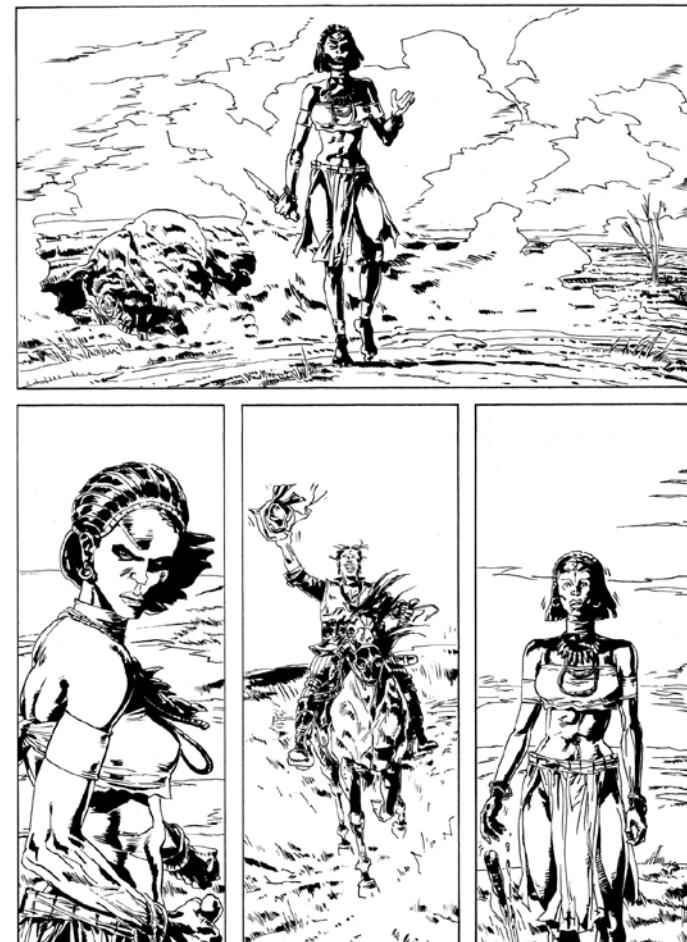
TUCIĆ: USUS je nastao u vreme kad se od odgovarajućih institucija države, obzirom na opšte stanje, ne može realno očekivati nekakva kontinuirana podrška značajnija od one koju inače imamo. Namera osnivača nije bila da bljesnemo i nestanemo, već da pažljivim potezima osiguramo potrebnu dugovečnost, a u onoj meri u kojoj organizaciono sposobni članovi budu mogli da odvoje više svog vremena i budu više aktivni na raznim potrebnim poslovima – u istoj će i udruženje moći da bude jače i probitacijske. Imamo izvrstan ljudski i profesionalni kapacitet, mislim da idemo u dobrom smeru i dobrom brzinom.

PRESSING: Koji su konkretno kratkoročni a koji dugoročni ciljevi USUS-a u budućnosti?

TUCIĆ: Proširenje saradnje sa kulturnim i prosvetnim institucijama države na utvrđenim i novim programima radi dobijanja potrebne podrške za izlagački, izdavački, naučno-istraživački, edukativni rad i razvoj, do stepena društvene neophodnosti. Dugoročno, da naučeni na primeru starijih srodnih udruženja, održimo i učvrstimo dobru volju među sobom, da se međusobno pomažemo formalno i neformalno kako bi postali bolji, efikasniji i zaista vredni pažnje.

PRESSING: Šta bi poručio mlađim strip autorima danas?

TUCIĆ: Radujte se svome daru, budite pametni, mudri i blagi da, baveći se najlepšom profesijom na svetu, poživate dugo i bogato i izrastete u vitezove naše budućnosti.

JEDAN TREPTAJ...

... I SVE STAJE.

ZA TEBE...

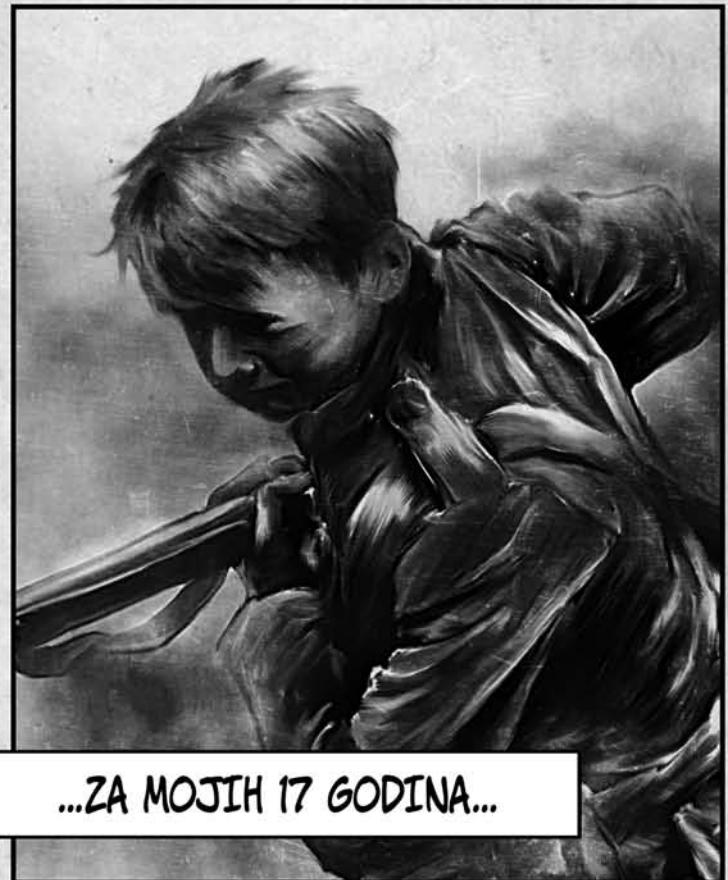
1.

ZA TVOJIH 17 GODINA...

...ZA MOJIH 17 GODINA...

... SVE STAJE.

2.

I ŽELIMO DA STOJI ZAUVEK.

DA SE NAJGORI TRENUTAK
U NAŠIM ŽIVOTIMA
NIKAD NE ZAVRŠI.

JER KAD SE ZAVRŠI...

...ZNAMO ŠTA OSTAJE.

TI... TI ĆEŠ UMRETI.

A JA...

...JA ĆU VEC
BITI MRTAV.

MRTAV MEĐU
ŽIVIMA.

KRAJ

Strip fenomeni: Siročad
Piše: Stefan MARKOVIĆ

Bonelijeva obojena revolucija

Siročad je projekat koji je nastao kao plod saradnje strip-scenariste i aktuelnog urednika serijala „Dilan Dog“ – Roberta Rekijonija, i Emili-jana Mamukarija – strip-crtača, pre svega poznatog po svom radu na seri-jalu „Karavan“. Ideja je bila da „Siročad“ bude mini-serijal od 12 epizoda, rađen tako da svaku od epizoda piše Roberto Rekijoni, a da se iz epizode u epizodu smenjuju kako crtači, tako i koloristi. Međutim, strip je postao tako uspešan da se u Italiji već uveliko objavljuje druga sezona, a autori su potpisali ugovor i za treću i četvrtu.

Ipak, šta je tako revolucionarno vezano za ovaj strip?

Da bismo odgovorili na ovo pitanje, pre svega morali bismo da se os-vrnemo na stanje u izdavačkoj kući „Serdo Boneli Editore“, koja objavljuje ovaj projekat. Tamo je vrlo jasna slika učmalosti i bezidejnosti, što je za posledicu imalo to da protagonisti postanu epizodisti u sopstvenim stripovima. U takvoj atmosferi u kojoj se ništa ne dešava, svaka promena je ve- lika promena. Ono što je najvažnije, pojавio se neko ko je hteo da menja. Taj neko je Roberto Rekijoni, čovek koji ne boluje od manjkavosti originalnosti i koji je svojim idejama za kratko vreme, na neki način, sublimirao

ovog italijanskog strip giganta. To se možda najbolje video na primeru sa epizodom „Dilana Doga“ koja nosi naziv „Mater Morbi“ (koju potpisuje kao scenarista), zbog koje se oglasila i italijanska ministarka zdravlja i to u eri u kojoj ni najvatreniji obožavaoci ne komentarišu epizode.

Ipak, to nije bilo dovoljno za pridobijanje poverenja novih – a vala i starih – čitalaca, kada je pre dve godine marketinški tim „Bonelija“ kre-nuo sa silovitom, pretencioznom reklamnom kampanjom za strip serijal „Siročad“. Dok su oni obećavali nešto sasvim drugačije, čitaoci su prevr-tali očima. Ipak, naponsketu se ispostavilo da je ovaj strip serijal zaista dašak svežeg vazduha iz ove milanske izdavačke kuće. U prilog tome go-vori i to što je strip „Siročad“, gotovo odmah po objavljuvanju, dobio na-gradu za najbolji italijanski strip projekat u 2013. godini.

U stripu „Siročad“ govori se o kataklizmičnom napadu na planetu Zemlju, koji su sproveli vanzemaljci. Mnogo je mrtvih, a veliki svetski gra-dovi sravnjeni su sa zemljom. Malobrojna preživela deca, koja su u ovom razaranju ostala bez igde ikoga, bivaju vrbovana od strane misteriozne organizacije koju vode zločesta Jasna Jurić i general Takeši. Pošto ratnu siročad podvrgavaju brutalnoj obuci, kao odrasle ih šalju na neprijateljsku planetu ne bi li osvetili sudbinu rodne planete. Međutim, nije baš sve kao što izgleda...

Nadahnut naučno-fantastičnim romanima, video-igramama i nadasve američkim SF filmovima, Rekijoni je stvorio koktel „Svemirskih vojnika“, „Enderove igre“, Kubrickovog „Bojevog metka“ i serijala „Halo“. Autor se znalački služi postmodernističkim metodama u koje spada eklkičnost, te čete reference iz pop-kulturalnih fenomena pronalaziti iz stranice u stranicu. Sa jedne table vam namiguju „Ratovi zvezda“, sa druge „Gos-podar muva“, ali to nije slučajnost, već trik da se osećate kao da ste već na poznatom terenu, kao i suptilno razmetanje autorovom strastvenošću prema delovima popularne kulture.

Kao glavna i najuočljivija razlika serijala „Siročad“ u odnosu na ostale serijale iz „Bonelijeve“ kuhinje svakako je to što je to prvi strip koji je kolorisan (do sada su jedino poneki specijali i jubilarni brojevi pojedinih

izdanja bili u boji). „Siročad“ je uočljivo daleko dinamičniji od onoga što nam se dosad serviralo iz Bonelija, a u kadriranju se vidi uticaj američkih stripova. Siročad odlikuje i priovedanje kroz dva narativna toka. U jednom od njih radnja je smeštena u ne tako daleku budućnost, kada siročad, koja su preživela apokaliptični napad vanzemaljaca, bivaju podvrgnuta brutalnom treningu. U drugom narativnom toku ta ista siročad, sada već odrasli ljudi, kreću u napad, uzurpirajući neprijateljsku planetu. Svaka epizoda govori o sudbini drugog lika i na taj način se na kraju prvog serijala zaokružuje priča o svim siročićima. Lako se primeti da je Rekijoni šablonizovao pisanje svake epizode, te svaka od njih kreće veoma kratkom ekspozicijom, u kojoj se na dve strane daje uvid u to gde se određeni protagonist nalazio za vreme napada vanzemaljaca, zatim dolazi podrobnii prikaz surovosti treninga posle kojeg slede peripetije sa svemirskog fronta.

Ovaj serijal obiluje zanimljivim, veoma živim, veštiskarakterisanim likovima i to je još jedan segment u kojem se vidi Rekijonijevo majstorstvo u ulozi priovedača. Sa psihološkog aspekta, protagonisti su zastrašujući realni i prikazano je, na prilično vešt način, kako je lako indoktrinirati i iskvartiti dečji um. Ovde su pozitivci anti-heroji, vođeni parolom „Iza nas ne ostaju remek-dela, iza nas ostaju leševi“ i tek po koji od njih uspeva da uoči širu sliku. Ipak, s vremena na vreme, bodu oči tipični boneljevski, naivni dijalazi, koji su tu kao podsetnik da se ne radi o kakvom „Marvelovom“ stripu.

Intrige i česti, ne uvek originalni, ali svakako funkcionalni obrti, lako stvaraju osećaj involviranosti kod čitaoca.

Što se tiče crteža, on varira od crtača do crtača. Alesandro Binamini, Đidi Kavenago, Luka Mareska, samo su neka od imena crème de la crème-a italijanskog stripa, koja su prodefilovala kroz ovaj serijal. Čini se da je Rekijoni dao odrešene ruke svima onima koji rade na „Siročadima“, pa je učestalo neusaglašavanje u crtežu od epizode do epizode. To ponekad baš ume da zasmeta jer se neretko dešava da se drastično promeni čitav dizajn i estetika ovog fiktivnog univerzuma. Ipak, i u takvim slučajevima, boja je ta koja dovodi sve na svoje mesto. Za fenomenalan kolor zaduženi su najbolji italijanski koloristi: Alesija Pastorelo, Đovana Niro, Analiza Leoni...

Ovaj strip ne pretende da bude remek-del, niti kakvo preterano inteligentno štivo, već pitka svemirska sapunica koja će sa sobom nositi veliki komercijalni uspeh, što mu i polazi za rukom.

O nejenjavanju popularnosti ovog najambicioznijeg i najskupljeg „Boneljevog“ projekta, u koji je uloženo preko dva miliona eura, govori i činjenica da je tiraž druge sezone gotovo udvostručen u odnosu na tiraže epizoda prve sezone. Zanimljivo je i to da će se „Siročad“ preseliti i na televizijske ekrane i to u vidu motion comic ekranizacije, koja će se prikazivati na četvrtom kanalu najgledanije italijanske televizije – „Rai“.

Zbog svojih vrlina (ali i mana), serijal „Siročad“ je nešto što se svakako mora imati i na njega će se veoma lako navući i oni koji nisu veliki ljubitelji devete umetnosti. Jedino bi okoreli fani klasičnog boneljevskog stripa, naviknuti na nedinamičnost i predviđljive narativne tokove, mogli da ga ne vole, jer je ovaj projekat sve ono što se ne očekuje od već ustaljenog standarda italijanskog stripa. Zbog svega navedenog, strip serijal „Siročad“ sa punim pravom nosilac je epiteta „revolucionarni“.

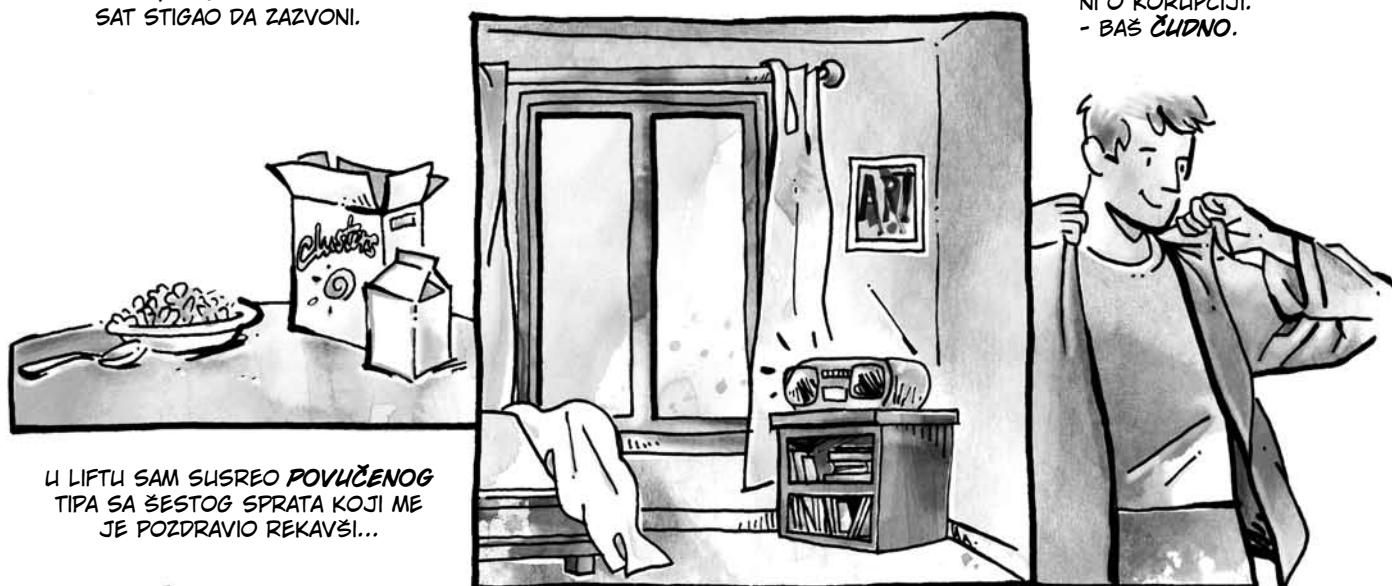
Ako želite da se priključite takozvanoj obojenoj revoluciji, imate sreće, jer se ovaj italijanski strip-fenomen od prošle godine objavljuje i kod nas i to u izdanju „Darkwood-a“.

PROBLUDIO SAM SE RANO UJUTRU, **PRE** NEGOT ŠTO JE SAT STIGAO DA ZAZVONI.

NAPOLJU JE BILO HLADNO,
ALI SJALO JE SLunce.
UPALIO SAM RADIO.

NIJE BILO LOŠIH VESTI.
NI O DUGOVIMA,
NI O KORUPCIJI.
- BAŠ ČUDNO.

U LIFTU SAM SUSREO POUČENOG
TIPA SA ŠESTOG SPRATA KOJI ME
JE POZDRAVIO REKAVŠI...

TO JE BILO
JOŠ ČUDNije.

...A VOZAČI SU RUKAMA
POKAZIVALI PEŠACIMA DA
SLOBODNO PREĐU ULICU.

U METROU SU SVI BILI
OPUŠTENI, UŽIVALI U
VOŽNJI, ČITALI KNJIGE
I NOVINE...

SITUACIJA JE POSTAJALA SVE ČUDNIJA I
ČUDNIJA. PRODAVNICE SU BILE **PUNE**
PUNCATE. SVUDA NAOKOLO SREĆNA LICA.

POČEO SAM DA
FOTOGRAFIŠEM, ZBLINJEN
ONIM ŠTO SE DEŠAVALO.

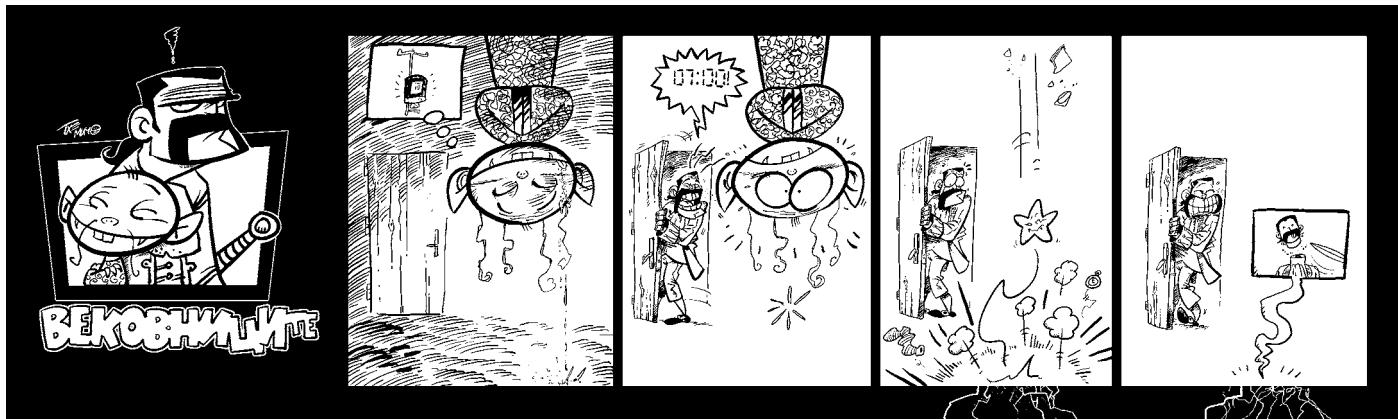
A ONDA, NEGDE NA TRGU, OSMEHNULA
MI SE DEVOJKA PLAVE KOSE.

OSVRNULIO SAM SE OKO SEBE DA SE LIVERIM
DA NIJE U PITANJU GREŠKA...

ONA SE SAMO NASMEŠILA I
POZVALA ME NA KAFU.

NIMALO ČUDNO. IONAKO
ODLIVEK ŽIVIM LI NEKOM
SVOM SVETU.

Mirko ZULIĆ

Predrag IKONIĆ Peđa SLAVNI

Larmadžije

AUTOR: peđa slavni

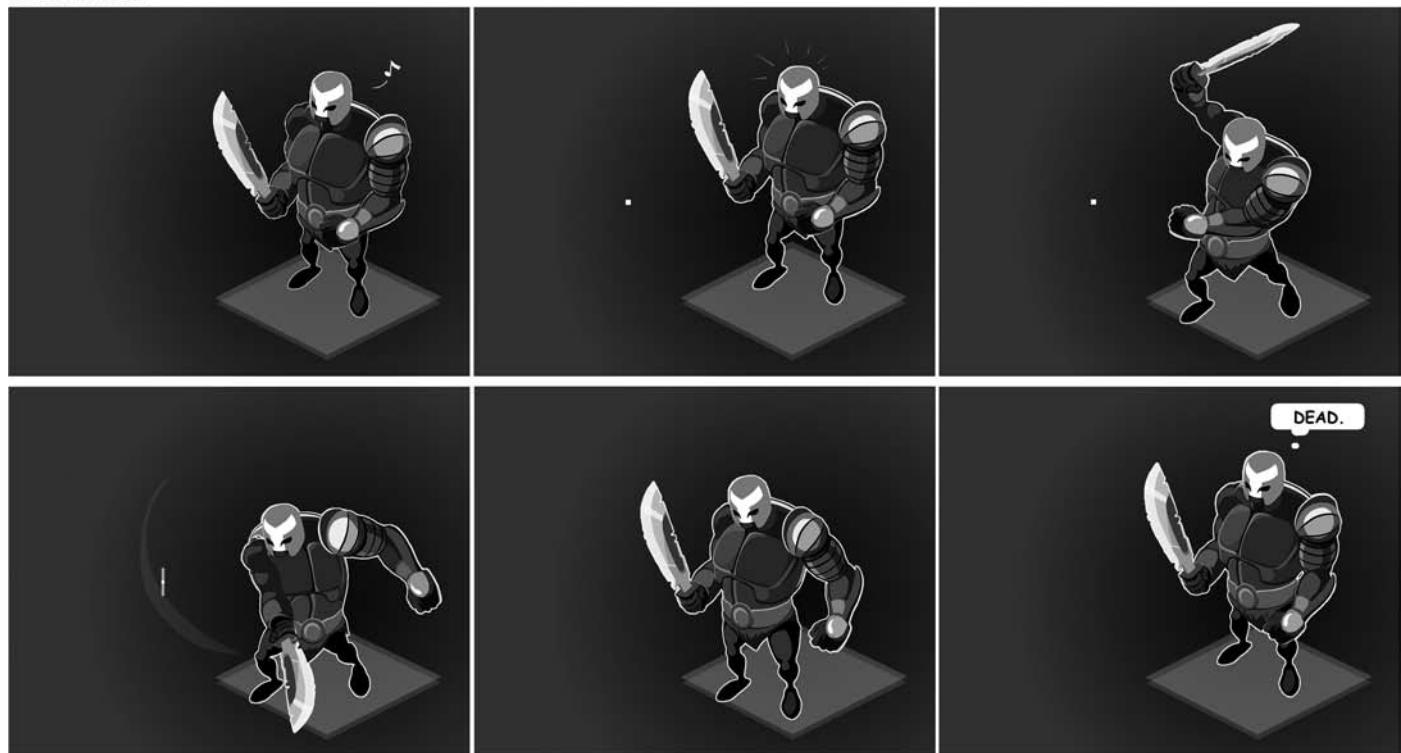

МАЛА ДАРКЕРКА НА МОРУ

DEAD PIXEL

BY MILISAV BANKOVIC

Intervju: Paolo RIVERA

He Did It His Way

Paolo Rivera je diplomirao kao najbolji student u svojoj klasi, ali se još pre toga susreo sa poznatim scenaristom Džimom Krugerom, što je opredelilo njegov život i karijeru u pravcu koji mu je doneo dva „Ajznera“ (najveću nagradu američke strip industrije), ali i nagradu „Harvi“, o kojoj, baš kao i o „Ajzneru“, odlučuju najveća imena američkog stripa. Sve tri nagrade je dobio zahvaljujući crtačkom angažovanju na serijalu „Derdevil“. Ipak, rad Paolo Rivere je mnogo više od toga. I za fanove i za kritiku, od svojih samih početaka, Paolo je bio neko odlučan da granice devete dimenzije prekraja na način koji u sebi pomiruje klasičan i moderan pristup – neko odlučan da iz oba pristupa izvuče ono najbolje.

PRESSING: Kada si shvatio da će crtanje stripova biti tvoja životna profesija?

Paolo RIVERA: To je nešto čime sam oduzeo želeo da se bavim, ali mi nije delovalo mogućim sve do koledža. Nije mi delovalo stvarno dok nisam dobio prvi ček od „Marvela“.

PRESSING: Diplomirao si u Roud Ajlend Školi dizajna 2003. godine, gde ti je, između ostalih predavao i čuveni Dejvid Macukeli. Kakvo je tvoje iskustvo? Mnogi su autori mogli samo da sanjaju da ih podučava umetnik takvog kalibra...

RIVERA: To je bio jedan od predmeta koji mi je najviše otvorio oči. Naučio sam mnogo toga na

drugim predmetima, ali su njegova predavanja bila prožeta svrhom, što je mom crtežu do tada nedostajalo. Uvek sam znao da crtam, ali sam tek na njegovim predavanjima otkrio i zašto. Kad shvatim da svaki kadar mora da priča priču, postaje ti veoma jasno zašto su neka rešenja bolja od drugih.

PRESSING: Tvoj dodir sa stripovskom industrijom otpočeo je još dok si bio srednjoškolac, zar ne? Upoznao si Džima Krugera na Megakonu u Orlandu. Da li je taj susret bio od presudnog značaja?

RIVERA: Da, to je bilo to. Imao sam skoro osamnaest kada sam upoznao Džima i ostali smo

u kontaktu nakon što sam krenuo na koledž 1999. godine. Bio je toliko dobar da mi je dao posao, a kasnije je urađeno pokazao „Marvelu“. Odveo me je u njihovu kancelariju 2002. godine i od tada radim za njih.

PRESSING: Pre rada na serijalu „Mitos“, koji je označio tvoj definitivni probor na veliku scenu, crtao si jedan broj Marvelovog „Dva u jedan“ – „Maske“ sa Kristoferom Pristom i „Spektakularnog Spajdermena“ sa Polom Dženkinsom. Kako vidiš, iz današnje perspektive, te svoje početne radove?

RIVERA: Iskreno, nije mi lako da danas gledam te svoje priče jer ja definitivno više nisam

isti crtač. Čak više i ne bojim svoje stripove. Ali to je nešto kroz šta sam morao da prođem kako bih napredovao, zato i s nekom toplinom gledam na te početne godine. Niko se nije naučen rodio i ja nisam bio izuzetak u tome.

PRESSING: Usledila je saradnja sa Polom Dženkinsom na mini-serijalu „Mitos“. Šest svezaka, različiti likovi, pristup crtanju, ali istovremeno i dobro poznavati kanoni svakog od likova. Da li je to jedan od onih projekata koje crtači mogu samo da poželete ili pak osećaju veliki pritisak jer su u pitanju etablirani junaci?

RIVERA: Bilo je i jednog i drugog. Nema sumnje, to mi je bio posao iz snova, ali sam sebi nametnuo neverovatan pritisak da crtež u „Mitosu“ bude „savršen“. To je uvek nerealan cilj, ali sam naučio mnogo toga tokom rada na tom projektu. Da budem iskren, nisam imao osećaj da znam šta radim sve do četvrte sveske, one sa Spajdermenom. Čak i tada je bilo jako teško svaku sledeću izgurati do kraja. U startu smo planirali da ide osam epizoda...

PRESSING: U crtanju koje epizode „Mitosa“ si najviše uživao?

RIVERA: One sa Kapetanom Amerikom, bez sumnje. To mi je bila omiljena priča i, pored toga, tek sam tu konačno shvatio kako mogu da bojam prilično efikasno. Ipak, uživao sam i u ostalim pričama, pre svega zato što su sve bile potpuno drugačije jedna od druge.

PRESSING: I evo nas opet kod Spajdermena! Uradio si dve pozitivno ocenjene epizode, „Old Huntin' Buddies“ i „Birthday Boy“ na kojima si sarađivao sa Zebom Velsom. Onda je usledila značajna „One Moment in Time“. Da li je Spajdi jedan od tojih omiljenih junaka?

RIVERA: Da, oduvek sam voleo Spajdermena. Kao klinac samo sam mislio da izgleda kul, ali me je televizijski crtač više zainteresovao za Spajdermena kao lika. Takođe, njega je prosti sjajno crtati jer se kreće kao nijedan drugi junak.

PRESSING: Tvoj rad na Derdevilu je dobro primljen i od strane publike i od strane kritike. Kako gledaš na taj deo svoje karijere i saradnju sa Markom Vejdrom i Markosom Martinom?

RIVERA: I dalje sam zapanjen uspehom koji je taj serijal postigao. To je bila prelomna tačka u mojoj karijeri i uvek ću se rado sećati rada na Derdevilu. Nisam mogao da poželim bolje saradnike...

PRESSING: Čitaoci „Strip Pressing-a“ mogu bolje da se upoznaju sa tvojim

stvaralaštvom preko tvog vrlo aktivnog bloga - što je možda još značajnije, tamo mogu da vide sve faze tvog crtanja. Kako si došao na tu ideju?

RIVERA: Isprva je to bio samo način da prezentujem svoj rad u periodu od nekoliko meseci koliko mi je potrebno da završim rad na kolorisanju. Ukoliko te nema na kioscima, ljudi prosto pomisle da ne radiš. Kako je bilo sve više posetilaca boga, počeo sam da se suočavam sa gomilom njihovih pitanja. Većinu njih sam i sam postavljao na početku svoje karijere. Blog postoji već sedam godina i nadam se da će ga održati još dugo.

PRESSING: Na blogu si nekoliko puta pomenuo SF projekat na kome radiš. U kojoj je to sada fazi?

RIVERA: Još uvek sam u fazi pisanja. To je veliki projekat, i sve više i više raste. Nadam se da će uspeti da ga završim jednog dana. Ipak, taj dan neće biti jedan od onih koji čine ovu godinu...

PRESSING: Šta te, pored stripova, još inspiriše?

RIVERA: Sve ono za šta mislim da je kul. Oduvek sam voleo stripove, ali me podjednako inspirišu i filmovi, televizija, knjige, nauka i istorija. Jedna od prednosti mog posla je što mogu da slušam audio knjige dok radim. Ne bih imao vremena da toliko čitam da imam „normalan“ posao.

PRESSING: Kakav bi bio tvoj savet svima onima koji tek počinju da se bave crtanjem stripova vezano za situaciju u strip industriji danas? Da li je ona dobra, loša, ili, kao i obično, istina leži negde između?

RIVERA: Neke stvari su bolje, neke gore. Ono što uvek kažem jeste da nikad nije bilo lakše da budeš zapažen, a samim tim i konkurenca nikad nije bila jača. Fora je u tome da radiš najbolje što umeš i nađeš način da to bude viđeno.

PRESSING: Koliko imaju vremena za čitanje stripova? Šta bi od trenutnih izdanja izdvojio?

RIVERA: Jedino mesečno izdanie koje trenutno čitam je Derdevil. Jako je dobar, a sem toga mi takođe nedostaje i to da sam deo tog tima. Sem Derdevila, polako se probijam kroz kolekciju „Love and Rockets-a“ - Džejmi Fernandez je briljantan. Zapravo, ja sam najgori ljubitelj stripova na svetu. Cela industrija bi potonula kad bi svi imali naviku čitanja stripova kao što je moja.

Razgovarao: Zlatibor STANKOVIĆ

PAOLORIVERA.COM

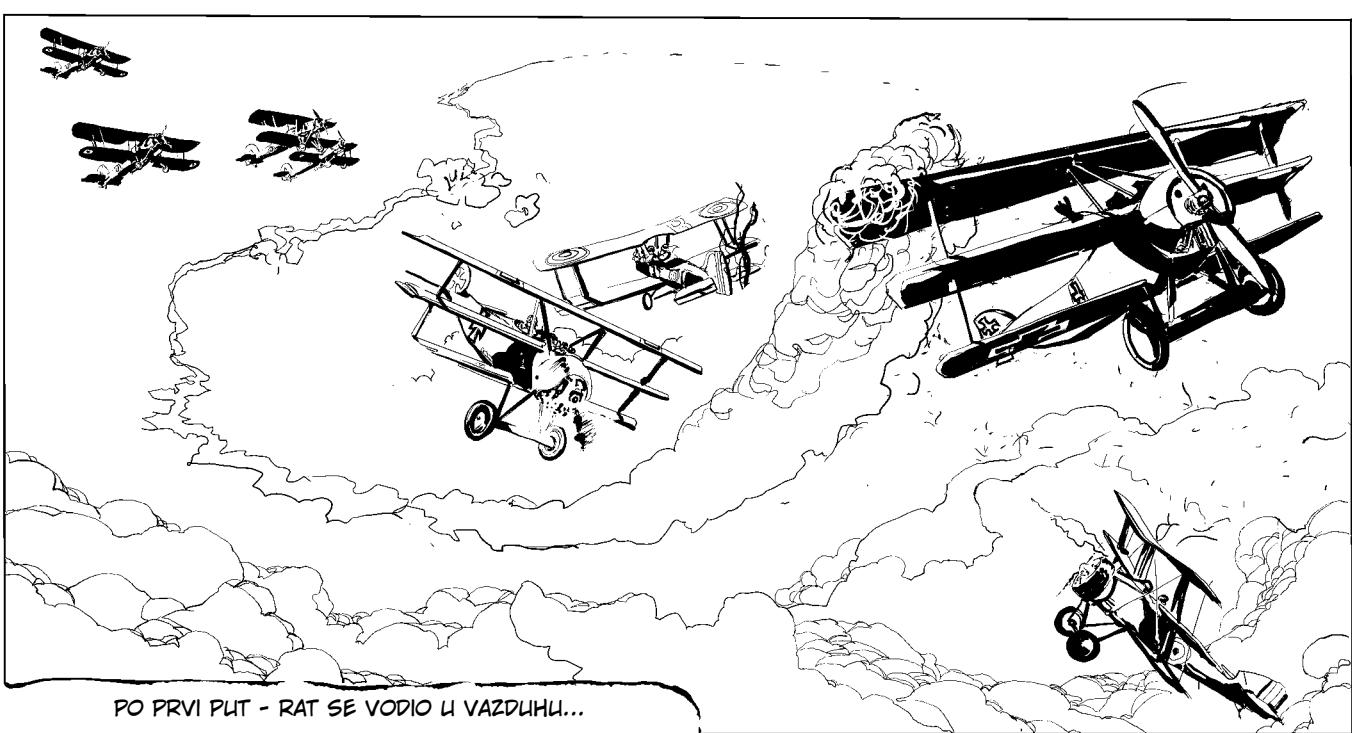
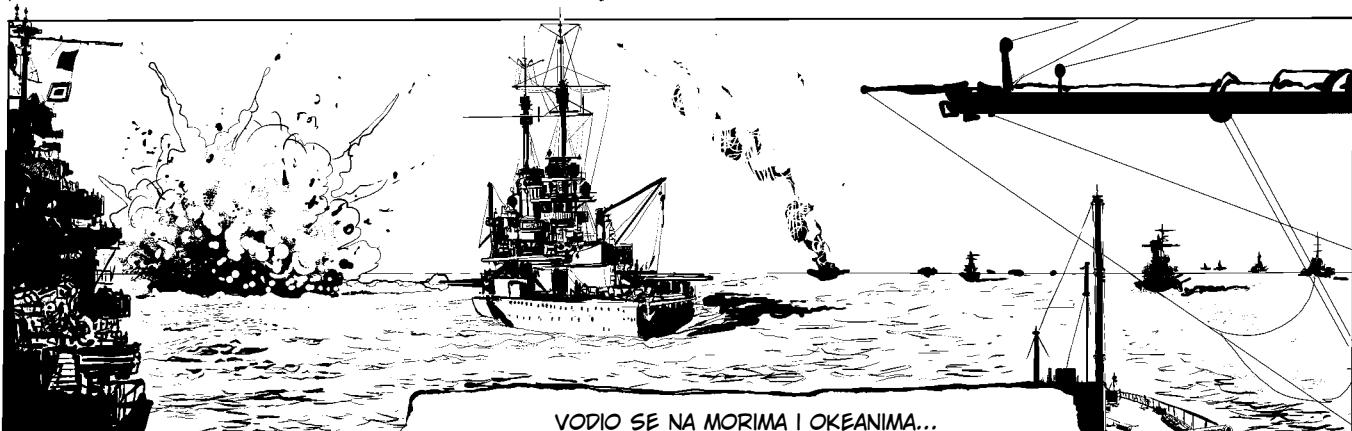

PAOLORIVERA.COM

IZVIDNIKI NJEGOV POMOĆNIK

VASA
PAVKOVIC

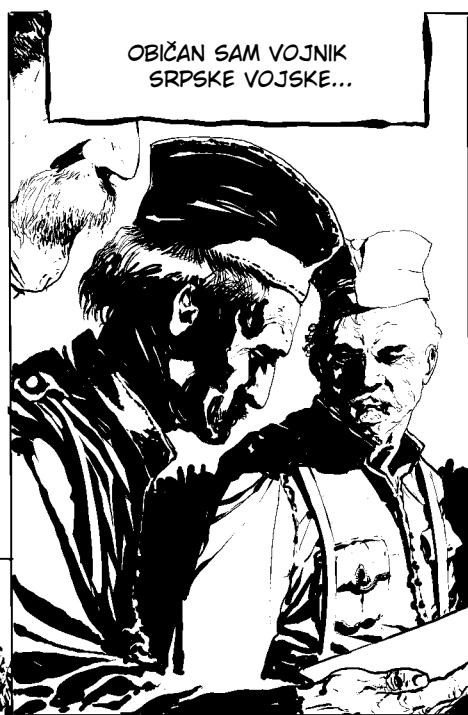
STEVAN
SUBIC

ZOVEM SE DARKO PETROVIĆ...

OBIČAN SAM VOJNIK
SRPSKE VOJSKE...

IZVIĐAČ...

GODINA JE 1914. POVLAČILI SMO SE KA JUGU UZ TEŠKU BORBU S AUSTRIJANCIMA.

ZA SAMO ČETIRI MESECA OD KAKO JE RAT POČEO MOJ SVET SE IZMENIO...

ZAMRZELO SAM ŽIVOT.

SASVIM SAM...

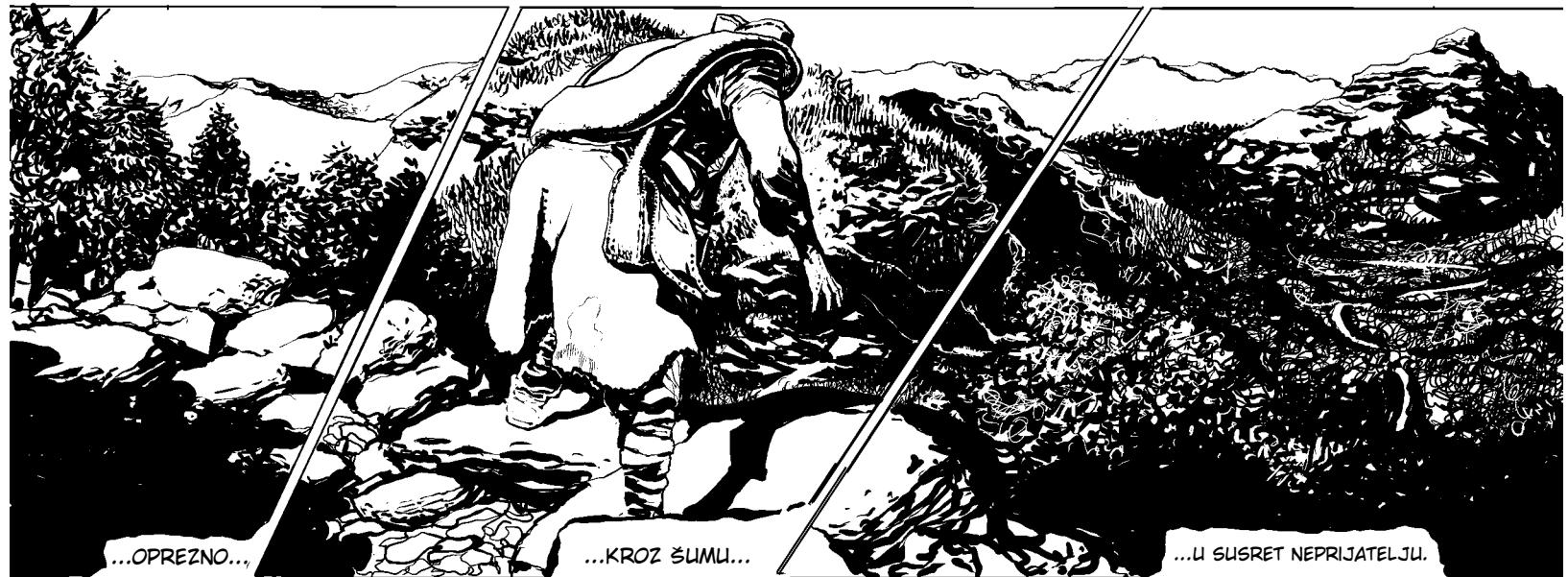
...POTAMNEO LI DUŠI...

BILO JE JUTRO. PROBLUDIO SAM SE U ROVU. JUTRO,
KAO I DVADESETAK PRE NJEGA. DOTRČAO JE KURIR...

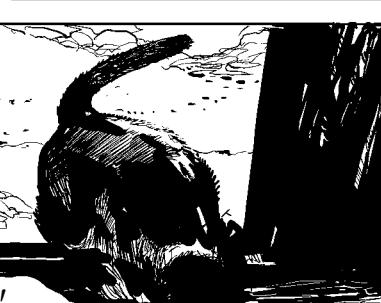

AKCIJA, KONAČNO AKCIJA...

...ALI VEĆ SAM NA
SIGURNOM, U ZAKLONU
ŠUME. PRECIZNJE,
VISOKO...

PASJE POPODNE NAREDNIKA SMITHA

EDVIN BIUKOVIĆ © III.'89.

Petnaest godina bez **EDVINA BIUKOVIĆA**

Priredio: **Marko Stojanović**

Prevod: **Ivan Veljković, Marko Stojanović**

Kao suze na kiši

Koliko me je pre petnaest godina rastužila vest da nas je zauvek napustio strip velikan Edvin Biuković, toliko me danas raduje činjenica da je Edi evidentno uspeo smrt pobedi entropiju, kad već nije uspeo smrt – ovoliko ga se (i ovakvih) ljudi seća sa ovoliko sete deceniju i po nakon što je otisao, sa ovoliko strasti svako od njih čini sve da se od zaborava otme svaki trenutak, svako pa i najmanje sećanja na Edvina Biukovića... Jer su, kako mi se čini sa ove vremensko-prostorne distance, svesni da su, bar na kratko vreme, imali čast da budu deo života jednog pravog pravcatog genija – koji im je, zauzvrat, nesebično dozvolio da budu deo njegovog života (jer nema nikog ko je o njemu prozborio par rečenica a za koga Edvin krajnje prisno, i krajnje neobično, odmah nije postao Edi)... Koji ih je, time što je bio toliko poseban, i same učinio posebnim.

TO SOMEONE WHO WATCHES OVER ME...

Goran SUDŽUKA

Dvije su stvari bile vrlo karakteristične za Edievo život i rad – vrhunска, strastvena izvedba i vječna borba sa rokovima. Nije to obilježilo samo njegovu profesionalnu karijeru – tako je bilo od početka, ili bar otkad ga ja znam. A upoznali smo se u prvom razredu Škole za primjenjenu umjetnost i dizajn.

Evo primjera. U četvrtom razredu jedan od zadatka na grafičkom odjelu koji smo pohađali bio je izrada plakata u takozvanoj tehnici suhe tempere. Tehnici koja omogućava hiper realističnu interpretaciju predmeta. Trebali smo odabratiti jedan motiv na temu umjetničko blago Jugoslavije (da, te davne 1987. još smo živjeli u zajedničkoj državi) i tijekom nekoliko mjeseci, radeći šest-sedam sati tjedno naslikati na velikom formatu nešto iz bogate nam riznice. Edi je odabrao prekrasnu antičku vazu i bilo je potrebno osim suptilnih crteža na njoj dočarati i volumen i oštećenu teksturu materijala. Ukratko, nimalo jednostavan zadatak.

Tipično za njega, Edi je prvih nekoliko tjedana potrošio radeći nešto drugo „jer ima vremena napretek“ i dočekao petak pred ocjenjivanje tek sa postavljenom podlogom i iscrtanim slovima plakata. Taj petak, ležerno kao i obično, došao je na odjel iza velikog odmora i zatekao cijelu klasu kako frenetično završava radove.

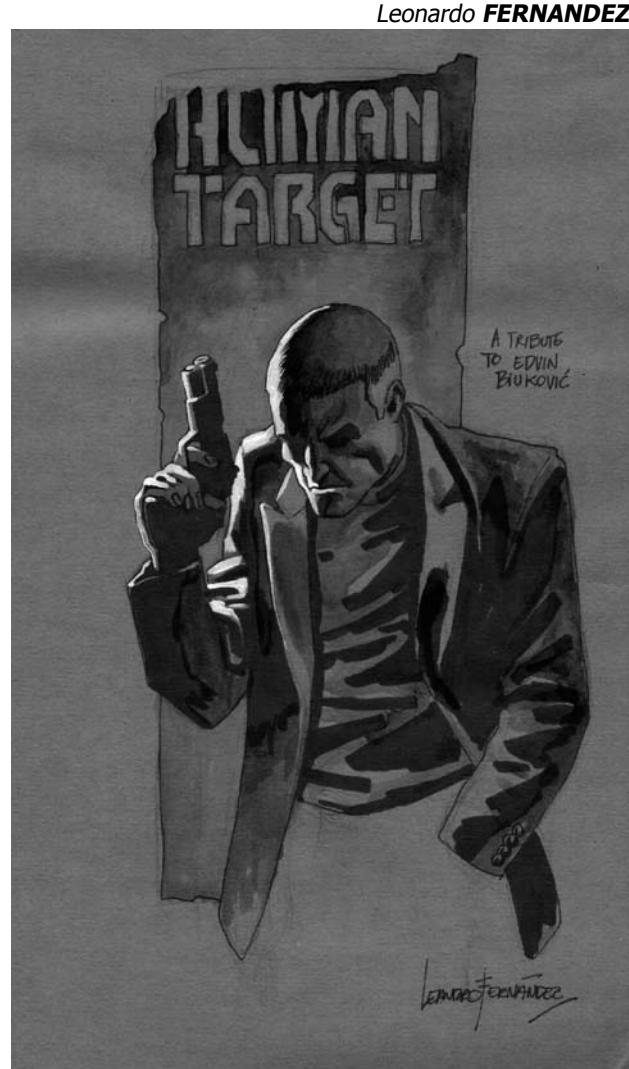
„Kaj se dešava? Kaj ste svi tak zaposleni?“ pita Edi. „Pa ocjenjivanje je u ponедјeljak!“ odgovara klasa. „Kaaaaaj? Zakaj mi niko nije rek'o?!“ urla Edi. Pakira tek započeti plakat, tempere i kistove i trči kući.

U ponедјeljak dolazi sa gotovim plakatom, vrhunski izvedenim, ali nezadovoljan „jer ga je morao raditi na brzinu“ i dobiva peticu za jedan od najboljih plakata u klasi.

Goran SUDŽUKA radi za najveće američke izdavače „Marvel“, „DC“ i „Imidž“ na njihovim najvažnijim stripovima, kao što su „Volverin“, „Čudesna Žena“, „Betmen“, „Helblejzer“, „Y: Poslednji muškarac na zemlji“, ali kaže da mu je najteži crtački posao bio završavanje poslednjeg, nedovršenog stripa Edvina Biukovića „Molitva suncu“...

Sebastijan ČAMAGAJEVAC

Leonardo FERNANDEZ

Duncan FEGREDO

Urednici izdavača „Dark Hors“ Skot Eli i Pit Džejns su me 1995. unajmili da radim na serijalu „Zvezdani ratovi“, na stripu „X-Krilo: Eskadrila Odmetnik“. Bio sam im potreban da dovršim poslednji deo „Fantomske afere“ pošto je strip već žestoko kasnio.

Znao sam da je Edvin bio crtač tog serijala i pokazao se kao talentan kojeg je teško pratiti. Oduvek sam voleo njegove ranije radove na „Grendelu“ sa Darkom Macanom: jednostavnije ali sigurne linije, kao i savršen rad na likovima i izrazitima lica.

Utanačili smo telefonski razgovor (pošto nije bilo e-maila, skajpa, nikakvih društvenih mreža) da razrešimo neke detalje oko likova a i najbolji način da završimo serijal. Edvin je već toliko toga sredio u prethodnim brojevima i ljudi iz „Dark Horsa“ su mi poslali puno fotokopija liničkih crteža i crteža olovkom radi pomoći. Na kraju smo pričali o stripovima i uticajima, filmovima i muzici.

Onda sam ga pitao o bivšoj Jugoslaviji i ratu u Hrvatskoj, te o tome kako je to uticalo na njega.

Pričao je o nekoliko incidenata u toku konflikta i pomenuo neke lične trenutke iz tog doba, ali sećanje koje je meni ostalo iz tog njegovog poslednjeg poziva bilo je njegovo iskustvo u toku napada na Zagreb.

Kada je sirena urlala a svi građani bežali ka podrumima ili bunkerima radi bezbednosti... Edvin bi ostao na svom gornjem spratu, pogašenih svetala, i puštao muzičku pozadinu „Imperijske sunce“ dok je gledao kako nebo gori.

Ne mogu ni da zamislim kakav je to osećaj morao da bude kada si tamo u takvom trenutku, ali mogu da pretpostavim da bih se ja krio u nekom podrumu dok slušam nategnute vapaje muzike iz gornjih spratova.

Godinama kasnije sam radio sa Darkom Macanom na „Helblejzeru“: priča simeštena u Londonu, ali koja nudi drugi pogled strave tog okršaja. Nanovo mi je evociralo sećanje tog kratkog razgovora sa Edvinom i ponovnog slušanja „Imperijske sunce“.

Geri ERSKIN je škotski crtač koji je crtao „Sudiju Dreda“, „Terminatora“, „Autoriti“, „Helblejzera“ i, naravno, „Zvezdane ratove“. Na čemu drugom bi inače i ukrstio puteve sa zvezdom poput Edvina Biukovića?

Još kao učenik ŠPU-a (Škola za primijenjenu umjetnost), na odjelu grafičke, našao sam papir ispod klupe s crtežom neke face i ruke.

Netko drugi ne bi taj papir pogledao dva puta, ali ja sam odmah znao. Edi! Obična žvrlja, a tako dobra. To je kao kad Moebius nacrtava horizont, kamen i svih kažu „Wooow“! Tako je i meni taj crtež bio „WOOOW“!

Na izložbi maturalnih radova 1988. pao sam na dupe kad sam video da je moguće maturirati sa stripom. Naravno, maturant je bio Edi, a strip se zvao „Port Silver“. Strip je bio izložen pod staklom i izgledao je „ko pravi“. Mislim da sam tada prvi put u životu video originalnu tablu, u svom sjaju i sa svim manama. Vidljive korekcije, neobrisani tragovi olovke, prljavi rubovi formata, no prije svega hrabri potezi mladog majstora stripa koji nas vode u fantastični svijet futurističkog grada, vojnika u džungli i neobičnog dlakavog stvorenja. Taj strip nikad nije objavljen, a originalne table za sad nisu pronađene.

Edijeve radove sam sretao na sferakonskim izložbama (SF konvencija u Zagrebu) krajem osamdesetih, ilustracijama u SF fanzinu „Parsek“ i preko stripova koji su izlazili u „Patku“. Njegov strip „Dokaz“, naprsto me je odvalio – četiri table koje su oživjele u stripu moj najomiljeniji film, „Blejd Raner“, točnije tarapanu između Dekarda i Zore. No nije to bilo tek puko precrtavanje kadrova iz filma kao u „Marvelovoju“ strip adaptaciji, već je ista priča ispričana kroz oči drugog režisera prikladno jeziku strip medija. A u neočekivanom obratu učinio je strip samostalnim i originalnim uratkom umjesto tek pukom adaptacijom filmske scene. Nije loše za jednog osamnaestogodišnjaka.

Edija sam viđao tu i tamo na nekim događanjima, klimali bi glavom u znak prepoznavanja, ali nisam se usudio započeti priču. On je u mojoj „dječjoj“ glavi bio odrasla ozbiljna osoba, profesionalac koji crta „Koka“ za „Modru lastu“ i stripove za Švabe! Šta ja njemu imam za reći?! Oko 1994. od Salihovića smo dobili za „Endem“ izvrsne geg kaiše od nekog Pepe Orbita. Očigledni pseudonim nekog koga znamo. Isprva se nisam zamarao tko je zagotoniti crtač, no nakon nekog vremena počne te kopkat. Eliminacijom poznatih kolega i analizom crteža, te upisa slova... Pa to je Edi!

Kad smo se kasnije poštreno upoznali shvatio sam koliko je Edi istovremeno i Pepe Orbitalo. Blesavi, djetinjasti budalaš i zajebant koji je nas „klince“ prihvatio k'o svoju braću po oružju, iako smo pucali daleko od centra. Nakon sahrane, Radovan Devlić je Edija nazvao „Najdraži budalaš“, sve nas je rasplakao i istovremeno nasmijao.

Onaj crtež koji sam našao ispod klupe sačuvao sam do danas. Kad kod ga vidim pomislim koliki je Edi talenat bio. Mogu beskrajno gledati njegove nacrtane strip table sa živim likovima Koka, Borne, Marice i Gorana, Han Sola, Kristofera Čensa i sjajno izgrađenim svjetovima od modernog Los Andelesa do fantastičnih izvanzemaljskih kraljika dalekih galaksija. Ponekad zamišljam i sve one divne stropove koje nije stigao napraviti, „Spajdermena“, „Narednika Roka“, „Betmana“, „Vikinge“... Jebi ga!

Edi Biuković je bio i ostao moj najdraži strip crtač.

Tihomir TIKULIN Tico je urednik legendarnog „Endema“, autor „Pipmpeka“ i neko ko je održao više strip radionica za decu od velike većine hrvatskih strip crtača zajedno.

Tihomir TIKULIN Tico

EDVIN BIUKOVIĆ 1969-1999

I mam jednu anegdotu škakljivog sadržaja, ali nju je bolje pričati uz pivo. Šta kažete na ovu:

Ono što me proganja do dana današnjeg – sem činjenice da nikada neću doživeti da se Edi preseli u Bruklin, oženi slatkom tetoviranom ribom i izrodi roj krivozubih malih monstruma – je to što nikada nisam doživeo da vidim njegov rad na „Spajdermenu“. To je bio njegov san. Imao je običaj da mi kaže: „Bem ti, čoveče, zašto ti ne uređuješ „Spajdermen“?“ Možete li to da zamislite?!

Aksel ALONZO jedan je od najodgovornijih što su "Vertigovi" serijali kao što su "Propovednik", "100 Metaka" i "Ljudska meta" ugledali svetlost dana devedesetih godina prošlog veka. Danas je glavni i odgovorni urednik čitave kompanije "Marvel" u koju je prešao nepunih godinu dana nakon smrti Edvina Biukovića, a prvi strip koji je uređivao po prelasku u "Marvel" bio je upravo "Spajdermen".

Atu je i ona situacija kada smo zbog Edija svi umalo bili otpušteni. Bio sam upravo dobio table za „Ratovi zvezda: Poslednja komanda“ od Edija. Sve je izgledalo neverovatno kao i inače, tip tabli koje urednik inače hvali pred ostalim urednicima kao ponosni roditelj. Tada sam primetio jednu posebno divnu sliku. Edi je nacrtao Princezu Leju sa decom (priča se odvijala malo kasnije od radnje „Povratka džedaja“), koja je sedela u nekom tipu ponovo zaposednute palate na Korusantu. Edi je mogao da nacrti neka fina arhitekturna rešenja u pozadini, ili gužvu na vazdušnim putevima Korusanta, ali umesto toga je nacrtao portret divne mlade devojke na tapiseriji. Model koji je odabrao za sliku je bila Natali Portman, koja je u to vreme tek bila najavljena kao „novi dodatak glumačkoj postavi „Ratova zvezda: Fantomska pretnja“, u nepoznatoj ulozi“. Bilo je još puno godina pre premijere filma, a tada niko nije znao da je Portmanova dobila ulogu Amidale, majke Leje i njenog brata Luka Skajvokera. Ali je Edi svejedno rizikovao i u jednoj slici objedinio staru dobру Originalnu Trilogiju sa Proširenim Univerzumom i (tada neviđenom, možda čak i još uvek nestvorenom) Trilogijom Prednastavaka.

Razmatrao sam da ga pitam da crta ponovo. To sam i ranije radio sa Edijem, pošto je voleo da uključi male dosetke ili „gostujuće uloge“ u svojim kadrovima. Ali ova slika je bila sušta divota, najbolje što je Edi mogao da nacrti. Bila je prosto briljatna u tome kako je objedinila različite univerzume „Ratova zvezda“ kroz više generacija. A bili su to i dobri stripovi. ODLIČNI stripovi. Te sam sliku poslao kompaniji „Lucasfilm Licensing“ za odobrenje. Moja veza u „Lucasfilmu“, Alan Kauš, takođe je bio fan Edijevih crteža, kao i njegova šefica Lusi Wilson.

Stranice su nam vratile brzo, odobrene. Slegnuo sam ramenima, smatrajući da nije bilo nikakvih problema oko istih, i krenuli smo dalje sa objavlјivanjem. Mnogo meseci kasnije, strip je izašao i oštrotki zaluženici „Ratova zvezda“ širom sveta brzo su povhatali skrivenu sugestiju slike i smatrali je potvrdom da Natali Portman glumi majku Luka i Leje. Taj događaj je smesta proglašen curenjem informacija najvišeg profila oko „Fantomske pretnje“, iako uopšte nije bilo nikakvog curenja informacija, već je u pitanju samo bio Edijev logički zaključak.

Navodno, Džordž Lukas je bio besan. Alan je umalo bio otpušten. Ja sam umalo bio otpušten. Edi je umalo bio otpušten. Svima su oštroti očitali bukvicu o spojlerima, curenjima i poverljivosti. Naponsetku, Džordž je bio očaran poput svih nas time koliko je slika bila brillantna. Neću vam pokazati sliku ovde zato što želim da je sami pronađete i vidite na šta mislim.

Hvala na ludom provodu, Edi.

Pit DŽEJNS bio je urednik američke izdavačke kuće "Dark Hors" na više naslova vezanih za "Ratove zvezda" sa više crtača nego što to bilo ko drugi može da tvrdi za sebe. Sećanja na rad sa Edvinom Biukovićem su mu, prema njegovim rečima, najdraža.

Robert BOB SOLANOVIĆ

Sabahudin MURANOVIĆ Muran

Dalibor TALAJIĆ

Esad RIBIĆ

Iz nekog razloga, bilo je lako.

Usred radnog tjedna - jer ja sam tada crtač bio iz hobija, moj pravi ozbiljni život bio je u muzičkoj školi za strogo postavljenog radnog vremena - usred noći, odjenuti se po telefonskom pozivu i zaputiti u drugi dio grada. Edi me zvao da popijemo kavu u dva ujutro, jer mora raditi, mora stizati rok; a eto spava mu se i mora napraviti pauzu za red bull i kavu, ne bi li se razbudio. Red bulla naravno nema u stanu, zaboravio ga je kupiti; đezva za kavu je negdje na dnu hrpe prljavog suđa... Mora dakle, van na kavu. Ako mi nije teško, trebao sam doći prvo po njega - jer, eto, imao sam auto - pa čemo onda tek u treći dio grada, gdje u to doba noći uopće išta i radi, a da se može kava popiti.

Iz nekog razloga, bilo je lako.

Možda zato što je bio zanimljiv sugovornik? Što ga je toliko toga zanimalo, što je jednakom dječačkom strašcu o svemu jednako pričao? Ili zato što je njemu bilo tako lako družiti se s nama, tada klincima? Svoju karijeru, na koju smo mi svi gledali kao nešto što bismo i sami htjeli a tako nam je daleko, dijelio je s nama kao neku dnevnu igru. Mrzili smo ga zbog njegove razmaženosti i aljkavosti spram posla za kojim smo i žudili. Obožavali smo kad bi nacrtao nešto što je NAŠA maštarija, NAŠA igrarija, uprizorivši ju bolje nego smo... Možda baš zato? Zato što je sve što je ON pretvarao u MI? Njegov uspjeh bio je naš; moj loš crtež također je bio naš... Sve što je bio, sve je dijelio s nama. Za sve mu je trebalo društvo, i žarko je društvo želio.

I da, bilo je lako. Bilo je lako biti s njim...

Već jedno vrijeme ga nema. I kako to uvijek bude kad netko toliko bogat životnom energijom ode, ostala je praznina. Ni za koga se sad ne odjevam u dva u noći da bih otisao na kavu u drugi dio grada... No ostale su i table. Njegove table. Većina kojih je rađena u mom stanu; ali na njegovom mjestu. Uvijek ću na njih gledati kao na naše table. Znam kako je koja nastajala; znam kada; većina u mom stanu. U njima je ostala njegova predanost i strast. U mojim pak očima, ostala je glad: Ja bih tako, kao on.

Iz nekog razloga, to je teško...

Dalibor Talažić već nekoliko godina živi svoj san, radeći za "Marvel" na "Hulku", "Panišeru", "Volverinu", "Dedpulu", "Šang Čiju", "Deksteru"... Na tvrdnje da je u nekim od navedenih stripova prišao nivou Edvina Biukovića odmahuje rukom.

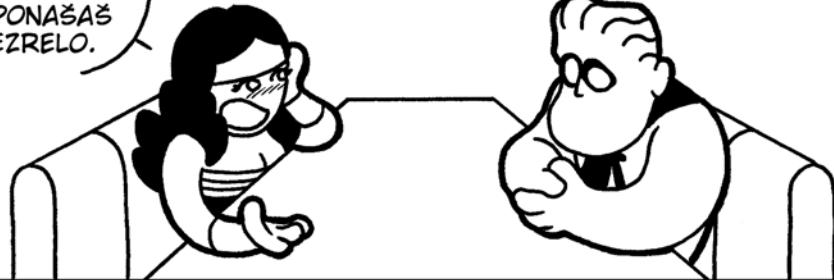

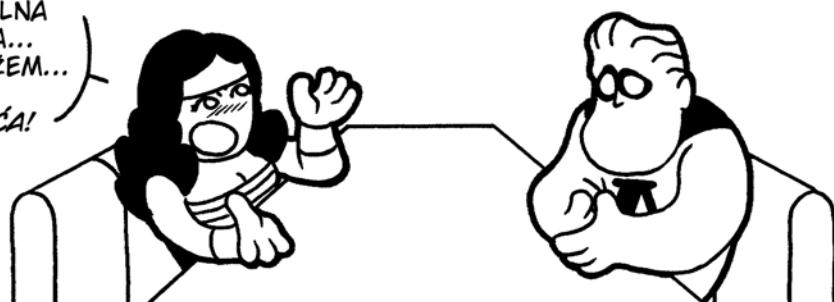
Prevod: Marjan MILANOV

AMNEZIJA
SUPERJUNAK
S PROBLEMOM SA
PAMĆENJEM

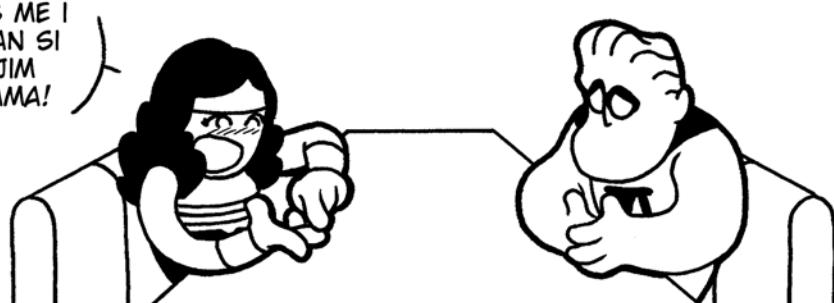
MORAM
TI REĆI DA
SE PONAŠAŠ
NEZRELO.

TVOJA SOCIJALNA
INTELIGENCIJA...
KAKO DA TI KAŽEM...
ONA JE
NEPOSTOJEĆA!

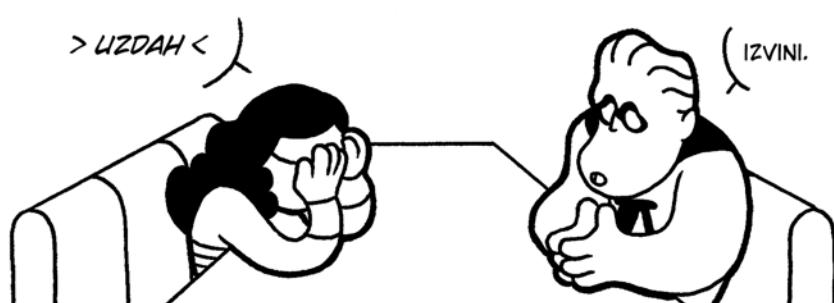

NERVIRAŠ ME I
INFANTILAN SI
U SVOJIM
ODLUKAMA!

> UZDAH <

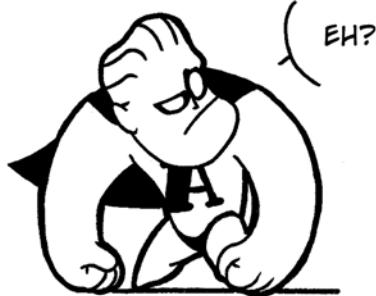
IZVINI.

IZVINI!?

MA NEMAŠ MI SE
ZAŠTO IZVINJAVATI,
SVE JE UREDU!

JA SAM
AMNEZIJA
NEGATIVAC S PROBLEMOM SA PAMĆENJEM!

AMNEZIJA

NEGATIVAC
S PROBLEMOM SA
PAMĆENJEM

SLUŠAJ MEMORIO,
HOČU DA URADIM
VELIKU PAKOST I
TREBA MI TVOJA
POMOĆ!

OH DA!
UPREGNI MOJE
BESKONAČNO
ZNANJE U
SLUŽBU ZLA!

HOČU DA ODEMO
DO BRANE NA RIJECI.
TI ZNAŠ ŠIFRU
ZA ULAZ?

ZNAM!
I ONDA ĆEMO
JE DIĆI LI
ZRAK!

NE, ISPRED
NJE ĆEMO
POSTAVITI
PAKET.

SA
EKSPLOZIVOM!
AMA NE,
SA CRVENOM
TRAKOM. ZNAŠ
GDJE JE IMA
KUPIĆI?

DA,
ALI...

TA ĆE NAS
TRAKA ONDA
ODVESTI DO
ZOLOŠKOG
VRTA...

EH?

... GDJE ŽIVE
ZEBRE, KOJE
IMAJU PRUGE,
JEL' DA?

A-HA...

A PRUGASTA JE
ONA MAJICA SA
OVAKO MALIM
ZVJEZDICAMA,
ZNAŠ NA KOJE
MISLIM?

DAA...
BAŠ ME
ZANIMA DOKLE
MISLI IĆI SA
OVIM.

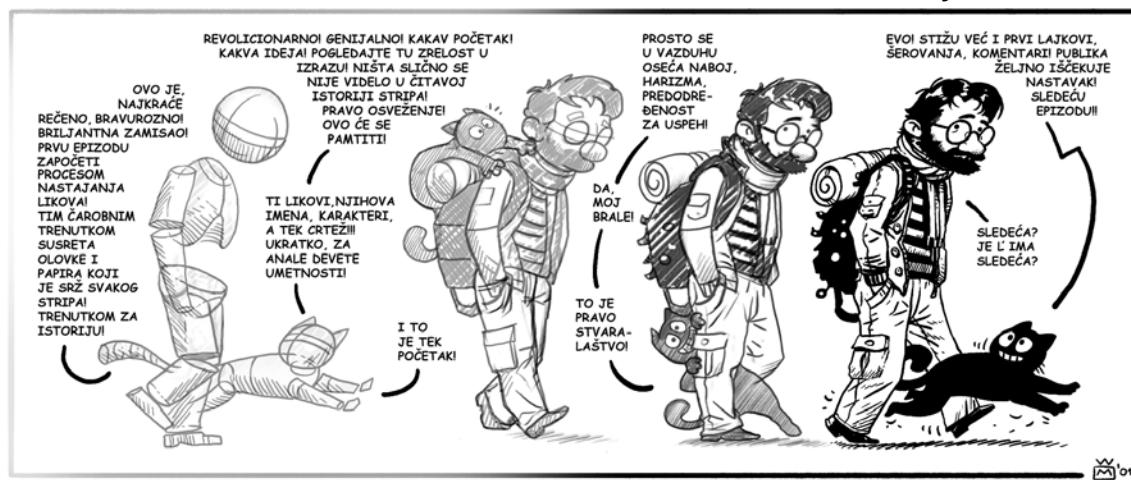
I ONDA
ONE SJAJE
JER SU
ZALIJEPLJENE
NA ZID I BAŠ
SU SLATKE.

MMM,
SLATKIŠ!
ZNAŠ LI NEKU
SLASTIČARNU
U KOJU
MOŽEMO
OTIĆI?

PAF!

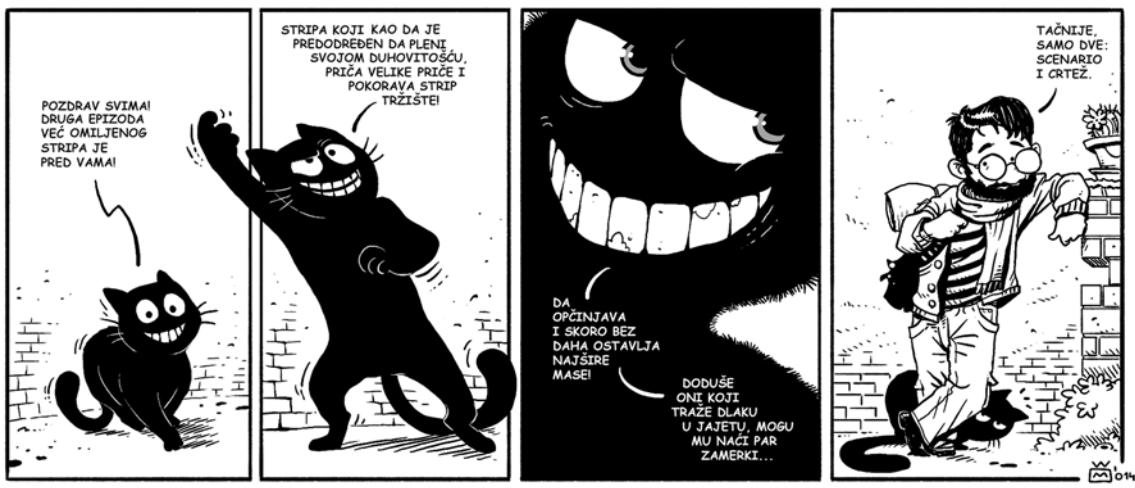
THE INCREDIBLE STORIES OF SAM AND WILL BOURE

episode 1

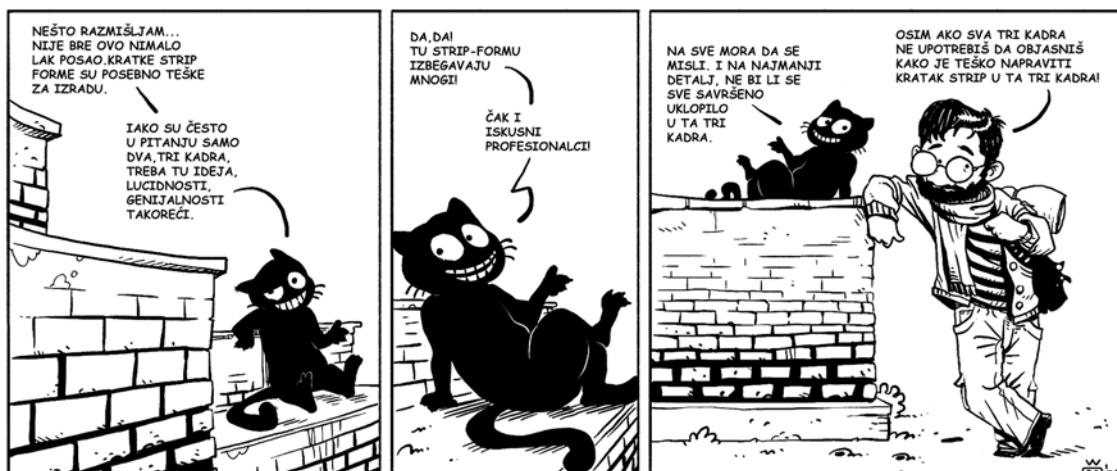
THE INCREDIBLE STORIES OF SAM AND WILL BOURE

episode 2

THE INCREDIBLE STORIES OF SAM AND WILL BOURE

episode 9

THE INCREDIBLE STORIES OF SAM AND WILL BOURE

episode 12

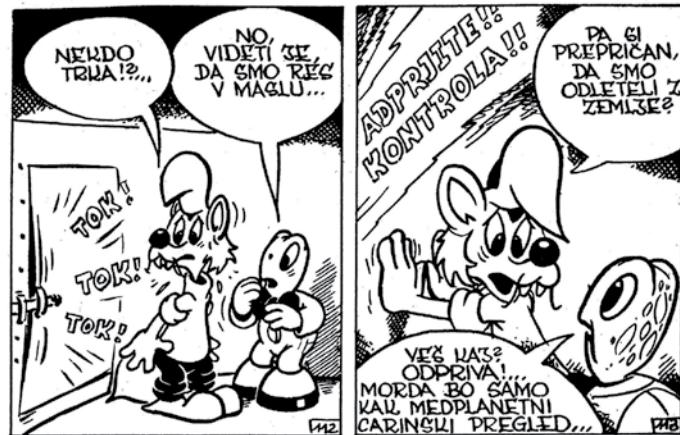

Strip klasicí: Zvitorepec
Píše: Iztok SITAR

Muster između umetnosti i kiča

Utoku rata, 1942. godine, slovenački su partizani proglašili dan Prešernove smrti za nacionalni praznik. Posle oslobođenja dobili smo i druge praznike, pa je tako 8. februar postao isključivo kulturni praznik, a od 1947. godine se na taj dan umetnicima dodeljuju Prešernove nagrade za najveća dostignuća iz oblasti likovne umetnosti, literature, muzike, pozorišta i filma. Posle Kostje Gatnika, koji je 2010. godine dobio nagradu za kultni generacijski strip „Magna Purga“, Muster je tek drugi stripaš koji je dobio ovo prestižno priznanje, naravno za strip „Zvitorepec“.

Rodenje „Zvitorepeca“ 1952. godine, dakako, nije se odvijalo bez porodajnih trudova. Naime, svega par godina ranije strip je, kao produkt dekadentnog kapitalizma, u novoj društvenoj stvarnosti bio nepoželjan, što je tada značilo da je gotovo zabranjen. Posle Titovog istorijskog NE Staljinu, kad se Jugoslavija zbog ruskih sankcija i zvezetanja oružjem otvorila prema Zapadu, kroz velika vrata na parket socijalističkog realizma koji je u to vreme dominirao u kulturi, ušao je i strip. „Zvitorepec“ je ušao gotovo igrom slučaja – naime, kod glavnog političkog dnevnika „Slovenskog poročevalca“ su za poslednju, dečju stranicu novog nedeljnog magazina „PPP“ („Poletove podobe in povesti“) očekivali „Diznijev“ strip, koji je pak zaglavio negde na carini, pa su stoga Musteru, koji je bio zaposlen kao novinar ilustrator, naručili sličan stilizovani strip u duhu narodnih basni. Tako je nastao prepredeni lisac Zvitorepec, kojem su se kasnije pridružili i proždrljivi vuk Lakotnik i mudra kornjača Trdonja. Iako je bio prvobitno strip namenjen deci, s jednakim su ga žarom ili još vatrenije čitali njihovi roditelji, što je iskoristio i Muster kad je, pogotovo za mušku publiku, ubacio u strip i prilično razgoličene lepotice. Čitaocima je bio najomiljeniji baš robustni Lakotnik, koji je onako seljački voleo žene, klopui i piće i gotovo u svakoj epi-zodi kokedira sa prsatim devojkama ili se mastio sa kranjskim kobasicama koje je obilato zalistao dolenjskim cvičekom, bilo u starom Rimu, na Divljem zapadu ili na Mesecu. Muster, koji je bio sam scenarista svojih stripova, posle uvodnih epizoda, koje se događaju u lokalnoj šumi, kako i priliči basnama, preneo je lokaciju avantura u egzotičnije krajeve. Tako je 1954. godine „Zvitorepec“ poslao u saharsku Afriku, ali je morao zbog napada na strip, koji su baš te godine bili najžešći, priču pre-vremeno završiti. Napadi protiv stripa, dakako, nisu bili neka slovenačka ili čak socialistička anomalija, nego globalna pojava tog vremena. Setimo se da je baš te godine u Americi izšla knjiga psihologa Fredrika Vertama, „Zavođenje nevinosti“ u kojoj je stripovske sveske obeležio kao društveno štetnu i

opasnu pojavu, što je rezultiralo zloglasnim kodeksom „CCA“ kojim su ubuduće označavali stripove primerene za decu i omladinu. Posle četiri meseca prašina se slegla, pa je Muster na brojne zahteve čitalaca u pismima podrške vratio „Zvitorepec“ u novine, završio Afričku avanturu i do kraja 1973. godine, kada je izšla poslednja epizoda, nacrtao još oko četrdesetak priča.

„Zvitorepčevi“ stripovi su žanrovska, a i kvalitativno, jako raznoliki. Muster je radio u širokom spektru avanturističkih, istorijskih i fantazijskih tema koje je obilato začinio humorom. Među najboljim svakako spadaju istorijske priče u kojima se vesela trojka, pomoću vremen-skog sata nađe u srednjem veku („Trubaduri“, 1957; „Na lomaču“, 1970), starom

Rimu („Gladijator“, 1966) i čak prais-toriji („Kameno doba“, 1962, „Prazvitorepec“, 1967), slede avanturističke priče u kojima otkrivaju svet („Zvitorepec u Africi“, 1954) i domovinu („Planinari“, 1955) te fiktivna os-trva („Ostrvo čudes“), 1956; „Gusari“, 1958) i, naravno, vesterne („Na divljem zapadu“, 1955, „Crni kaubo“, 1956, „Crveni kanjon“, 1969).

Musterove priče imaju snažnu dramaturgiju, koja nas zapletima i raspletima drži u neizvesnosti do kraja, koja se pak zaključi hepi endom, neretko začinjenim kojekakvom duhotom dosetkom. Uprkos tome što se Muster u svojim stripovima nije bavio politikom, jednom je došlo do manjeg političkog incidenta.

Naime, u vreme Sputnika i svemirske utrke među velesilama nacrtao je epizodu „Na mesec“ (1959) u kojoj trojica prijatelja na putu prema

Zemljinom satelitu naiđu na sovjetsku svemirsku patrolu gde ih saslušavaju ruski medvedi. Sovjetska ambasada u Beogradu je uputila zvaničan protest protiv prikazivanju Rusa kao medveda a Muster je neugodno stanje briljantno spasio u sledećem broju, u kojem je Zvitorepca poslao kod Amerikanaca koje je pak nacrtao kao majmune. Rusi su bili time jako zadovoljni, a Amerikanci uopšte nisu čitali taj strip, tako da je bio ovaj međunarodni incident u vreme hladnog rata uspešno rešen. Iako su „Zvitorepčevi“ stripovi potpuno fantazijski, Muster je nacrtao i nekoliko društveno angažovanih priča u kojima se bavi aktualnim problemima onog vremena, a najintrigantnija je priča „Novogradnja“. U šezdesetim i sedamdesetim godinama prošlog veka slovenački nacionalni sport bio je gradnja vlastite kuće i svakog, ko je imao barem parče zemlje, se uz pomoć jako ugodnih kredita bavio tom popularnom rekreacijom, kod koje su mu nesobično pomogli susedi, prijatelji, saradnici i rodbina – kojima je, dakako, kasnije uvratio pomoći prilikom gradnje njihovih kuća. Muster na jako duhovit i satiričan način prikazuje sve prilike i neprilike tog podviga, od rada na crno do podmićivanja državnih službenika i nestasice građevinskog materijala koji se, naravno, za sve završi sretno. Lakotnik na kraju dobije svoju kuću, a čitaoci jednu od najboljih epizoda u seriji.

Čvrsta priča sa zapletom i raspletom, sočni djalazi u danas malkice arhaičnom jziku, zbog kojih su protagonisti još smešniji, te zanimljiv izbor fantazijskih tema su atributi zbog kojih preko pedeset godina stari stripovi još uvek oduševljavaju klince i klinceze, kao i njihove roditelje koji još uvek čitaju „Zvitorepčeve“ reprinte. Po premijernom objavlјivanju u „Tedenjskoj tribini“ (kako je godinu dana posle osnivanja preimenovan nedeljnik „PPP“) većina epizoda bila je reprintirana u prvoj slovenačkoj strip reviji, koja se, naravno, zvala po slovenačkom nacionalnom junaku, „Zvitorepcu“ (1966 – 1973). Osamdesetih godina (1981 – 1988) Ciril Gale je izdao seriju u 45 svezaka, koje je usput skupio i u osam tvrdoukoričenih knjiga (1986 – 1990), a 2005. i 2006. godine čitaoci političkog dnevnika „Delo“ mogli su da uz novine nabave i 16 mekokoričenih albuma. Sva ova reizdanja su, naime, imala veliku manu – nikad nisu bile objavljene sve epizode, a takođe nisu izlazile ni hronološki... Išlo je do toga da su u Galeovoj biblioteci izlazili stripovi koje uopšte nije nacrtala majstorova ruka, nego mladi, još neafirmisani crtači (jedan od njih bio je i Davor Glavota iz Osijeka). Oni su stare epizode, za koje nije bilo moguće dobiti originale, iz požutelih novina precrtavali na paus i iz raskošnih originala napravili sterilne kopije! Prošle godine izašla je i poslednja, 11. knjiga sabranih „Zvitorepčevih“ avantura (2010 – 2014) sa iscrpnom bibliografijom, tako da smo konačno dobili ceo opus sa svim Musterovim stripovima, i to u hronološkom redosledu. Zanimljivo je da na području bivše Jugoslavije Muster nije bio poznat po „Zvitorepcu“ – izašla je samo jedna epizoda u legendarnom gornjemilanovačkom „Yu stripu“ („Ostrvo

čudes“), 1981) i dve u zagrebačkom „Našem stripu“ („Crni kauboj“, „Veliki detektiv“, 1983) – već po posve prosečnom partizanskom stripu „Sinovi ognja“! Radi se o stripu o narodnim herojima Bošku Buhi i Savi Sirogojnu, koje je u velikom tiražu u formi albuma izdala „Narodna armija“ 1958. godine. Sem toga, u bivšoj Jugoslaviji Muster je bio poznat i po simpatičnoj slikovnici „Medvedić Niva“ koja je gotovo istovremeno izašla na slovenačkom (1954) i srpsko-hrvatskom (1955) jeziku.

Likovno, „Zvitorepčev“ opus možemo da podelimo u dva razdoblja, diznjevsko (1952 – 59) i keljevsko (1960 – 1973) po dvojici američkih autora koji su najviše uticali na Musterov crtež. Njega odlikuje dinamična i besprekorna animacija te filigransko precizan crtež perom s upotrebljom rastera kojeg je, krajem pedesetih godina, zamenio raskošnijim kistom. Tada se otarasio svih beznačajnih detalja i posvetio se isključivo figuri. S druge strane, Muster je uvek hodoao po granici između umetnosti i kiča, u koji je nemalo puta baš pošteno zagazio. To je evidentno pre svega u kolornim naslovnicama

koje je radio u zadnje vreme za već spomenuto biblioteku sabranih radova, kolornim stripovima poput „Martina Krpana“ (1997), a još i više u njegovim novinskim slikovnicama („Slovenski poročevalec“ 1955 – 1965). Takođe, ulazak u vode kiča evidentan je i u književnim ilustracijama za decu sa lutkastim glavama i sladunjavim bojama, kao i u političkoj karikaturi koje je crtao za „Mag“ (1995 – 1999) i „Reporter“ (2008 – 2010). Muster je inače dobar portretni karikaturista sa dobrom karakterizacijom likova, ali u umetničkom smislu zbog kičaste realizacije sa napadnim bojama koje još potencira umrtiljnim senčenjem pisaljkama u boji, njegovi zanatski radovi nemaju nikakvu umetničku vrednost, pogotovo ako ih upoređujemo sa majstorskim crtežima Hinka Smrekara ili genijalnim karikaturama Tomaža Lavriča. Posve nešto drugo je njegovo bavljenje stripom, gde je odigrao pionirsку ulogu i puno pripomogao popularizaciji medija sa legendarnim „Zvitorepcem“ koji je već postao narodna svojina, zbog koga je posve zasluženo dobio najveće umetničko priznanje u Sloveniji.

RAIN MAN

STARO DOBRA PRIPOVETKA,
ZNALAČKI ADAPTIRANA OD STRANE
ADRIANA BARBUA, A PO VRSNOJ
ADAPTACIJI ANTONA PANA

PRE MNOGO, MNOGO LETA, JEDNA STRAŠNA I DUGOTRAJNA SLIŠA POGODILA JE Selo Nasradin Hodže...

ŠEST MESeci
NITI JEDNE
JEDINE KAP!

PA NE MOŽE SE,
BRE, VIŠE TAKO!

MORA NEŠTO DA SE LIČINI!

A ŠTA BISM
PA MOGLI?

DA SE OBRA-
TIMO IMAMU?

VEĆ TRI MESE-
CA, ON SE MOLI
SVAKI DAN...

A SEOSKOM
POGLAVARU?

VEĆ TRI MESECA, ON
SVAKI DAN LOČE...

ZAVEZI,
BRE!

PA, NEMA VIŠE
NIKOGA...

A ŠTA JE SA
NASRADINOM?

MA JESI LI TI NAČISTO POLUDEO?

PA, ON JE HODŽA?
MLUDRAC, TAKOREĆI.

MORE LUDAK JEDAN OBIČNI!

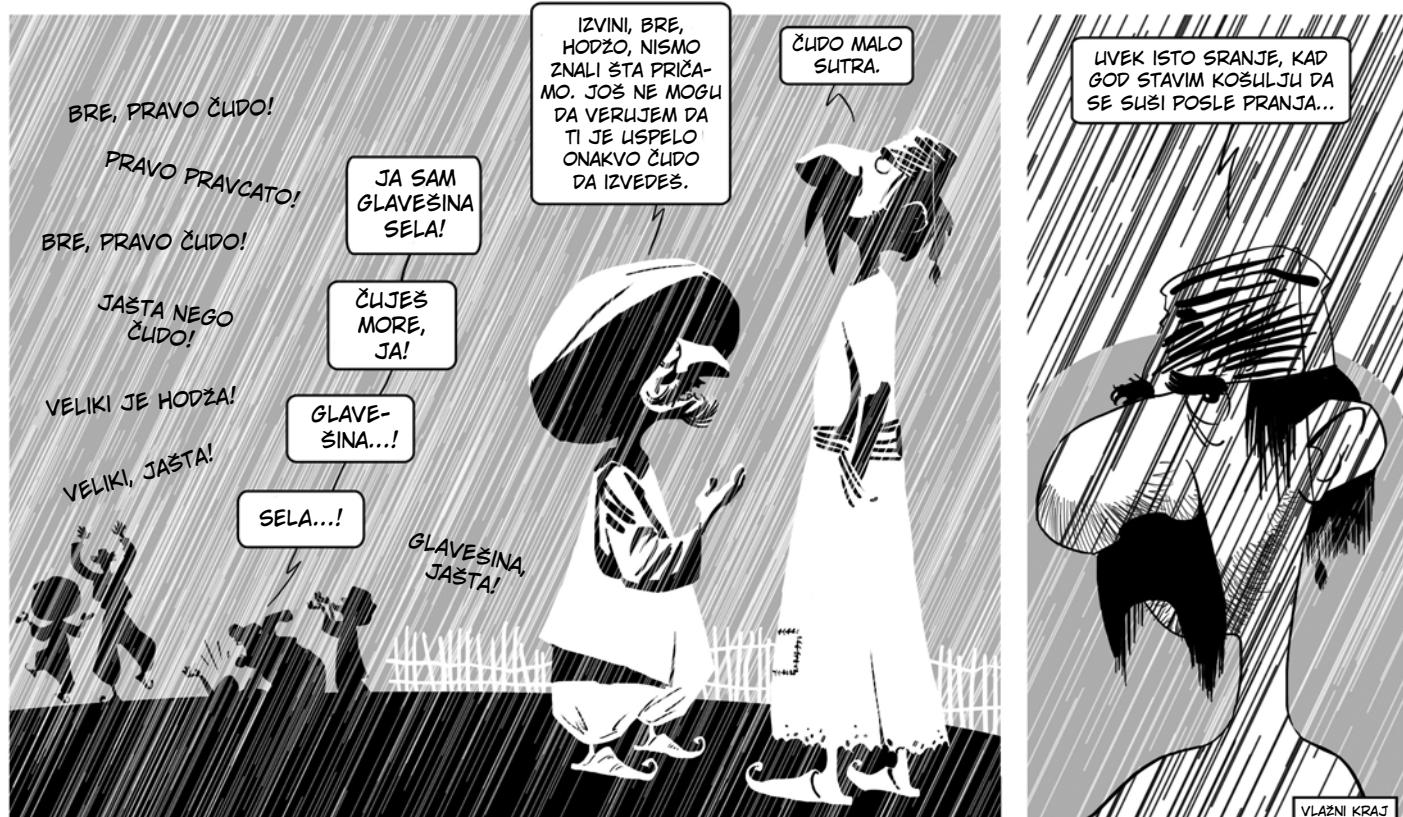
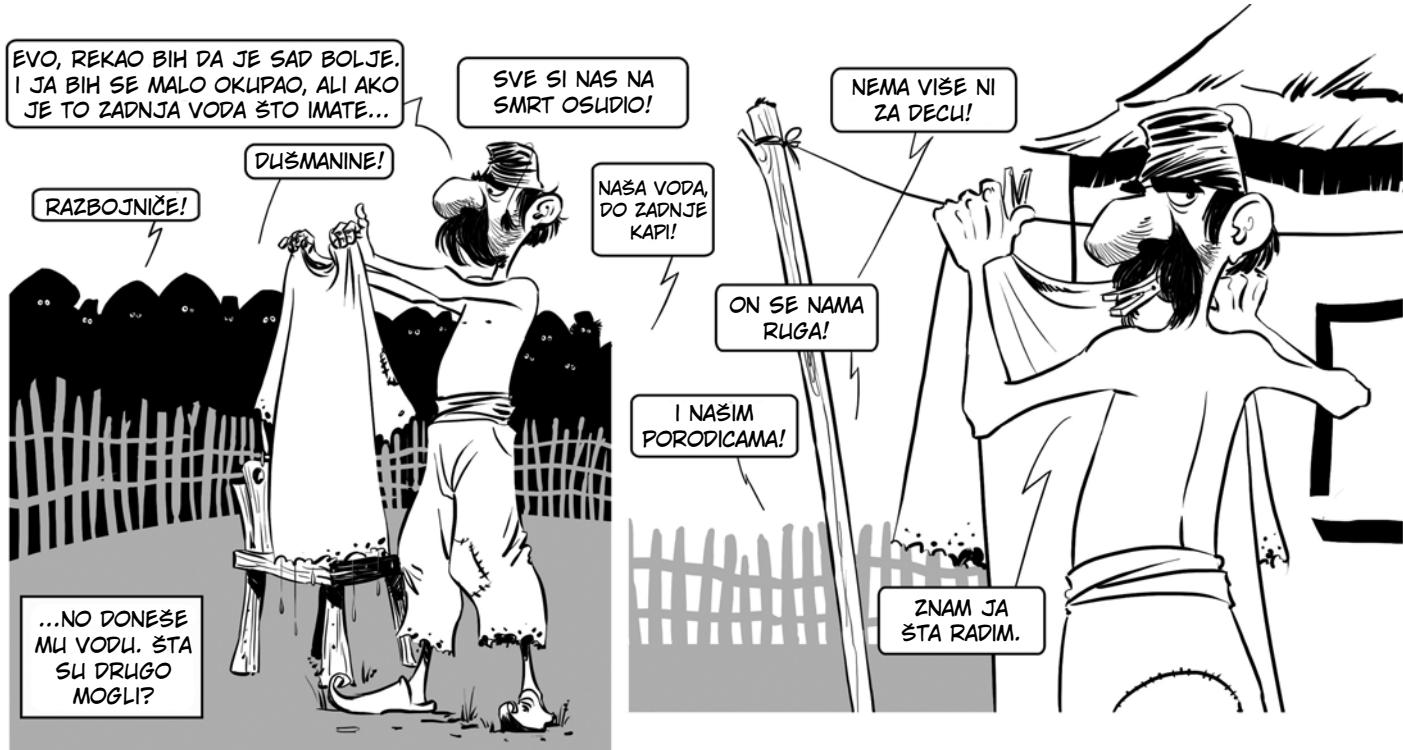
JOŠ NEKA IDEJA?

SVE MI JE JASNO.
IDEMO PO HODŽU.

"Kapetan Nitrat 1-4"

(Borislav Stanojević, Aleksandar Sotirovski, Siniša Radović; "Jugoslovenska kinoteka", 2014)

Celzijus 1750

Sticajem okolnosti (ne slučajno), baš nekako u vreme kada je bilo nužno da završim ovaj prikaz, u Beogradu se, izašavši iz stripske fikcije u realan svet, pojavio „Kapetan Nitrat“ („KN“) glavom i bradom, oličen u Pokretu za okupaciju bioskopa (ne „oslobodenje“, namereno), grupi entuzijasta odlučnoj i rešenoj da, makar na planetarnom uzorku, a u oblasti dela (ne) kulture, uzme stvari u svoje ruke i spasi što se spasiti može ispred pustošćih talasa ružičastog grand cunamija.

Teško je poverovati da su (baš svi) inicijatori i akteri Pokreta za okupaciju bioskopa inspiraciju za svoj postupak pronašli u sveskama „Kapetana Nitrata“ zadržavši se, do trenutka predaže ovog teksta, jedino na zaposledanju (doduše kulturnog) beogradskog bioskopa „Zvezda“, ali je, takođe, teško osporiti jednakost u naumu pomenutog pokreta i autora stripa „KN“ da se suprotstave nadasve pogubnijim, a po širini kako globalnim, tako i lokalnim posledicama procesa tranzicije (čitaj – razbojništva u prisustvu vlasti), koje su kulturu uopšte, a unutar nje i filmsku (sedmu po redu) umetnost doveli skoro do uništenja.

Vratimo se knjizi „Kapetan Nitrat“.

Borislav Stanojević, scenarista stripa, Aleksandar Sotirovski i Siniša Radović, kao crtači, nisu moralni da duboko prekopavaju po fikciji da bi pronašli potku svog uratka: bilo je dovoljno da makar i kratko vreme (a jesu) obrate pažnju na događaje iz svog okruženja i uzroke njihovog nastajanja, pa da slože „održiv“ sinopsis za strip koji, pokazaće se, iskače duboko u striparsku studiju realnog vremena. Prirodna nadarenost za umetničko stvaralaštvo omogućila im je lakšu percepciju suštine događaja i anticipaciju posledica, pa su i stvorili strip sa namerom da svoje opservacije stvarnosti prenesu onima kojima je lakše da idu težim putem.

Glavni lik i okosnica događanja je Vatroslav Vostok, arhivar filmova posvećen neprolaznim vrednostima sedme umetnosti, kulture, pa i svog poziva, koji se energijom usamljenika uporno suprotstavlja marginalizaciji opštih dobara važnih za klasifikaciju društvene zajednice, a koja se (marginalizacija) ubrzano sprovodi uz blagoslov institucija sistema, koje, za uzvrat, prividno deluju stvarajući sliku lažne angažovanosti na očuvanje. U takvom okruženju, kulturu zamenjuju estrada i slični surrogati koji popunjavaju prostor, ne dozvoljavajući talentima i entuzijastima da se umetnošću bave na način koji ona zasluguje, uz pretnju da se i kultura i umetnost, koji su već na aparativima, u jednom trenutku nađu pred eutanazijom, koja je, u projekciji tvoraca Vatroslava Vostoka, sasvim moguća. I, što je još gore, za koju će izvršiocu reći da je sasvim opravdana i jedino moguća. Iza čega sledi raspojasano tržište.

Sasvim je logično da je Vatroslav, kao takav slobodnomisleći, zanimljiv vladama u senci i lo-

bijima koji neće oklevati da, primenom „meke sile“, nerazumljivog sinonima koji podrazumeva uključivanje javnih i tajnih resursa valjda „tvrdi sile“, spektakularno likvidiraju pojedince i grupe ljudi koji ometaju globalne procese nametanja njihovih „standarda“ i interesa.

Arhivar filmova, uporan u svojoj nameri da antologiska dela, posebno filmove iz rane faze sedme umetnosti snimljene na lakozapaljivoj nitroceluloznoj traci, sačuva od potpunog uništenja pod opravdanjem da nestabilna podloga predstavlja opštu opasnost po bezbednost ljudi, ili da na njima, u procesu presnimavanja na „stabilnije“ nosače bude izvršena remontaža sa namerom revizije poruka i brisanja „nepodobnih“ sadržaja, postaje „legitimna meta“ nominalnih vladara koji ka njemu upućuju (i) legalne specijalce raznih profila. Sa ciljem eliminacije Vatroslava kao pretnje, naravno, pričemu se, kao i u stvarnosti, odigravaju krvavi obračuni agenata službi (kojih uvek ima više

sa „našeg“ platnog spiska, kao i probrane izjave „očeviđaca“ koji, na sugestivno postavljeno pitanje odgovaraju u pravcu istine koju kreiramo bez prava na drugačije razmišljanje... Uz šlag u obliku živilih tok-šoua sa domaćicama na temu – radijacija nitratnih filmova i njen pogubni uticaj na reproduktivnost žena i decu rođenu sa degenerativnim promenama. Pa sad vidite – ko je Vatroslav Vostok.

I, kao što to obično biva, suočena sa svojim ograničenim moćima protiv organizovane moći, jedinka počinje da razmišlja o „pet minute pravde“ ili „minutu Božije moći“ kojima bi razrešila sve što je naopako učinjeno, ili kaznila kriminalna nepočinstva. Kako to u stvarnosti nije moguće, pribegava fikciji, stvaranju superheroja, pa će u trenutku nestanka Vatroslava Vostoka, iz pepela eksplozije koja ga je isparila, vaskrsnuti Kapetan Nitrat, borac za pravdu, sudija i izvršilac kazni nad negativcima...

Iako su analogije sa drugim superjunacima moguće – svi su oni nastali kao posledica destruktivnih društvenih kretanja u određenom društvenom trenutku – knjiga „Kapetan Nitrat“ ima bar tu razliku da nije klasičan SF strip (pogledati njegovu realan projekciju sa početka teksta), već nagnje nečemu što bi se moglo nazvati distopiskim delom. Tim pre što bi se i strip i njegovi autori mogli, sa pravom, nazvati sledbenicima nečega načetog romanom „Vrli novi svet“ Oldesta Hakslija (1932.), pa nastavljeno romanom „Farenhajt 451“ Reja Bredberija (1953.) i istoimenim filmom (1966.), da već ne pominjemo Džordža Orvela i njegov „1984“ napisan 1948.

I, još po čemu je strip-knjiga različita od sličnih izdanja?

Po tome što, unutar sadržaja, poseduje „pomagala“ za lakše snalaženje unutar komplikovane i scenarijske i crtačke kompozicije, što će, najmanje, prijatno iznenaditi čitaoca. Ovde hrabro koristim citat iz predgovora koji je napisao Vladimir Ćuk: ... „Ono što za neke može predstavljati problem, jeste da ovakva ostvarenja imaju jedan dodatni i po malo nezgodan „zahtev“. „Kapetan Nitrat“ „traži“ aktivnog čitaoca u procesu stvaranja sopstvenog značenja. „KN“ se obraća čitaocu i teži da sa njim uspostavi komunikaciju, kako bi on sam u pro-

cesu čitanja stvorio jedan novi, sopstveni svet fikcije. Dakle, odgovornost ide u oba smera, od pisca (Borislav Stanojević) i crtača (Aleksandar Sotirovski) prema čitaocu, i od čitaoca ka autorima ostvarenja. Potrebno je da i čitalac (ne samo autor) poseduje određeno predznanje, pomoću koga će shvatiti crtačko-tekstualne tokove naracije. Ali, manjak znanja ne mora nužno da bude i nedostatak, dokle god čitalac ima želju da aktivno učestvuje u samom procesu čitanja, dopunjuje svoje znanje i otkriva nove horizonte. ... Znači, „Kapetan Nitrat“ tera čitaoca na rad, on ga mora oživeti, ne služeći se samo jezičkim ili crtačkim referencama, već i simboličkim, svesnim, ali i podsvesnim.“

I, još reditelj Slobodan Šijan, pa završavam: „Kapetan Nitrat“ je zabavan. Ali, „Kapetan Nitrat“ je i nužan. Bez njega, možda ne doživimo Drugi vek filma.“ ■

Nikola Milićević

"Vojdan"

(Dime Ivanov Dimano; "Strip Kvadrat", 2014)

Remek delo makedonskog stripa

Dugo sam se mislio kako da predstavim ovaj strip album, jer nije lako pisati o nečijem najboljem ostvarenju a ne pohvaliti ga, mакар to bila i istina. Prvo, lako bi se moglo otici u nepoželjenom pravcu, i preterati u hvaljenju tj. hvalospevu, ali ovo je ipak nešto što to i zaslužuje, u svakom smislu te reći. Drugo, kao deo tima koji je radio na realizaciji izdanja, ovakvom kakvo jeste izšlo, bilo bi suvišno od mene da hvalim samog sebe, tj. izdanje moje izdavačke kuće. Zato ču se potruditi, koliko je to moguće, da budem što objektivniji, i da na najbolji mogući način izvedem nemoguće, a uz to da ne preteram.

"Vojdan" je delo jednog jako skromnog i jako talentovanog čoveka, koji se u stripu našao sasvim slučajno, ali je kroz njega stvorio zamašnu karijeru. Kad govorimo o Balkanu, profesija strip crtač i nije neka prestižna stvar, jer se stripom i ne može stvoriti puno toga, pogotovo ne u materijalnom smislu – ali se i te kako može stvoriti u duhovnom smislu. Ljubavlju prema onom što radite možete ostaviti trajni žig, ili benchmark, po kome će vas pamtiti generacije posle vas. Tako je i u ovom smislu – "Vojdan" je prepoznatljiv žig jednog strip autora pod pseudonimom Dimano. Dimano je u mom detinjstvu zvučalo kao ime nekoga koji ne dolazi sa ovih prostora, pa sam uvek mislio da je to neki strip autor koji dolazi iz Italije. U stvari se radi o makedonskom autoru Dimetu Ivanovu Dimanu, kojega sam, na moju sreću, pre jedno desetak godina i lično upoznao. Dakle radi se o samoukom strip crtaču i autoru koji je u svet stripa, kako mi je i sam to rekao, ušao na sporednu vrata. Ovaj čovek je ipak učio od najboljih,

ako može tako da se kaže, jer je njegovo doba, kad je on počeo čitati stripove, zlatno doba stripa, tj. doba Harrola Fostera, Barna Hogarta, Aleksa Rejmonda, ali i doba jednog Maurovića, Lobačeva, Bekera, itd. Sa ovakvim uzorima i sa predanošću jednog majstora, Dimano je radio neprekidno na usavršavanju i stvaranju svojeg strip izraza, i učivši od najboljih, stvorio je pravo remek delo. „Vojdan“ nije vrhunski strip samo u crtačkom smislu već i scenaristički, jer je u pitanju sasvim originalna epopeja jednog junaka, koji slučajno ili ne, živi u jedanaestom veku, i doživljava sva ta burna vremena na svoj način. To je period u kome su današnjom teritorijom Makedonije prolazile svakojake vojske i osvajači, menjači se gotovo svakodnevno i ostavlajući iza sebe samo pustoš. U pitanju je takođe i period pojave raznih religioznih grupacija i sukoba između njih. U tom uzavrelom loncu, naš junak Vojdan se kreće kao po ledu, uvek spremen na sve, ali i predan svome cilju – da pomaže ljudima. I sam svedok je žrtva nasilja u svom detinjstvu, Vojdan ostaje siroče i sav svoj život posvećuje borbi protiv nasilnika, bilo da se radi o osvajačima i krvoločnim tiranima, bilo da se radi o pripadnicima svog naroda. Kroz svoju posvećenost cilju, on i sam u izvesnom smislu postaje nasilan – ali nikad prema nemoćima, uvek prema onima koji to zasljužuju. Vojdan je varvarin, ali istovremeno i Hrišćanin, uvek se čvrsto držeći svojih idea i principa. Ne može se ne primetiti i to da u mnogo tome „Vojdan“ liči na jednog nama dobro poznatog strip skog junaka, „Princa Valijanta“. Ali koliko god je autor bio pod uticajem svog idola Fostera i težio tome da se bar približi „Valijantu“, kako u crtačkom, tako i u scenarističkom smislu, ipak je stvorio jedan sasvim originalan lik, koji možda svojom surovošću prema neprijateljima više liči na jednog „Konana“ ili svojim avanturističkim duhom na jednog „Tarzana“. Sa druge strane,

u scenarističkom smislu, uprkos obilju akcije, „Vojdan“ je ipak drama.

Ovo izdanje izdavačke kuće „Strip Kvadrat“ iz Makedonije, sadrži sve dosad urađene epizode „Vojdana“, koje i nisu međusobno povezane, ali su poređane hronološki. Na više od 130 stranica stripa, pratite sve etape Vojdanovog života, od samog početka, tj. njegovog detinjstva, pa sve do ustanka Petra Deljana, događaja koji je, nadam se, jako poznat u istoriji Balkana. Kao deo pomenute izdavačke kuće, mogu da kažem da sam jako ponosan što sam učestvovao u realizaciji dosad najboljeg strip izdanja koje dolazi sa prostora Makedonije, bar što se strip albu ma tiče. Na kraju, sve što vam mogu reći je da ovo izdanje ni u kom slučaju ne propustite da pročitate! ■

Nikola TEMKOV Temnik

"Dragon Last"

(Daniel Atanasov; "Ardeo", 2015)

Uvod u klasično neklasičan ep

Jedan pogled, jedan jedini pogled na rad bugarskog autora Danieli Atanasova je dovoljan da se razumeju senzibiliteti kojima je sklon – manga/anime, japanske video igre, uopšteno sve japansko. Domaćoj publici je to pokazao radom na „Vekovnicima“ i – dvaput zaredom samo u Leskovcu – premijerom svog animiranog projekta „Bonzai“. Japanskoj publici je poznat kao dobitnik nagrada na manga festivalima unutar Japana (što je heraklovski zadatak za svakog crtača koji nije Japanac). Ostatku sveta je, između ostalog, poznat po svom ilustratorskom radu na čak tri video igre iz „Assassins's Creed“ serijala (konkretno „AC III: Liberation“, „AC IV: Black Flag“ i „AC: Rogue“). Pod pseudonimom Satanasov, ova nezaustavljava mašina rada i inovacije gotovo da ne može da omane svaki zadati posao. Prema tome, valja cenniti njegove lične projekte, kao i neseobičan trud za održavanje i rascvetavanje bugarske strip scene. Najveća je šteta što nakon ovakvog uvoda treba da sledi prva legitimna kritika stripa ovog autora. Naime, barem na engleskom ovaj strip je trapovo nazvan „Dragon Last“. Svaki poetični ili lingvoigrarijski razlog za ovakav red reči pada u vodu ako se tematika uzme u obzir, te malo generično ime „Last Dragon“ mnogo bolje leži – a tako je i za potrebe ovog

teksta preuređen red reči u prevodu – i mnogo sveukupnije kazuje šta se dešava. A u „Poslednjem zmaju“ je priča maltene jasna, ako ne i poznata; nekada davno postojaše divovski bogovi (ovde, zmajevi), i vremenom su postali pohlepni i počeli da se ubijaju. Ljudi provaljuju da mogu da ih ubiju, te počinje egzodus zmajeva. Ali ne leži vraže, zmajevi uspevaju da se pare sa bukvalno svime što se kreće po napačenoj nam planeti, te se rađaju svakakve beštije – a među njima i par zmajevića. Konkretno „protagonist“ i „antagonist“ stripa, odnosno Šinai i Sakoja, Zmajebuba i Zmajević – jedan strah i trepet za zmajeve, drugi strah i trepet za život u globalu. Sve to valja poprskati i sa malko „poslednji zmaj osvaja ženu ljudske sorte da pravi još dece“ zapleta i nastaje savršen recept za priču. Tu sada stupa na scenu druga poveća mana ovog stripa – u svojoj celosti, on nije ništa do jedan grandiozan uvod. Reči „protagonist“ i „antagonist“ iz prethodnog pasusa su sa razlogom u navodima. U principu, vrlo malo toga što rade je u sklopu prave priče; sve ide preko naracije, ili prisećanja, ili scena sa tek toliko konteksta da ne zavređuju neki čvršći hronološki kontinuitet. Sve je, od početka priče dede med' dečurljom do preživelog seljanina nakon zmajevog ataka, klasična postavka strukture od tri čina – odnosno ispravka, klasičan uvod u istu. Svaka scena je tu da na minimalan način ukaže čitaocu da se glavno još nije desilo. Pod „glavno“ se misli na cilj priče naslovljene „Poslednji zmaj“, ne cilj sveukupnog projekta – izričito se naglašava da će ih biti još.

Međutim, čak i uzev u obzir da je ovaj strip tek preludijum glede narative, za jedan preludijum izgleda fenomenalno. Satanasov ima tu nenadmašnu crtačku majstoriju kadriranja gde su svi pokreti, bez obzira na neretko fantastičnu prirodu likova, i te kako primetni i gotovo stvari. Svakog trenutka možete da očekujete da vam neki zmaj, ili ratnik, ili slični klinac utele iz kadera u pravo u lice. Ovo naravno nije iznenadenje; manga autori današnjice istu tu fluidnost i dinamičnost pokreta ostvaruju

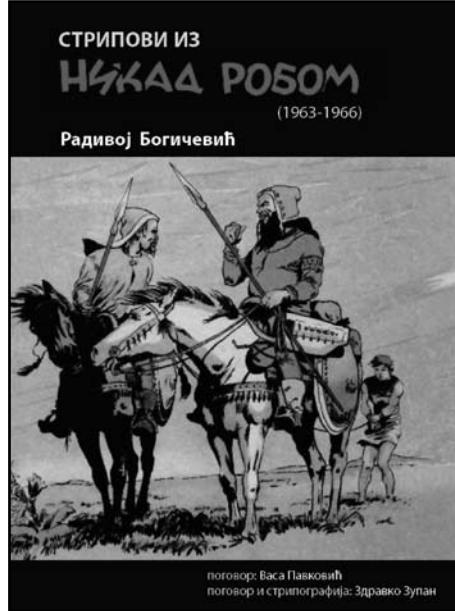
s neverovatnom, maltene nadljudskom lakoćom. Ono što Satanasova mrlja korak dalje je isto što i web crtačima poput filipinskog Bleedmana i američkog Endlinga sakuplja legije fanova, a to je vešt kolor i neumoljiva energija. Kolor u mangama nije retkost, ali je ceo strip album obojen do zadnje tačke, i to onako da se boja i prethodni crtež služu petostruko bolje od parčeta prasetine i praznog stomaka, izazov sa dostignućem zaslужnim nagrade i svake hvalje. Neumoljiva energija obuhvata upravo taj sklad svega navedenog, kao i veći sklad toga sa željom za još.

Ta želja za još proizvodi ideje, a te ideje nerečno vuku korene iz prethodno obradene materije. U slučaju Satanasova, poznato je da mu dela sadrže bilo interne fore, bilo reference na popkulturnu i žanrovska dela. Recimo, glavni likovi

neodoljivo podsećaju na likove iz „SNK“ serije igara „Samurai Shodown“. Konkretno, likovi su Haomaru (Šinai) i Genduro (Sakoja). Zmajevi komotno mogu da se po dizajnu smeste u anime „Shingeki no Bahamut“, a cela priča sa zmajev-ljudima u nebrojeno mnogo ostalih (evo, „Groove Adventure Rave“ i „Fairy Tail“ pada na pamet). Čiča koji priča priču je svaki sedmi čiča iz japanskih igara, stripova i animacije – mator je i priča priču deci. Ovi opisi možda deluju kao stereotipovi, ali s obzirom na tip narative, dalji zaključci o njima se ne mogu doneti. Šinai mrzi zmajeve jer mu je zmaj otac. Sakoja mrzi sve zato što mrzi sve jer je Sakoja. Karakterizacija je ovde žrtvovana zbog ekspozicije i crteža – ali su i jedno i drugo odlični. Još ako se pored crteža uzme i kadriranje i likovno-prostorna rešenja za table – ma milina!

E sad, kakve implikacije slede? Kakav nastavak treba da bude, ko bi valjalo da odnese pobedu, da li se priča kreće dalje od toga? Pa, pretpostavke lepo postavljaju teren: zmaj će verovatno oploditi ženu i dobiti mentalno zdravije naslednike od Šinaja i Sakoje. Čovek otopljenog lica će verovatno jutri zmaja zarad osvete. Šinai i Sakoja će se verovatno poubijati do kraja stripa – a nije nemoguće ni da je deda koji priča priču zapravo Šikai. No opet, to su spekulacije, i samim tim što postoje pokazuju da je ovakva postavka strip-a uspešna, i pored toga što je takva kakva je. U principu, i samostalno gledano „Poslednji zmaj“ je uzbudljivo štivo prepuno akcije i delića priče – što dovodi do verovatno najtačnije pretpostavke, one koja je gotovo činjenica. A to je da će sledeći broj sigurno biti desetrostruko bolji! ■

Ivan VELJKOVIĆ

"Stripovi iz Nikad robom (1963-1966)"

(Radivoj Bogičević; "Omnibus", 2012)

"Stripovi iz Nikad robom (1966-1968)"

(Branislav Jovanović Brana; "Omnibus", 2012)

Patriotizam u devetoumetnosti

Preda mnom su dva albuma, (izdanja izdavačke kuće „Omnibus“), stripova koji su 60-ih godina objavljivani u okviru edicije „Nikad robom“ izdavača „Dečijih novina“ iz Gornjeg Milanovca. Ova dva monumentalna izdanja svedoče o vremenu u kome su nastali pomenuti stripovi. Jedan od tih albuma nosi naziv „Stripovi iz Nikad robom (1963- 1966)“. Navedeni album je rodoljubivog karaktera i podeljen je u tri priče koje se sastoje iz nekoliko epizoda (nastavaka). Svaka od ovih priča govori o neustrašivosti i nepokornosti srpskog (odnosno slovenskog) naroda, te ističe vrline kao što su odanost, priateljstvo, požrtvovanost i lukavost, podstaknuti velikom željom za odbranom časti i domovine. Iako se dešavaju u različitim vremenskim razdobljima, sve one govore o onom što se može najbolje opisati citatom: „Bole rat nego pakt, bolje grob nego rob“!

Kao crtač stripova iz ovog albuma, naveden je Radivoj Bogičević iz Slavonije. Dakle, znamo da je za crtež bio odgovoran Bogičević, ali nedostaje ime scenariste(a) (u prva dva dela prve i prvom delu druge priče). Prva priča iz istog albuma, pod nazivom „Neustrašivi“, počinje opštim planom

srpske vojske u vreme Prvog svetskog rata, koja je, natovarena teškom artiljerijom, krenula u krvavoj. Tokom tog njihovog junačkog pro dara, izostaje pesma, ali junaštva ne manjka. Naime, ova priča, kroz učestale borbe, pucnjavu, eksplozije, napete i dinamične (nadčovečno herojske) podvige, prati trojicu junaka, nekadašnje drugove iz školskih klupa, sada ratnih saboraca – Novicu, Bucu i Branku. Primorani da jedni druge potpomažu u ratu, ispoljavaju svoje najvrednije osobine i ogromnu požrtvovanost kako bi sačuvali jedni druge. Treći nastavak „Na nišanu“, serijala o trojici junaka – Novici, Buci i Branku, potpisana je imenom Marije Ničić.

Druga priča po tematiki pripada redu priča pokosovskog ciklusa. Smeštena je u doba vladavine despota Đurađa Brankovića, u drevnom gradu Borču, te stoga i nosi naziv „Pod zidinama drevnog Borča“. Već naslov kazuje o dešavanjima priče, odnosno opsadi grada Borča, i za tih zidina se skrivaju njegovi stanovnici pripremajući se za odbranu od nemilosrdnih Turaka, predvođenim opakim Turčinom zvanim „vezir“. Međutim, episka tematika je tek okosnica priče. Već u drugom nastavku iste priče, „Tajanstveni lagumi“, gde je kao scenarista potpisana naš poznati književnik i pesnik Dobrica Erić, otkrivamo da se radi o ljubavnoj priči između Blaže, štitonoš-e-junaka (koga smo upoznali još u prvom delu sage) i Jelice, zanosne mlade cigančice tajanstvenog porekla... Kao i u većini (dobrih?) ljubavnih priča, radi se o temi zabranjene ljubavi, koja je glavni motiv cele priče. Odatile to da je naš junak (Blaž) suočen sa svojom ambivalencijom, u sebi rastrzan, da li da bude odan domovini i vladaru ili osećanjima koje gaji prema dražesnoj Jelici? Blaž, svojom bezgrešnom moralnošću i beskrajnom hrabrošću, postiže obe.

Treća priča, čiji je crtač (Bogičević) ujedno i scenarista (kompletan autor), govori o najezdi Hun na Balkan. Glavni junak u prvoj epizodi „Otmača“ je mladi Akant, čije ime nosi ceo serijal. On je najlukaviji među Slovenima, a ni junaštvo ni hrabrost mu nisu nepoznati. Njegov glavni neprijatelj je krvožedni i neustrašivi Barabaš, vođa Hun. Ulogu očinske figure, koja često uzima mlađeg Akanta pod svoju zaštitu, ima slovenski vođa plemena-Blagun, koji ima prelepú kćer-Iskrlicu. Obračun između Akanta i krvožednog Barabaša nastavlja se i u drugoj epizodi serijala pod nazivom „Kublaj- Kan“. Na kraju druge epizode hunska vojska biva poražena i primorana da se povuče u pravcu planine Karpati.

Ono što ostavlja najjači utisak, kada su u pita-

nju priče iz navedenog strip-albuma, jesu trenuci suspensa, napetosti i (nazovimo) neizvesnosti. Jedan od primera je kada je (u trećem nastavku druge priče) srpska vojska saterana u beg, a Bucu, ranjen, ostaje da leži kraj mrtvih saboraca. Famožno ranjavanje dogodilo se u trenutku čuvanja odstupnice srpskoj vojski, koja je bila naterana na povlačenje. Novica, Bucin drug, ne zeleći da ostavi Bucu samog, na milost i (verovatnije) nemilost neprijatelju, onemogućen da ga ponese sa sobom (zbog Bucine kilaže), ostaje, kao pravi prijatelj, da leži kraj njega, pretvarajući se da je mrtav i nadajući se da ih neprijatelj neće otkriti. Nakon toga, cela se priča vrati oko spašavanja ranjenog Buce, koga Novica ni ne pomišlja da ostavi, pa makar i po cenu sopstvenog života! Još jedna od mnogih napetih scena ovog albuma, (u drugom nastavku treće priče), je ona kada mladi ratnik Akant juri na svom konju Vihoru, ne bi li doveo potrebno pojačanje slovenskom utvrđenju pod opsadom nemilosrdnih Huna. Da li će stići na vreme? Da li će Huni prodreti u utvrđenje za vreme njegovog odsustva te ubiti i porobiti na rod, a utvrđenje sravniti sa zemljom?

Naravno, kao i u svim rodoljubivim hvalospevima, u ovim pričama ima dosta preterivanja. Na primer, u prvom delu prve priče „Neustrašivi“, srpska vojska nakon pružanja lavovskog otpora biva savladana i opkoljena od strane brojnijeg neprijatelja. Međutim, austrijski general, diveći se beskrajnoj hrabrosti srpskih vojnika i njihovom neizmernom junaštvu, odlučuje da ih osloboodi, u ime oficirske časti. Toliko je zaprepašćen i općinjen njihovom požrtvovanosti, da je i pored silnog naoružanja koje poseduju, pred srpskom junačkom superiornošću, prostro razoružan! Inače, u svim ovim pričama često su zastupljene scene dizanja mostova u vazduhu, reskiranja sopstvenih života zarad višeg cilja (dobrobiti cele nacije), protagonisti su prikazani kao heroji bez mane i straha... Često dolazi do manjka logike, najčešće u delima pesnički nastrojenog scenariste Dobrice Erića. Navedimo samo primer gde je srpski heroj Blaž, zahvaljujući kome je u prvom delu druge priče „Pod zidinama drevnog Borča“ spašeno utvrđenje od sigurne propasti, već u drugoj epizodi druge priče bačen u crnu tamnicu u tvrđavi despota Đurđa Brankovića (koja je, zahvaljujući Blažu, odbranjena i sačuvana). To je učinjeno po nagovoru despote žene Jerine, zbg nedovoljene ljubavi koju je Blaž gajio prema cigančici Jelici, najlepšoj od svih. I „logično“, Blaž u toj tamnici pronalazi tajni prolaz, pun skrivenog oružja i koječega još, prolaz za koji, do tada, niko

nije znao. Isti prolaz vodi izvan tvrđave i zahvaljujući njemu Blažu ponovo potvrđuje svoje herojstvo i lojalnost domovini, osuđivši još jedan napad opakih Turaka. Verovalno je svaka od tamnica, u to vreme, imala po jedan tajni prolaz, u slučaju da izbjegne požar. Ovo je, očigledno, još jedan dokaz čovečnosti društva i humanosti vladajuće klase, srednjeg veka.

Bogičević se sjajno snašao u crtežu, tipičnom za ono vreme (60-e godine prošlog veka), prikladnom tematiki. Najviši crtački domet, u stripovima iz ovog albuma, Bogičević je ostvario u priči o Akantu, liku koga je sam osmislio. Takođe je najviše truda u njega uložio i sebi dao potpunu kreativnu slobodu u kadriranju, određivanju perspektiva, crtanju likova i pejzaža... Jednom reču, u njemu se najbolje crtački izrazio. Ulogu pisaca pogovora, strip-albuma izdanja „Omnibus“, Beograd 2012, pod naslovom „Stripovi iz Nikad robom (1963- 1966)“, preuzeli su na sebe strip teoretičar Vasa Pavković i poznavac stripa i istoričar devete umetnosti Zdravko Zupan (koji je, ujedno, bio zadužen za stripografiju navedenog albuma). Oni nam, svojim tekstovima, pružaju na uvid mnoge stvari iz ličnog i profesionalnog života strip-umetnika Radivoja Bogičevića, što se tiče stripova koji nisu objavljeni u ovom albumu, i nekih detalja kojih nema u njegovoj biografiji.

Drugi album, „Stripovi iz Nikad robom (1966- 1968)“, čiji je crtač bio Branislav Jovanović-Brana, nastavljaju sagu o trojici ratnih heroja - Novici, Buci i Branku, i na taj način je povezan sa predhodnim albumom, o kome je bilo reči. „Tradicija“ nepotpisanih(og) scenarista(e) se nastavlja i u prvoj priči ovog albuma, „Kad mitraljez umukne“. U ovoj priči se govori o trojici gorepomenutih junaka koji su zaduženi za mitraljez, kao i za to da što duže odlože njegovo „učutkivanje“, kako bi sačuvali strateški položaj i neprijatelja držali na sigurnom odstojanju, barem do dolaska pojačanja ili sledeće nadrebe. To postižu na taj način što uzavrelu mašinu štite od pregrevanja, hlađeći je povremeno vodom. Prava nevolja nastaje onog trenutka kada im nestane vode. Da li će naši junaci uspeti da na vreme obezbede vodu, koja je mekgafin cele priče, pritom izlažući svoje živote neposrednoj opasnosti? Nesumnjivo je da hoće, kada je reč o jednom ovako predvidljivom scenariju nepotpisanog autora. Ko zna, možda je scenarista namernim izostavlja-

njem potpisa želeo da izbegne sramotu dovođenja njegovog imena u vezu sa jako lošim scenarijem čiji je autor. O ovome najviše govore (i najbolje ga objašnjavaju) redovi strip-teoretičara Slobodana Ivkova, napisani u pogovoru ovog albuma.

Ostale dve priče istog albuma ističu isto, herojstvo i nepokornost duha, maglog ali junačkog srpskog naroda. Ovde vidimo scenaričko delo jednog od autora iz prvog albuma (o kome smo već govorili), Dobrice Erića. I dalje više poeta nego li poznavala devete umetnosti, Erić nam servira rodoljubive lirske priče, neubedljive logičke strukture. Priče „Krvavo svitanje“ i „Barjak nad Srbijom“ su smeštene u doba Obrenovićeve vladavine, tačnije doba dizanja Takovskog ustanka i govoru o sveopštem nezadovoljstvu srpskoga naroda, pod tiranjem moćnog Sulejman-Paše, koje je prouzrokovalo dizanje ustanka. Erić ni ovde nije propustio priliku da provuče ljubavnu priču, ovoga puta između hrabrog srpskog vojnika Daneta i nadaleko čuvene lepotice Drine, koja svojim izgledom mami uzdahe, kako srpskog, tako i turškog naroda.

Sve tri priče, iz ovog albuma, su relevantne po tome što su jedini stripovi koje je Brana ikada nacrtao i objavio. Ovaj umetnik zanimljivog stila pretežno se bavio ilustracijama, koje je, uglavnom, objavljivao u „Politikom Zabavniku“, od 1960 do 2002. godine. Ovim stripovima je ostavio značajan trag u devetoj umetnosti na ovim prostorima.

Stripovi iz ovih albuma su samo neki od mnogih izdatih u ediciji „Nikad robom“, izdavača gornjomalovančkih „Dečijih novina“. Ova edicija, sa rodoljubivom tematikom, (u čijem okviru je nastao i čuveni serial „Mirku i Slavku“), imala je za cilj jačanje nacionalnog duha i buđenje patriotizma kod mlađih čitalaca. Kasnije su stripovi slične tematike i sadržine nastajali u duhu jugoslovenskog bratstva-jedinstva. Vredni su jer su svedočanstvo o moralnim pogledima toga vremena i pružaju nam na uvid štivo devete umetnosti kojim su se čitaoci zabavljali šezdesetih i sedamdesetih godina, a svakako da svedoče i o razvoju domaćeg stripa i njegovim korenima.. ■

Aleksandar TEOKAREVIĆ

“To Ptoma”

(Tasos Zaferiadis, Yannis Palavos, Thanassis Petrou; „Jemma Press“, 2011)

Grobna tišina

Glavni lik, Lefteris, radi u pogrebnom zavodu, nosi crnu kravatu, diže kovčeve i spušta ih u zemlju. Događaj koji pokreće radnju stripa je dostava jednog starog leša – ujedno leš stare osobe, leš ostavljen napolje da trune i smrđi, pronađen tek mesec dana nakon što je osoba preminula. Zbog mnogih birokratskih čvorova mrtvo telo ne može da se pošalje u mrtvачnicu, niti može da se sahrani dok policija ne pronađe jedinu živu kćerku pokojnika. A pošto je ostala da priroda zarije svoje zube u nju, lešina ispušta oduran miris koji zahteva da bude držana napolju, gde pogrebni bde nad njom na litici van grada u smenama.

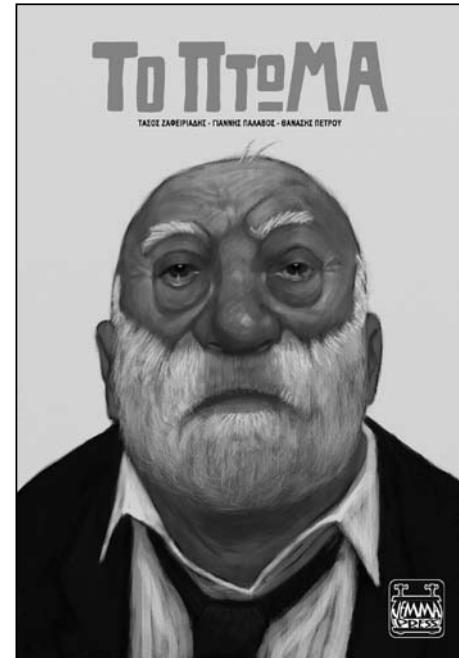
Strip podupire tišinu, i u svojim trenucima tišine je upravo najčvršći. U njoj impresionističke slike mogu da govore neizmerno o likovima i svetu u kome obitavaju. Evocirajući prizemniji i labaviji crtež u maniru Nikolasa De Kresija, strip nas pokreće kroz staro doba Lefterisa. Počinje svoje jutro sam, obavlja dnevne obaveze, sprema traljave obroke za sebe, prima telefonski poziv od svoje kćerke koja živi u inostranstvu s majkom, svada se s bivšom suprugom oko novca i nada se da čuje kako ga dete pozdravlja na njenom rodom jeziku – tu je osećaj da je malo toga ostalo u tom čoveku. Pokušava da se šali sam sa sobom oko stvari koje mu smetaju, da bude veseo, ali je očigledno da u sebi ima duboka žaljenja i brige oko jedinih konkretnih stvari koje su mu ostale: brojanje pasulja, baktanje sa akrepoidnim, pohlepnim, kockajućim gazdom i sa glasom žene sa kojom je jednom delio život. I sa mrtvacima.

„Leš“ pati od nečega što ja volim da zovem sindrom prve skice. To što pokušava da bude jed-

nostavna drama, izbegavajući i žanrove i eksces ili idiosinkrazijske undergraunda je vredno hvale – i većim delom uspeva u tome, ali... Ali ne mogu da se otrgnem osećaju da je moglo biti znatno snažnije uz čvršće uzde oko planiranja i sastavljanja scenarija. Dotiče teme poput postepenog udaljavanja od sopstvene porodice, siromaštva, pohlepe, življena tužnog života oskudnog u dogadjajima, smrti. Nešto malo smisla se batrga da iskoči iz stranica ovog stripa bez pravog uspeha, pošto je pomešan sa scenama dijalogu koje se otežu malo predugo predstavljajući tek toliko karakterizacije likova da načini iritantnim činjenicu što to ne rade malo brže i bolje, pošto je očigledno da su imale tu mogućnost.

Najmučnije od svega su scene sa Lefterisom i njegovim mlađim privremenim kolegom Aleksom, koji radi preko leta u kompaniji njegovog strica. On je energičan, gestovi su mu široki i teatralni, vrišti u autu i neretko psuje. Osećam kao da strip želi kroz njega da bude duhovit, ne predstavljajući ga nužno kao smešnog, ali šale baš i ne uspevaju. Deluje kao hvalisavac, drečavog prisustva, predstavljajući preveliku antitezu prtipotomljenu „performansu“ Lefterisa, koji dostavlja male zalogage informacija o sebi, bez da predstavlja potpunog i konkretnizovanog lika – stiče se utisak da je takva antiteza bespotrebna.

Prvenstveno zbog limitirane dužine albuma i potom zbog magično-realistične prirode kulminacije stripa, mislim da je uobičajeno da ne odam precizne detalje, pogotovo zato što me je legitimno iznenadila, pa se, prema tome, nadam da prosto pominjanje iste neće pokvariti užitak. S druge strane, ne verujem da bih mogao da ponudim merodavnu recenziju bez da toj magično-realističnoj kulminaciji barem odam priznanje. Dovoljno je reći da predstavlja odličan kontrapunkt većini tema koje su vrele ispod površine, postavlja ogledalo preneto Lefterisu, njegovom

porodičnom životu, njegovoj dnevnoj rutini, njegovom ostareлом telu. Takođe nudi varijetete u grafičkoj obradi, prikladne u kontekstu, što daje izgovora Tanazisu Petruu da oslobođi jako tespijanske, naglašene crteže tela i lica, da se pojgrava s bojom u pozadini i zameni pretežno plavu i narandžastu boju paletu s manje prijatnom i oslabljenom crvenom i plavom. Na koncu, smatram da je „Leš“ štivo vredno čitanja, čak iako smatram da ima propusta na određenim mestima. Ovo je tip stripa za koji smatram da predstavlja dobro štivo, sa lakinim pristupom, sinhronizovan sa senzibilitetima šire kulture... Strip koji se trudi da bude nešto više od eskapističke literature. ■

Alin RAUČOJU
Prevod: Ivan VELJKOVIĆ

"Leskovački strip 1950-2010" (Priredio Marko Stojanović; samostalno izdanje, 2010)

Stotinu dvadeset četiri strana o Velikih šezdeset

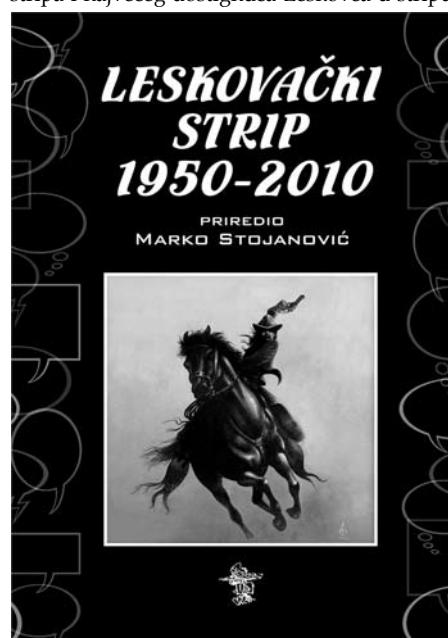
Strip se danas kod nas, okreni-obrni (kao pljeskavicu na žaru), nekako uvek veže za Leskovac u varirajućem kapacitetu. Festivali devete umetnosti širom Srbije i regionala duguju ovome gradu. Strip škole iz celih zemalja, a kamoli samih gradova, gradića, čega god, sa ponosom navode ovaj grad kada govorite o svojoj novoj „rođnoj godini“. Velika imena ovog segmenta kulture se rado u ovaj grad vraćaju kad god se neka slična dešavanja... Pa ono, dešavaju. Što je čudno kada se u obzir uzme kako sam grad u jednom debelom krugu ne daje ni pet para za strip. Figurativnih koliko i bukvalnih.

E sad, to što grad Leskovac ne voli strip ne znači da ga Leskovčani ne vole. Šta više, Leskovčani su dobrano ugazili u stripovske vode – cela jedna monografija navodi tačno u kolikom broju i na koji način. Monografija zvana „Leskovački strip 1950-2010“, nastala pod rukom Marka Stojanovića, a ispunjena kornukopijom informacija o više od pola veka delovanja devetoumetnika ovog grada na jugu naše napačene zemlje. Sa tekstovima vodećih stručnjaka na ovom polju dalje od same granice pomenutog grada. Sa ilustracijama i tablama sve samih majstora, zanatlija visokog kapaciteta, umetnika sa veštine kojom ravne nema, kao i (u vreme pisanje monografije savremenih) mlađih nuda koje su obećavale i obećavaju.

Sam Stojanović je u jednom tekstu o „Leskovačkom stripu“ – u daljem tekstu „Le-Strip“, gde bude bilo nužno – naveo da se potreba za takvim štivom javila zbog toga što je Leskovac u monografiji Slobodana Ivkova „60 godina domaćeg stripa u Srbiji“ sad davne 1995. predstavljen samo Nikolomom Mitrovićem Kokonom. Ovaj verovatno nemaliciozni propust Ivkova bi značio izostavljanje ravno pedesetak talentovanih crtača, ilustratora, tušera, kolorista, scenarista i teoretičara da nije ove prateće knjižice od broja stranica navedenog u naslovu ovog teksta. Svet – ili barem Srbija; ili pak Leskovac sam – ne bi znao da je Kokanov angažman u ovom kulturnom segmentu toliko veliki (videti pod „Talični Tom“) da zaslužuje podjednako važno mesto u istoriji stripa Balkana koliko i, na primer, Andrija Maurović ili Đorđe Lobačev. Ne bi znao ni koliko je zapravo svestran i na domaćem i na inostranom terenu jedan Mija Kulić u svom radnom rezimeu (videti pod „Tom i Džeri“ i jednu fusnotu pod „Marvel“), ili koliko je Mivel iz potaje uspeo da zaduži ne samo fanove stripa i karikature (sa brojkama od tri cifre u dvocifrenom broju zemalja), nego i onu prostu, namučenu, sirotu raju, i to silinom jednog Toše Borkovića ili Predraga Koraksića Coraxa. Ne bi znao za nemali broj štampanih publikacija koje su održavale strip u Srbiji onda kada je bilo najgore, poput „Đačkog zabavnika“ ili „Arsenal“. Ne bi znao da je rad leskovačkih stripadžija nalazio svoje mesto i u časopisima „Pressing“ (sa sopstvenim godišnjim strip izdanjem), „Gradina“ i „Think Tank“. Ne bi znao da je u Školi stripa, nazvanoj po maestru Kokanu, mlađa postava koja je, kao što je navedeno, u to vreme obećavala, a sada uveliko radi na stripovima poput izdanja u pripremi „Artemis“

(konkretno Aleksandar Andelković) i domaćeg projekta „Linije fronta“ (Danko Dikić, Marko Serafimović, Nikola Matković, Igor Stojanović), time dokazujući snagu i integritet leskovačkih ljudi od stripa. Al' eto, „LeStrip“ je tu, i tu je da ostane.

Monografija se sastoji iz biografija leskovačkih stripara, propraćenih primerima njihovog rada (u brojnim slučaju i celokupnim stripovima; Kokanova epizoda „Tarzana“, ovde premijerno objavljena, radovi Nadice Stojanović i Ninoslava Miljkovića sa više od jedne table, pregršt rada različitih autora od tačno jedne table, itd.), teorijskim tekstovima o Leskovcu i stripovskim aktivnostima od strane neleskovačkih pisateljja (između ostalih su tu Zoran Stefanović, jedan od ko-autora opširnije monografije „Stripovi koje smo voleli“, Marko Šelić Marčelo, muzičar, pisac i teoretičar, Dejan Stojiljković, autor romana „Konstantinovo raskršće“, „Duge noći i crne zastave“ i sam strip scenarista i teoretičar, i Pavle Zelić, jedan od ljudi iza „Popboksa“ i scenarista strip projekta „Družina Dardaneli“), kao i propratni vizuelni materijal u vidu različitih posteru i promotivnih letaka za aktivnosti Škole stripa i najvećeg dostignuća Leskovca u stripu,

Balkanskih smotri mlađih strip autora. Naravno, sama struktura ovog kapitalnog dela nije po prirodi hronološka, ni u kakvom obliku. Nisu svi autori predstavljeni u nizu njihovog vremenskog delovanja (neki stariji autori su naničani uz svoje mlađe kolege i obratno), niti su svi teorijski tekstovi poređani tako da prate jednu temporalnu liniju – kontekst im je bitniji od puke linearnosti. Takođe nema ni neke veće distinkcije po pitanju važnosti autora, ili barem ne dalje od one jednostavne „u prve redove začetnici – Kokan, Mivel, Kulić itd. – pa onda njihova zaostavština“. Svako je u Leskovcu po stripu podjednako bitan, što je karakter koji se preneo iz samih Smotri. Naravno, mesto je odvojeno i za publikacije koje su dovelе do ovakvo opsežnog rada daka i predavača škole „Nikola Mitrović Kokan“, a koje su u mnogo slabijim, nezahvalnijim uslovima, upravo iz ove škole i proistekle. „Arsenal“ je bio tek prva štampana zahvalnica Kokanovih učenika i saradnika njemu i njemu sličnim, a nešto te sirove kreativne energije je kanulo par kapi i u „Đački zabavnik“. Količina i raznolikost posteru i leta-

ka ukazuje na uvek prisutnu živost i aktivnost škole stripa: samostalne izložbe stripadžija poput Srđana Nikolića Peke, Dragana Bosnića, Dragana Stokića Rajačkog, pa uz to i grupne izložbe Leskovčana em u rodnom gradu, em šire; izložbe stripova iz regionala poput bugarskog, rumunskog, stripa Republike Srpske, onda memorijalna Mivelova izložba...

Međutim, ovo delo je daleko od puke faktografiјe, na isti način kako je Smotra daleko od puke manifestacije sa tribinama i intervjuima. Gotovo svaki tekst u sebi sadrži osećaj razgovora sa prijateljem. Markove reči se ne obraćaju strancima, nekim investitorima-potencijalnim ulagačima u grad Leskovac, niti govori neupućenoj bagri koja vidi strip kao nešto odjednom novo i popularno. A nema ni traga cinizma između redova. Ne, Markove reči se obraćaju sagovorniku sa poštovanjem, legitimnom željom da se zainteresuje, kao i dobronamernim humorom i jezičkim zavržljamama. Isti je slučaj i sa tekstovima koje nije direktno on pisao. Svako od navedenih – i tone nenavedenih – saradnika otvoreno priča čitaocu ono što jeste, onu impresiju kakvu neki stripar iz Leskovca ili neki strip događaj u tom gradu ostavlja na njega, ili su ostavili pre nekog određenog ili neodređenog vremena. Naravno, ovo se najbolje vidi u odeljku koji je Marko rezervisao za pale junake, za stripadžije koji više nisu sa nama, stare lisce koji su proživili buran i nezaboravan život koliko i mlađe nade koje su previše, previše rano napustile ovaj svet. Ljudskost ovog teksta ne odskače od ostatka sadržaja „LeStripa“, a za (ne)divno čudo, ni ne dodaje ništa posebno drugačije – tek je deo cele te priče o Leskovcu i stripu unutar njega. Deo priče koliko i segment o sinu Srđana Nikolića Peke, najmlađem učesniku grupne izložbe „Sedam veličanstvenih“ sa svega nekoliko meseci starosti. Deo priče koliko i refleksije Bojana Stojanovića, lektora ovog izdanja. Deo priče koliko i neretke reference na leskovački roštilj (ima jedne i u ovom tekstu: super-suptilna je, probajte da je nađete) i ostale minucioznosti. Deo priče koliko i angažman jednog odeljka leskovačkih strip crtača, scenarista, kolorista i ilustratora (Ivan Stojanović Fiki, Milišav Banković, Denis Dupanović, Marko Nikolić i sam Stojanović) na frankobelgijskom tržištu. Deo priče koliko i rad na stripovima usko vezanim za Školu i njene đake „Postelja od gloga“, „Vekovnici“ i „Beskrvnji“. Šezdeset godina je leskovački strip imao ne tako davne 2010. Sad je dodao još pet. Za narednih pet biće ih sedamdeset. Celo jedno životno doba, puno vrenja, mlađih ludorija, adolescencnog bunta, teškog odrastanja, mudrog starenja, ali nikada bez problema, bez radosti, bez prijatelja, bez duše. Šezdeset plus godina stripa u gradu koji za strip ne daje ni razgaženu bajatu pljeskavicu. Šezdeset plus godina stripa sa listom dostignuća koja doseže... Pa, najmanje stotinu dvadeset i četiri stranice, kad se sažme. A kako je krenulo, ovo plus uz šezdeset će dostići narednih šezdeset. Kao što i vredi. Stojanović u uvodniku za „Leskovački strip 1950-2010“ navodi da je vreme divova prošlo, da sene senki nemaju, da je pamćenje od pamćivekratko da kraće ne može da bude. Valjano je da prvi korak u borbi protiv kratkoće pamćenja bude upravo ovakav – zbirna imenica talenta, rada, znoja, suse, smeša, istrajnosti i, pre, tokom i posle svega, stripa. ■

Ivan VELJKOVIĆ

"Țara desenată, întâmplări cu și despre Germania"

(Grupa autora; "Centrul Cultural German", 2014)

Nacrtana zemlja i druge priče

Kluž-Napoka je rumunski grad na obali reke Someš, glavni grad nekadašnjeg austro-ugarskog velikog vojvodstva Transilvanije. Grad su osnovali Nemci u trinaestom veku kao Klausenburg. Drugi je grad po veličini u Rumuniji i značajni industrijski i turistički centar. Ima preko 300.000 stanovnika. Od 2010. godine u Klužu postoji neformalna strip grupa, ili klub, pod nazivom „Komiks Klub Kluž“ („Comics Club Cluj“), koja okuplja mlade i talentovane autore, organizuje radionice i izložbe stripa, prezentacije i izdaje strip antologije.

Dve godine nakon objavljanja strip antologije „Urban Comics - made in Cluj“ (2012), zajedničkim snagama udruženi na novom projektu, strip grupa „Komiks Klub Kluž“ i Nemački kulturni centar iz Kluža, izdaju novu strip antologiju, ovog puta u celosti posvećenu Nemačkoj, na šta i sam naslov ukazuje: „Nacrtana zemlja - Dogadaji i u oko Nemačke“ („Țara desenată - Întâmplări cu și despre Germania“). Objavljanje ove antologije poklopilo se sa jubilejem - dvadeset godina od osnivanja Nemačkog kulturnog centra u Klužu. Kao i u prethodnoj antologiji uvodnu reč daje Fabijan Mutaler, direktor Nemačkog kulturnog centra, koji ne krije svoje zadovoljstvo zbog uspešne saradnje ustanove koju vodi i lokalnih autora, kao i zbog nesvakidašnje kulturne razmene koja je rezultirala već drugim štampanim izdanjem. U ime autora čiji su radovi objavljeni, kao najiskusniji i najstariji među njima, čitaocima se obraća i Adrian Barbu koji zahvaljuje u svoje i u ime svojih kolega Nemačkoj ustanovi, na podršci koju su imali, na pažnji koja im je ukazana, kao i na logistici - strip grupa iz Kluža se okuplja upravo u ovoj instituciji od samog osnivanja, krajem 2010. godine.

Antologiju otvara Ana Benčendi svojim kratkim stripom „Dnevnik za 3 groša“ („Jurnalul de 3 parale“). Autorka na šaljiv način priča priču o svom dnevniku, koji je pisala kada je imala trinaest godina i o svojoj fascinaciji muziklom Bertolda Brechta i Kurta Vaila „Opera za 3 groša“ („Die Dreigroschenoper“). Aleksandra Stoian donosi priču „Zidni sat sa kukavicom“ („Ceasul cu cuci“), o starom dedinom zidnom satu sa izrezbarjenim motivima Švarcvalda, „Crne šume“, koja joj je kao maloj raspirivala mašt. Verovatno najbolji i najlepši kratki strip u ovoj antologiji je „Zamak Rajnfels“ („Burg Rheinfels“) Ileana Surdukan. Rajnfels je zamak na obali Rajne, koga je izgradio Grof De Kaceneinbogen u trinaestom veku. U svojim najslavnijim danima Rajnfels je bio najveće utvrđenje između Koblenca i Majnca. Danas njegove dobro očuvane zidine posećuju na hiljadu turista, i upravo tim posetama je i pos-

većen ovaj strip. Sledi nekoliko kratkih strip priča koje su svojim kvalitetom, crtačkim prvenstvom, ipak slabiji deo ove knjige. Autori su redom: Julia Burlak „Legenda iz Selištata“ („Legenda din Seliștat“), Timea Moldovan po scenaru Ariana Barbua „Ogledalo i dvogled“ („Oglinda și binoclul“), Gabriel Marian „Miks i Moric“ („Mix & Moritz“), Simina Popescu po scenaru Adriana Barbua „Što je daleko to je blizu“ („Ce departe e aproape“), Larisa Kračunaš po scenaru Adriana Barbua „Nosorogom“ („Rinocerul“), Ludmila Hodis „Otkrićem“ („Descoperirea“), Maria Eftimie „Jonasom“ („Jonas“) i Alexandra Gavrila „Crnim voćem iz šume“ („Fructe negre de pădure“). Maria Surdukan, starija sestra Ileana Surdukan, u priči „Iskustvo iz Bona“ („The Bonn experience“) iznosi svoje lično iskustvo iz posete Nemačkoj tokom 2010. godine, gde je provela mesec dana i pohađala intenzivni kurs nemačkog jezika. Ona se prisjeća svojih cimerki iz pansiona kod gospođe Brinkman, Have, neurohirurga iz Libije i Natalije iz Grčke, kao i ljudi koji su zajedno sa njom isli na kurseve, naročito ljudi iz islamskog sveta, koji su na nju ostavili najjači utisak. Najsimboličniji strip u antologiji je delo Sebastiana Bakulea. To je šaljiva i razigrana pričica, slobodna adaptacija, o „neustrašivom“ i „nenadmašnom“ Baronu Fon Minhauzenu i o još jednoj njegovoj legendarnoj avanturi u kojoj lovi ni manje ni više nego Duha vremena (Baronul von Munchausen și fantoma timpului).

Adrian Barbu, spiritus movens ove strip grupe i antologije, priča nam svoju priču „Kako sam izmislio Nemačku“ („Cum am inventat Germania“). Njegova priča počinje još iz detinjstva, šezdesetih godina dvadesetog veka, iz vremena kada su u gradu Sibiu u Rumuniji još živeli lokalni Nemci i njihova deca, preko njihovog tihog odlaska iz političkih razloga, revolucije u Rumuniji, otvaranja zemlje ka Zapadu i konacno do odlaska samog autora u Nemačku. Na kraju, prema scenaru Marie Surdukan u Vlada Kočekia, svoju priču donosi Oana Kočeki „Strip novajlige“ („BD-išti proaspeti“). Ovaj strip je jedini u antologiji koji nije posvećen Nemačkoj već ga autori posvećuju na šaljiv način svojoj lokalnoj strip grupi i o tome kako je teško „uloviti“ nove mlade stripadžije i dovesti ih u „Klub“. Ova strip antologija je štampana u boji, u formatu A5 sa tvrdim koricama, na 105 stranica. ■

"Latalica Bili" (Miodrag Krstić Profke, Vladimir Krstić Laci; "Komiko", 2014)

Western na srpski način

Zanimljiva i hvale vredna pojava u srpskom strip izdavaštvu u poslednje vreme je reprintovanje (u dolicnoj, luksuznoj opremlj) starih, vrednih domaćih serijala, kako onih nastalih po licencama stranih izdavača, kao što su „Yu Tarzan“ („Darkwood“, Beograd, od 2011. godine), „Veliki Blek“ (Bane Kerac, Sibin Slavković, samostalno izdanie autora, 2014), ili pak potpuno autorskih serija poput „Čuvara zaboravljenog vremena“, Miroslava Marića i Vuje Radovanovića („Darkwood“, Beograd, 2012.), koji je na ovaj način dobio i dugo očekivani kraj, „Kobre“ (Toza Obradović i Bane Kerac, „Darkwood“, Beograd, 2013.). „Krampija/Kreker Kida“ Petra Meseldžije i Dušana Vukovića („Rosencrantz“, Maglić, 2014), „Stripova iz Nikad robom“ (1963-1966) Radivoja Bogičevića i „Stripova iz Nikad robom (1966-1968)“ Branislava Jovanovića - Brane („Omnibus“, Beograd 2012.), „Večernje akcije“ grupe autora („Rosencrantz“, Maglić, 2014) i tako dalje...

Dodatao je interesantno da su skoro listom, u pitanju stripovi koji bi se mogli okarakterisati kao „komercijalni“, odnosno dela namenjena široj publici, naizgled, ali samo naizgled bez većih umetničkih pretenzija. A ipak, kroz godine koje su prošle stekli su patinu i porasli nam u očima samo delimično zamućenim setom za prošlim, naravno lepšim vremenima. Naročito su dalje karijere autora, kao što su Bane Kerac, Petar Meseldžija, Vuja Radovanović, ili u slučaju „Latalice Bili“ Miodrag i Vladimir Krstić potvrđile činjenicu da su u pitanju bili tek rani, ali već samouvereni kraci u svetu devete umetnosti ljudi koji će tu umetnost obeležiti na ovim prostorima i učiniti je svojom i svetski prepoznatljivom.

„Latalica Bili“ je takođe deo jedne hvale vredne po-

jave, pojave vezane za „Yu strip“, kasnije „Yu strip magazin“ „Dečijih novina“ iz Gornjeg Milanovca, koji je u 85 brojeva i dva obimna godišnjaka, u deset godina, od 1977. do 1987. dao mogućnost za, ali i isforsirao i oblikovao strip scenu u SFRJ, objavljivajući isključivo stripove domaćih autora.

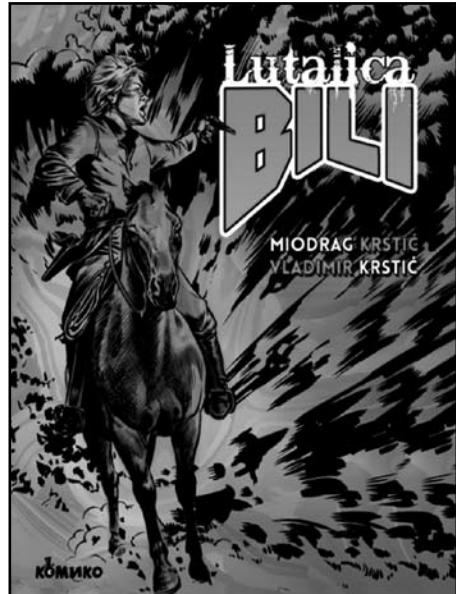
Ovaj strip takođe pripada i tradiciji vesterna u stripu, koji možda ima i više veze sa Evropom, pre svega Italijom, kao što će i špageti vesterni na sve načine prevazići one iz i umetničke postojbine tog žanra i njegove istočne podloge - Sjedinjenih Američkih Država. Divlji zapad, kako smo ga zamišljali, je živiji i zanimljiviji u romanima Karla Maja, filmovima Serđa Leonea i Bonellićevim ili pak Žan Žirovim stripovima, a takav je i u „Latalici Biliju“.

Priča „Latalice Bili“ kao takva je na neki način i tipična, i tiče se klasičnog antijunkaka, naslovnog Bilija, i njegovih avantura koje uključuju odjeke građanskog rata Severa i Juga, besprizorne desperadose i serife koje iste jure, fatalne dame koje operišu po salunima, itd... Moderno je uplitanje i nekih provokativnih tema kao što su rasizam i politika uopšte, pa čak filozofskih misli, a potpisnik ovih redova zbog svoje primarne, farmaceutske struke, posebno je cenio večerni prikaz ondašnjeg nadrilekarstva. Naizmenično iščašeno duhovit i smrtno ozbiljan „Latalica Bili“ je strip koji je između tih krajnosti osvežavajući realan i bliži nama danas, kada ga čitamo kao odrasli ljudi, nego što je to možda bio bivši nama, nezrelim klincima koji ga nisu u potpunosti razumeli...

Naročito je zanimljiv Lacićev crtež, značajno drugačiji od onog kakav gaji danas, kada radi za velike izdavače u Francuskoj i Italiji. On ima jednu putenost, bogatstvo senki i oblika, zbog kojih su mu žene više nego poželjne, a nebo i oblaci dima izazivaju strahopoštovanje, zbog čega je svaki izraz lica autentičan i nedvosmislen, na ivici karikaturalnosti ali nikad preko nje, pokret fluidan i dinamičan, a pejzaž ostavlja bez daha. Pomalo

vukući na Bernija Rajsona ili ranog Korbena, a opet samo svoj i jedinstven, zanimljivo bi bilo pratiti razvoj ovog stila i nadamo se da ćemo ga još vidati u budućim radovima ovog vanserijskog crtača. Kada se podvuče crta, „Latalica Bili“ je jedan zaista kvalitetan strip, koji je uspešno izdržao test vremena, i čak sa tim vremenom dobio na vrednosti, ne samo zbog poređenja sa onim što je došlo posle, već kao samostalno autorsko delo koje služi na ponos njegovim tvorcima, tada tek debitantima, ali i na ponos celoj domaćoj strip sceni koja zahvaljujući upravo ovakvim modernim klasicima može da se svrsta u red najboljih na planeti. ■

Dragan PREDIĆ

vukući na Bernija Rajsona ili ranog Korbena, a opet samo svoj i jedinstven, zanimljivo bi bilo pratiti razvoj ovog stila i nadamo se da ćemo ga još vidati u budućim radovima ovog vanserijskog crtača.

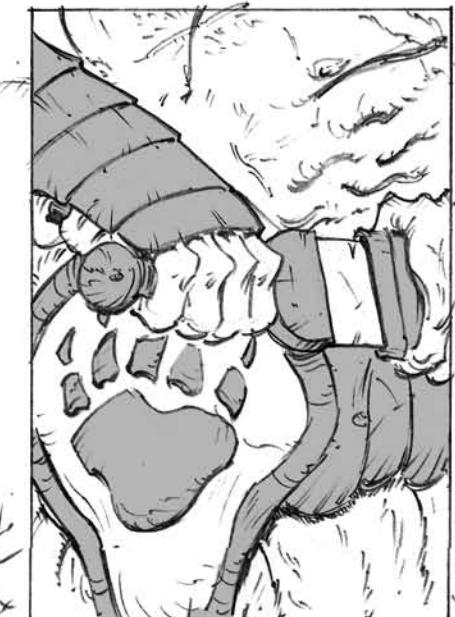
Kada se podvuče crta, „Latalica Bili“ je jedan zaista kvalitetan strip, koji je uspešno izdržao test vremena, i čak sa tim vremenom dobio na vrednosti, ne samo zbog poređenja sa onim što je došlo posle, već kao samostalno autorsko delo koje služi na ponos njegovim tvorcima, tada tek debitantima, ali i na ponos celoj domaćoj strip sceni koja zahvaljujući upravo ovakvim modernim klasicima može da se svrsta u red najboljih na planeti. ■

Pavle ZELIĆ

NEGDE, NEŠTO ZLOKOBNO SE ZBIVA

IZMEĐU VREMENA KADA SU RIMLJANI POKORILI GRČKU I USPONA HRISTOVIH SLEDENIKA, BEJAŠE DOBA O KOJEM NIKO NI NE SANJA. TADA ŽIVEŠE SEKVESTOR ZVANI URS KOJEM JE SLUBINA NAMENILA DA PROLJE KRV SVIH ZVERI KOJE HODAHLI CARSTVOM I ŠIRE. SAMO JA, NJEGOV HRONIČAR, MOGLI VAM ISPRIČATI NJEGOVU SAGU. PRIČAČU VAM O VREMENIMA VELIKIH AVANTURA!*

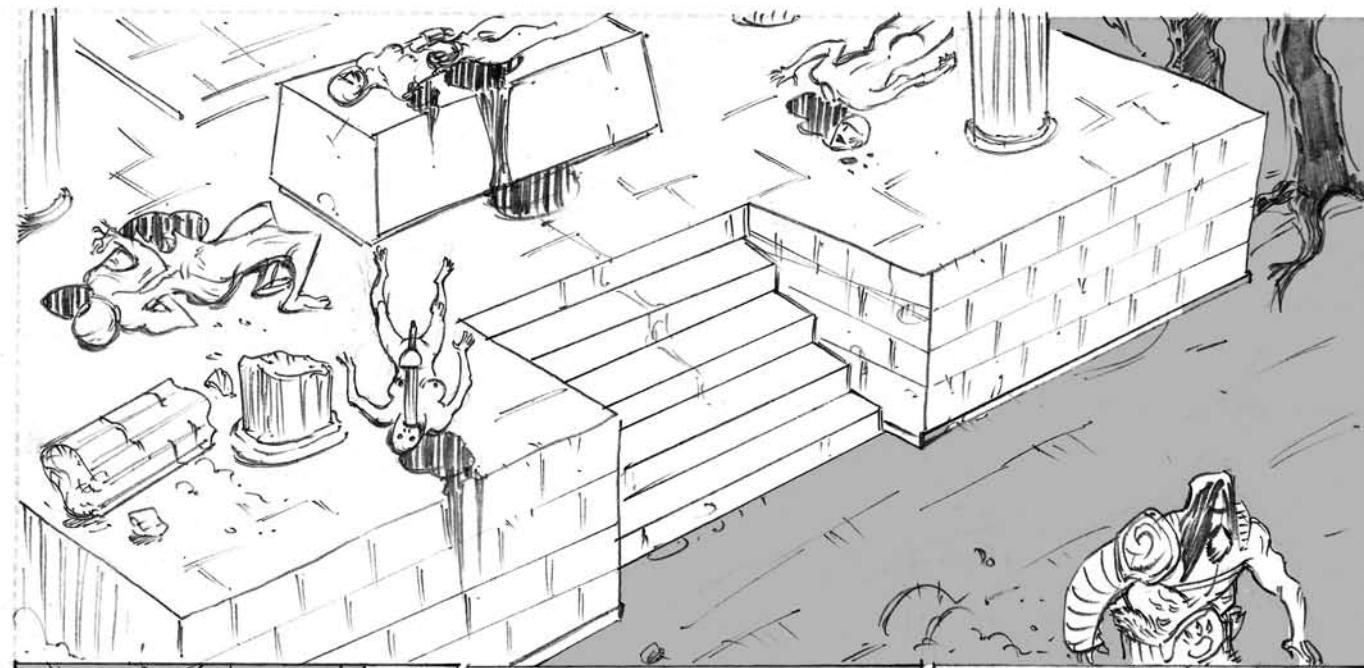

Priče iz majstorske radionice: Dražen KOVAČEVIĆ

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

Poštenje se isplati

Dražen Kovačević je jedno od najprepoznatljivijih imena srpskog stripa, kako u zemlji, tako i u svetu. Njegovi crteži će vam reći zašto, ali ne i kako. Zato je tu ovaj intervju...

PRESSING: Poznato je da je jedna velika nagrada, ona od izdavača „Glenat“ 1999. godine (u saradnji sa Goranom Skrobonjom), ako se ne varam, označila početak tvoje profesionalne strip karijere, da bi ovih dana osvojio Grand Prix festivala u SKC-u u saradnji sa Dragom Stojiljković. Kakvo si mišljenje o nagradama imao tada, a kakvo imas sada, posle decenije i po tordog profesionalnog rada?

Dražen KOVAČEVIĆ: Moje mišljenje o nagradama je nepromjenjeno. Smatrao sam i tada, sada već davne 1999, kao i sada, da u ovom poslu nisam zbog nagrada i priznanja, već zbog ličnog zadovoljstva i stalne borbe sa samim sobom u smislu neprestanog podizanja kvaliteta i upornog rada. Od početka krize poslednjih godina pojавio se još jedan imperativ, a to je opstanak na strip sceni i mogućnost nastavka saradnje sa vodećim francuskim strip izdavačima. E sad, ne bih bio iskren kada bih rekao da nagrade ne prijaju. Naravno da mi laska što sam dobio dva važna priznanja, a posebno zbog toga što su ona došla iz ruku kompetentnih ljudi. Od ljudi koji i te kako shvataju i razumeju strip, poznaju proces izrade stripa, i svesni su uloženog truda i rada autora. Svakako da takva priznanja daju vetr u jedra, ali i obavezuju. Ja ču se truditi da moje plovilo usmeravam kako valja, zatežem i popuštam konopce, izbacujem suvišnu vodu i da nastojim da se ne nasučem na podvodne stene (Smeh).

PRESSING: Na koje podvodne stene može da se nasuče domaći strip autor u francuskom stripu? Dugo si na tom tržistu, sastavio si 15 godina pečalbarskog staža, i verovatno si već izbegao neke hridi, ali i video neke svoje kolege, da ih sada ne imenujemo, koji nisu bili te sreće...

KOVAČEVIĆ: Podvodnih hridi ima raznih. Kako po obliku tako i po veličini. Recimo da ipak najveća opasnost autoru dolazi od njega samog. Na primer, ako nisi dosledan u svom radu. Ako variraš u kvalitetu, u brzini, ako si neodgovoran, ako ne ispunjavaš svoje obaveze. Izdavači i urednici lako prepoznavaju slabosti i to umeju da kazne. Nekada direktno, nekada u rukavicama. To se vidi po tretmanu koji imas kod izdavača. Ako si bio uspešan, dosledan, onda ti lakše progledaju kroz prste, ostave ti, na primer, još dodatnog vremena da završiš album kako dolikuje – ili ti, ako si ispucao sve kredite, lepo zahvale na saradnji i zatvore ti vrata za sledeće projekte. Takođe, valja biti oprezan i u komunikaciji sa urednicima i šefovima i shvatiti da si ti, hteo to ili ne, autor čiji rad oni unajmljuju i plaćaju. Najamnički posao, svakako, iako to grubo zvuči. Ali valja uvek imati na umu da su svi u ovoj igri ispod kože ipak ljudi. A sa ljudima treba biti korektni i otvoren. Povući linije, pokazati čvrst karakter. Nastupati argumentovano, nikada bahato, i uvek biti spremjan za

komunikaciju i dogovor. Bez dogovora i kompromisa nema posla.

PRESSING: Imao si pravu eposeju sa naslovnicom za prvu „Valkiru“. Sad je prošlo i prevaziđeno, ali znam da ti tada nije bilo svejedno. Sećaš li se koliko si predloga za naslovincu prvog albuma uradio, i zašto su sei do jednog odbijeni?

KOVAČEVIĆ: Ukupno sam uradio, čini mi se jedanaest ili dvanaest skica. Veliku većinu rukom nacrtao, a jedan deo sklopio uz pomoć već gotovog materijala i photoshop magije moje supruge Jelene, naravno uz moje zakeranje i davanje smernica (Smeh). Zašto su odbijeni svi do jednoga, ni dan danas ne znam. Mogu samo da pretpostavim, sa ove vremenske distance i slažući kockice sakupljene na osnovu informacija koje sam dobio na ovaj ili onaj način. Verovatno se radilo o sledećem; Žan Luk Istin (urednik u „Soleju“ („Soleil“) zadužen za kolekciju „Seltik“ („Celtic“) u kojem je bio i naš album) se u to vreme nalazio u nezgodnoj poziciji zbog promene vlasništva u „Soleju“. Novi vlasnik, Gi Delkur, želeo je potpunu kontrolu nad svim projektima, što je i razumljivo, jer dobro gazdovanje podrazumeva i kontrolisanu potrošnju, te je tako došla na red i kolekcija „Seltik“. Istin je obavestio Silvana i mene da smo dobili jako pozitivno mišljenje od Gija Delkura, te da bi valjalo

ozbiljno poraditi na naslovnoj strani kako bismo imali što je moguće kvalitetniji kompletan proizvod. To je bilo sve. Nije nam rekao šta bi to trebalo biti na naslovinci, samo je očekivao da se desi čudo, da ga pogodimo sjajnom idejom, ne znam kako drugačije to da objasnim. I eto, nakon gomile urađenih predloga ništa nije prošlo. Da li su o tome zajednički večali Istin i Delkur ne znam, tek na kraju sam dobio objašnjenje da će za taj posao angažovati profesionalnog autora koji radi naslovke. I konačno rešenje je bilo jako dobro, efektno, tehnički dobro izvedeno. Nisam imao niti jedan razlog da se bunim zbog toga, jedino mi je ostao gorak ukus u ustimu zbog nepravednog načina na koji je sve to obavljenio. Naime, izgleda da su od tog autora jednostavno tražili šta da nacrta, tj. šta treba da bude na naslovinci. Nisu ga angažovali zbog ideje nego praktično samo zbog izvedbe, dok su od mene tražili ideju. Da su od mene tražili samo izvedbu, verujem da bih i sam mogao da uradim nešto jako slično.

PRESSING: Govoriš o „nepravednom“ načinu na koji je ovo obavljenio, i sasvim je jasno da u pitanju i jeste nepravda. Slične priče, oko naslovnica ali i drugih stvari, čuo sam i od Leonida Pilipovića, Vladimira Krstića Lacića, Siniše Banovića... Nisam zastupnik teorije zavere, ali me nešto ipak kopka –

zašto misliš da se takve „nepravde“ dešavaju listom našim crtačima na francuskom tržištu?

KOVAČEVIĆ: Nisam rekao da se takve stvari isključivo dešavaju našim crtačima. Ne mogu da ti tvrdim da su se dešavale i francuskim crtačima, ali ne mogu da tvrdim ni da nisu. Teorijama zavere svakako ovde nema mesta, jer stvari funkcionišu suviše jednostavno. Da bi se kovale zavere treba imati dovoljno vremena, a vreme znači novac. Pošto znam pouzdano da izdavačima novac znači mnogo, onda im i vreme znači isto toliko. Činjenica je da francuski crtači jesu povlašćeni u smislu da im je, samim tim što su francuski državljanji, francuski jezik maternji, pa mogu lakše da dodu do pravih informacija u pravo vreme. Da lakše odu na festivale u Francuskoj, da se lakše sretnu sa urednicima, da lakše razmene ideje, naprave planove... Zatim da sklope prijateljstva sa urednicima, da steknu poverenje, da lakše dođu do posla. Povucimo paralelu sa situacijom kod nas i odgovor se sam nameće. Ja sam, na primer, u jako dobrim odnosima sa domaćim urednicima, izdavačima. Poznajem domaće scenariste, teoretičare. Lično sam radio na uređivanju sopstvenog albuma sa Dekarom. On je, ako ima onih koji ga ne znaju, urednik u izdavačkoj kući „Lavirint“. Kontrol frik i strašan šljaker. Ništa ne prepusta slučaju i izgura svoju ideju do kraja. Jako sam uživao

u saradnji sa njim iako smo radili manjakački na uređivanju „Valkire“. Što na grafičkoj opremi, što na adaptaciji teksta i dijaloga. Zamisli sad francuskog crtača da sarađuje sa Dekarom preko interneta i chatuje na priučenom srpskom iz Grenobla, na primer.

PRESSING: Tvoja supruga Jelena je već dugo, uz to što ti je životni partner, i poslovni partner iz senke. Od skora je još direktnije umešana u tvoj rad. Kako je počelo, zašto se nastavilo i šta sad to radi na tvojim stripovima pa je, da tako kažem, izšla iz senke?

KOVAČEVIĆ: Tako je. Počelo je skeniranjem i sastavljanjem skenova i doradi u photoshop-u, a nastavilo se sada sa njenim tuširanjem mojih olovaka. Na poslednjem stripu „Ni na nebu ni na zemlji“ po scenariju Dragane Stojiljković za koji, eto, dobismo i Grand Prix, imala je takođe dosta posla. Jelena inače ne voli što joj se pridaje toliki značaj, jer je misli da je zezamo. Suština je u tome da je ona na svojim dosadašnjim poslovima radila gomilu stvari koje su zahtevne, koje treba obaviti u jako kratkom roku, pa još otrčati na overu štampe, vratiti se u kancelariju

završiti prethodno započeta tri posla, pa onda još kod kuće dovršiti ono što je preostalo kako ne bi morala raditi preko vikenda. I onda, danas kad joj ja kažem da mi skine pristojan font, upiše tekst, sredi kontraste, tonove i još nekoliko sitnica, ona sve to završi bez po muke i gle-

da me u čudu i misli da se glupiram. I sve to u pauzi između dve teze. Uglavnom, mislim da će na novom poslu tušera moći da spoji i posao i zadovoljstvo. Ako ništa drugo, makar će izbeći svakodnevno maltretiranje u gradskom prevozu. I na kraju i ona i ja ćemo imati malo više vremena za klince, a to je najvažnije.

PRESSING: Ovih dana pojavila se „Valkira“ i u domaćem crno-belog integralu. Svima staje dah, vidim da drugi album ima lepe kritike, ali tebi nije bilo nimalo lako da radiš na drugom albumu i to ne samo zbog zahtevne tehnikе, zar ne? Da li bi čitaocima mogao da objasniš šta te je to pogodilo nakon završetka prvog i početka rada na drugom albumu, i kako si to prevazišao?

KOVAČEVIĆ: Rad na „Valkiri“ je bio težak, bez sumnje, ali istovremeno izuzetno zabavan. Silvan nije štедeo ni sebe, a mene pogotovu (Smeh). Nije samo u pitanju zahtevna tehnikă finiširanja u laviranom tušu, već pre svega jako teške scene koje je trebalo uraditi što ubedljivije. Pre svega mislim na kadrove sa masovnim scenama bitaka. Mnogo vremena sam potrošio na izradu pristojnih kompozicija, kako bih sačuvao preglednost, da bi sve bilo čitko i jasno, a opet da ne oskudeva u detaljima i drami. Isto tako, mnogo sam radio na prelomu tabli, ili bolje rečeno izboru, veličini i rasporedu kadrova da bih ostao i dalje u okvirima zacrtanog plana da naracija mora teći glatko bez štucanja, kratkih spojeva i nejasnoća. Međutim, ono što me je pokolebalo je bila vest da se serijal ukida. To se desilo negde na polovini drugog albuma. Tada mi se javio onaj osećaj da sve što radim uzaludno, da neće biti nikakvog rezultata. Ali prelomio sam gotovo u istom trenutku i postavio sebi za cilj da uradim posao do kraja onako kako sam i zamislio. Neće biti ustupaka i kompromisa na štetu kvaliteta. Međutim, postojala je i dobra vest. Dobili smo mogućnost da u drugom albumu zaključimo serijal i da završimo priču.

Silvan je svoj deo posla uradio majstorski i ja mu skidam kapu zbog toga, a meni je ostalo da sve to pristojno vizuelno uobičim. Rezultati nisu izostali, mogu to danas sa ponosom da kažem. Dobili smo specijalno, limitirano izdanje za kolezionare našeg mini-serijala od izdavača „Les Sculpteur de Bulles“ i to integralno u crno-beloj verziji sa gomilom dodatnog materijala i kompletним sketch-bookom, ex-librisima, koncept dizajnom itd, pa onda srpska verzija готовo u istom takvom obliku zahvaljujući „System comicsu“ i „Lavirintu“. Evo i najnovija informacija koju sam dobio i koja potvrđuje uspeh; i jedan nemački izdavač je kupio prava i planira da objavi album integralno u kolor verziji. Potvrdilo se ono pravilo u koje verujem, a to je da se uporan i pošten rad uvek isplati. Pri tom ne mislim na honorare, novac. Ne, nego na ličnu satisfakciju i priznanje od ljudi iz branše - a ovo je posao koji se radi na duži rok, gde se gradi karijera dugo i temeljno, gde uspeh preko noći biva pre izuzetak nego pravilo. I dragو mi je što je tako.

PRESSING: Stavljaš akcenat na razumljivost i naraciju. Imam utisak, možda pogrešan, da u početku svog bavljenja stripom nisi tim elementima stripa prividao toliku važnost koliku elementima crtež i koloritu - šta se desilo pa se to promenilo?

KOVAČEVIĆ: Neiskusan crtač lako u zamku likovnosti i grafizma. Bavi se stvarima

kojima treba da se bavi u potpuno drugim medijima. U ilustraciji i slikarstvu, recimo. Pa onda želi da pokaže sve što zna, ali se bazira samo na svom malom svetu interesovanja za koji misli da je do sada neviđen. I počne da se vrti u krug. Najvažnija stvar u stripu jeste naracija. Kadriranje, postavka. Da bi to savladao treba ti iskustvo. Iskustvo ćeš steći neprekidnim i upornim radom. Grafizmom i likovnošću se baviš sve vreme, hteo ti to ili ne, a one najlepše stvari čuvaš za najvažnije scene, za duple ili spleš strane ili za neke velike kadrove. Kako sam ja došao do tog važnog preokreta, druga je priča. Uglavnom sam skapirao sam, žao mi je što to nisam uradio pre, ali nikad nije kasno. Bilo mi je potrebno, doduše, nekoliko smernica i to uglavnom od Silvana i na tome sam mu neizmerno zahvalan. Još uvek ga zovem „sensei“ u našim međusobnom prepiskama, mada je on davno prestao mene da zove „padawan“ (Smeh).

PRESSING: Postoji li neka formula za preglednost kompozicija u francuskom stripu? Većina crtača koji pokušavaju da uđu na to trzište bi jako volela da je odgovor potvrđan, pa još kad bi im ga obrazložio (Smeh)...

KOVAČEVIĆ: Postoje neka pravila i važne stva-

ri, ali plašim se da bi nam za taj elaborat trebalo mnogo mesta i vremena. I valjalo bi pri tom biti zabavan i držati pažnju čitalaca, a to nikada nije lako. Ostavio bih to za neku drugu priliku, recimo na Leskovackom festivalu, pa lepo papir i olovku u šake, 'ladno pivo pored i udri. Znam da su mnogi ljudi usvojili dosta toga što sam drvio i tupio i mogu ti reći da sam jako ponosan, jer vidim da neki napreduju krupnim koracima. A ne želim da sam sebi izgledam i zvučim k'o neki matori prdonja i dramoser koji važno vrti palčeve i usmerava posrnulu mladež. Rado bih još koju godinicu proveo u ubeđenju da sam na ravnoj nozi sa mlađahnim crtačima, ako ni po čemu drugom, a ono makar u cevčenju napitka dobijenog od hmelja i tupljenju o važnosti devete umetnosti.

PRESSING: Koliko se pristup rada na ilustraciji, naslovnicu recimo, razlikuje od pristupa rada na stripu? Važe li druge smernice, druga pravila, iako važe, koja su?

KOVAČEVIĆ: Rad na stripu i na ilustraciji, naslovnicu konkretno, potpuno se razlikuju. To su dve potpuno različite discipline, iako podrazumeva se, imaju dosta sličnosti. Strip je kompleksniji u smislu generisanja jedne table od

više pojedinačnih crteža, kadrova ili ilustracija. Međutim, to nisu, naravno, slučajno odabrani i nabacani crteži. Oni moraju da pričaju priču, tj. da na najbolji način ilustruju scenario. Tu je naracija ključna reč. Kod ilustracije imperativ je prikazati jednu scenu, prizor, situaciju – gde je jako važno izabrati šta je to što će najbolje preneti osnovnu ideju. Da li će to biti ugao kamere, svetlo, drama, atmosfera... Ili sve to zajedno – to je pitanje. I onda, čak i ako se sve kockice slože i gotova naslovnica postane pravo remek-del, ne postoji garancija da će se publici svideti. Sve je u oku posmatrača. Ostaviti utisak, privući pogled, pažnju, to je poenta dobre ilustracije, naslovnice pogotovo. Kako to postići, to je uvek najteže pitanje, i da znam odgovor na njega sada bih bio pored bazena i pijuckao pinja koladu ili neko drugo piće sa kišobrančićem. Odgovore su znali Frazeta, Sanhulan, Meseldžija i još poneko. Postoje neka pravila, bolje reći osnovna receptura naslovnice koja će privući oko posmatrača, potencijalnog kupca, do kojih su došli urednici nakon „istraživanja“. Boje moraju da budu ili tople ili hladne, ili ih kombinovati tako da jedna od njih preovlađuje i prizor mora biti takav da privuče kupca između ostalih proizvoda, albuma u ovom slučaju. Dobar test je ako naslovnica „šljaka“ kad se smanji na veličinu nokta na palcu, odnosno da može lako da se „čita“. Zašto? Zato što se u katalozima obično nanižu naslovnice u velikom broju, jedna ispod ili pored druge, i čitaocu je zaista teško da zadrži pažnju duže od nekoliko sekundi na svakoj. Ako uspete da ostane na vašoj deset sekundi, pobedili ste.

PRESSING: Znam da većinu čitalaca „Strip Pressing“ zanima tvoj proces rada, korak po korak. Šta se dešava kad dobiješ stranu scenarija u prevodu Čabe Kopeckog, na primer?

KOVAČEVIĆ: Prvo, naravno, pažljivo pročitam. Podvlačim reč pažljivo. Važno je biti koncentrisan da mi ne promakne neki važan detalj. Kažem to zato što ponekad povučen nekim opisanim prizorom, odmah krenem da skiciram da ne bih zaboravio ideju koja mi je blesnula u momentu čitanja, pa posle otkrijem da sam propustio čitav kadar ili važan podatak ili detalj bitan za priču. Nastojim da razumem u potpunosti šta je scenarista htio da postigne tom tablom. Na neki način pokušavam da uđem u njegov tok misli. Posle toga, na papiru napišem za sebe kadrove po planovima. Na primer, kadar jedan-total, kadar dva-srednji plan, kadar tri-amerikan itd. Sledeći korak je da na osnovu skupljenih informacija uradim preliminarni, rudimentarni, najgrublji story board veličine par centimetara gde nabacam kadrove nastojeći da ih dobro rasporedim. Da prelomim tablu tako da izgleda privlačno i da razbije monotoniju. Tu razmišljam u masama, blokovima, prazninama, belinama. Ako sam tim delom posla zadovoljan, ostalo je pesma. Ići će lako. Sledeće što radim je grubi story-board veličine recimo desetak centimetara. Tu se već ozbiljnije pozabavim ovim što sam prethodno uradio. Dotegnem stvari tako da već imam potpuno jasnu sliku table kako će izgledati i nabacam čiča gliše, naznake perspektiva, prostora, akcije, ekspresije likova. Onda dolazim do najtežeg ali i najzabavnijeg dela posla – do pravog story boarda, ili, što bi mnoge moje kolege rekle, gotove olovke koja samo tre-

ba da se istušira (Smeh)! Tu se ozbiljno hvatam u koštač sa svim problemima i zadacima koje sam sebi postavio. Ako je potrebno krećem u potragu za dokumentacijom, referencama i počinjem sa crtanjem. Ja to zovem konstruisanjem, ili građenjem crteža. Za taj deo posla koristim patent olovku sa 0,5 plavim minama. Ta plava ostavlja posle prostora da se lako nađe prava linija, ona za kojom tragam celo vreme. Skeniram story board i šaljem na eventualne korekcije scenaristi - u poslednje vreme i uređniku. I onda ostaju završne faze. Nakon ovore od urednika ili scenariste, ili obojice, krećem na oloviranje i posle na tuširanje i finiširanje. Olovke radim tako što proporcionalno uvećam kadrove sa story boarda koji je A4 formata na veličinu originala, u poslednje vreme je to format A3, isprintam ih i na staklenom stolu sa osvetljenjem precrtajam. Poslednja faza je tuširanje i finiširanje. Na „Valkiri“ je to bio lavirani tuš, a sad na novom albumu radim uglavnom sa kopik markerima - i to neke detalje, odvajanje planova i takve stvari. Neka vrsta rastera, recimo.

PRESSING: *Bez alata nema zanata, kažu, ali kažu i da boj ne bje sjetlo oružije, već boj bje srce u junačaka. Ipak, čime tačno radiš?*

KOVAČEVIĆ: Radim, dakle, sa već pomenu-tom patentaram napunjeno plavim minama 0,5, zatim sa patentarama, jednom sa tvrdim, obično H2 minama i jednom sa HB minama. Koristim i obične olovke, takođe H2 ili H3 i HB - uglavnom za senčenje. Nebitno koje su marke, samo da im mine ne pucaju i da mogu pristožno da se zarežu. Za tuširanje koristim uglavnom Unipin flomastere i to 0.05, 0.1, 0.2 i 0.3. Ponekad za neke detalje sa teksturama i slične stvari, koristim Pentel, jer on daje tu opuštenu, mekanu liniju. Za veće crne površine koristim crne markere Faber-Castell. Takođe, dosta sam koristio u poslednje vreme, naročito na kratkom stripu „Ni na nebu ni na zemlji“ kao i na naručenim ilustracijama i na dedikacijama po festivalima, četkicu Winsor & Newton tri nule serije 7, zahvaljujući Laciu. On je pravi čarobnjak sa tom alatljikom, pa sam se i sam osmeli videći šta sve može da se uradi sa tako delikatnim priborom. Jedino mi smeta što nakon dužeg kontinuiranog rada počinjem da osećam trnjenje jer je drška suviše tanka, a ja imam dosta velike šake. Za laviranje koristim Aquash četke, Copic markere i Faber-Castell markere u više tonova sive. Od papira koristim Sheller hamer, Fabriano multipaper od 240 g, koji je jako zgodan jer je već sečen na A3 format i tonirane sivo-plavkaste papire slične gramaže za ilustracije, naručene crteže i takve stvari. Ne znam koja je marka u pitanju, ali ga biram zbog tekture i kvaliteta tako da mi je to manje bitno.

PRESSING: *Većina naših crtača sanja o tome da se oproba kod italijanskog izdavača „Bonelija“, ali je vrlo teško dobiti njihovu ponudu za posao, bez čega se i ne ulazi. Ti si međutim, jednu takvu ponudu od-bio. Kako je do nje došlo, i zašto si je odbio?*

KOVAČEVIĆ: Da, pre izvesnog vremena me je kontaktirao Stefano Vieti, jedan od koautora na dosta uspešnom serijalu „Dragonero“. Video je u jednoj od galerija na mom FB profilu crteže iz „Valkire“ koje s vremenom na vreme postavljam i to mu je bilo dovoljno da mi ponudi posao i predloži da se pridružim njegovom timu. Ponu-

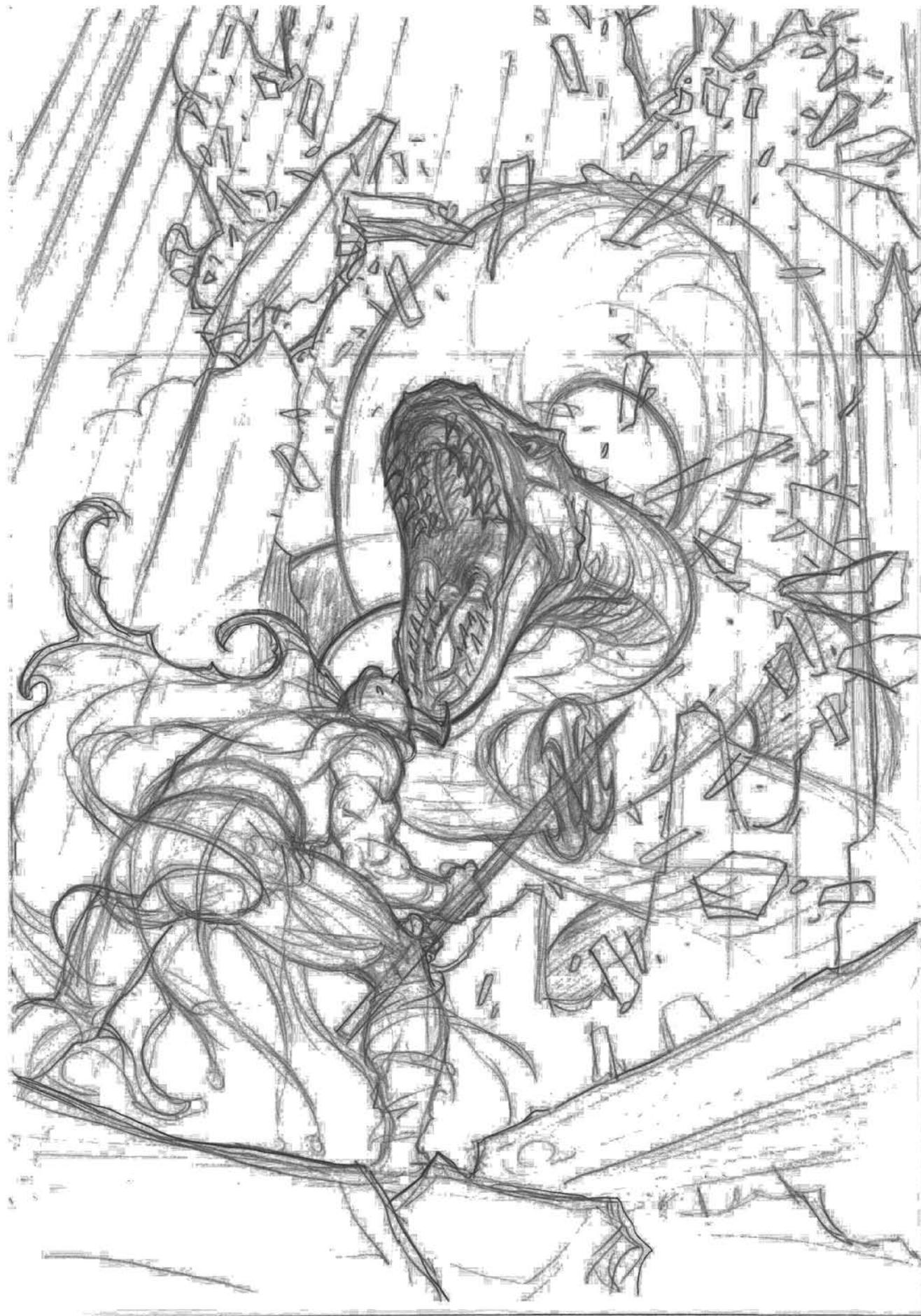

da je bila jako dobra, a veoma mi se svidele to što bih bio na poslu zajedno sa Đanluka Pagliari-nijem, crtačem koga smatram za jednog od najboljih ne samo italijanskih crtača, već evropskih i svetskih. Ubrzo zatim kontaktirao me je Luka Enoh, drugi koautor i koscenarista sa istim predlogom i shvatio sam da su ovi momci jako ozbiljni u svojoj namjeri. Na žalost, morao sam da im kažem ne, jer sam već bio u planu za novi projekat sa Solejašima i mislio sam da ne bi bilo pošteno da uzmem i jedan i drugi posao, jer bi neko u toj kombinaciji bio nezadovoljan. Znam da je rad za „Boneli“ jako zahtevan, potrebnja je velika brzina i prilično visok kvalitet, i ja bih to verovatno mogao da postignem, ali pod uslovom da stopiram druge projekte na šta tada nisam bio spremjan. Gledao sam na „Solej“ kao na svoju matičnu kuću i verovao sam da je pitanje odgovornosti i ozbiljnosti njihove ponude uzimati kao prioritet.

PRESSING: *„Solej“ je bio twoja matična kuća u vreme kad si odbio „Boneli“ a danas to više nije. Znam da si s njima imao dugoročne planove - šta se desilo?*

KOVAČEVIĆ: U međuvremenu je došlo do razmimoilaženja između Žan Luk Istina i mene.

Nakon dosta dugih pregovora oko ugovora, počeо sam rad na albumu šestom po redu, i završnom, u serijalu „L' Ordre des Maitres Inquisiteurs“. Scenarista i idejni kreator serijala je bio Žan Luk. To je važna činjenica jer je na nekim albumima bio samo supervizor, budući da je on kreator tog univerzuma, a scenaristi su bili drugi autori. Konkretno na mojoj epizodi je bio angažovan Silvan Kordurije, moj sada već stari prijatelj i saradnik. Posao je krenuo dosta dobro, razradili smo se fino, uspeo sam da pohvatam glavne likove, atmosferu, kostime, iako je bilo zaista mnogo informacija. Žan Luk je zaslužio priznanje u kreiranju likova, rasa, civilizacija, kompletнog univerzuma - sve je to pomalo licilo na „Igru prestola“, što je svakako veliki plus. Nekako skoro u isto vreme počeо sam i sa probnim tablama za one shot epizodu iz serijala „Carthago Adventures“ koji je spin-off nosećeg serijala „Carthago“ kod „Humanoida“ („Les Humanoides Associes“), po scenariju Kristofa Beka. I tu su se stvari odvijale jako dobro, iako sam u početku sumnjavao da će uspeti odmah da uhvatim „fazon“, jer je u pitanju serijal čija je radnja smeštena u osamdesete. Potpisao sam ugovor i krenuo sa poslom. Uglavnom, desilo

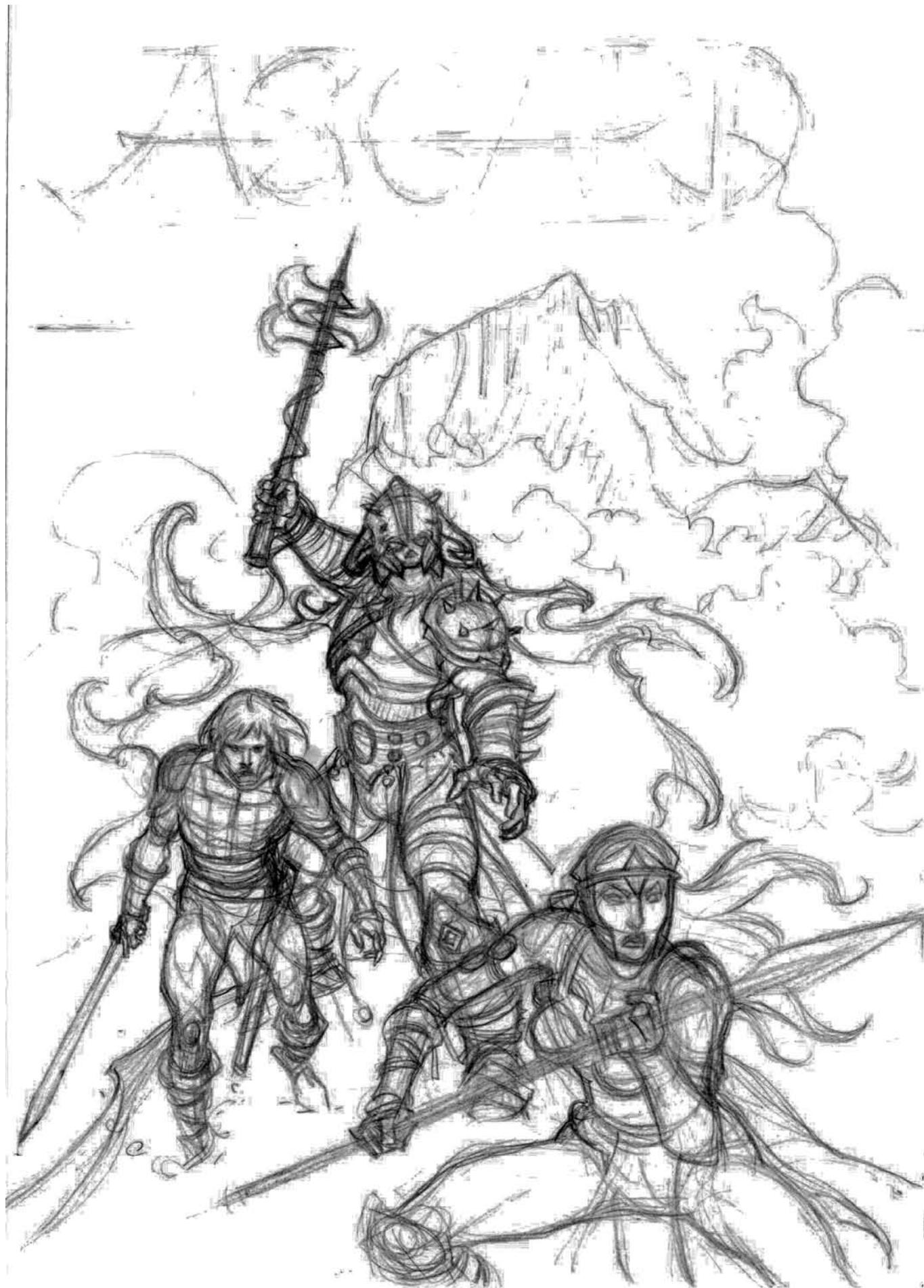
se da je Žan Luk, kada je saznao da sam angažovan na drugom albumu kod drugog izdavača reagovao veoma burno. Najpre je počeo sa napadom na Čabu. Sa Čabom je prepiska trajala čitavu nedelju dana, gde ga je on pokušavao uveriti u moju ozbiljnost i odgovornost oko preuzetih obaveza. Međutim Čabina uloga tampon zone je propala. Žan Luk mi

je poslao mejl vrlo gadne sadržine, najblaže rečeno, sa tiradom o lojalnosti, poštenju, ostavljanja saradnika na cedilu, timskom radu i tome slično. Ja sam prethodno, na Čabin savet, poslao mejl Žan Luku sa mojim uveravanjima o tome da mi je posao na „Inquisiteurs“ prioritet i da će se držati svih obaveza kako stoji u ugovoru. To nije bilo dovoljno. Usledila

je gomila uvreda sa njegove strane. Odlučio sam da ne odgovaram, pogotovo ne u istom ili sličnom tonu, već sam samo predložio Čabi da mu prenese moje pitanje da li on predlaže neko rešenje za problem, za koji sam ja bio uveren da i ne postoji. Žan Luk je onda predložio sporazumno raskid ugovora. Pristao sam na to i zahvalan sam mu zbog toga. Na taj način

sam sebe lišio brige zbog nastavka posla u atmosferi narušenih odnosa, i dobio slobodu za planiranje sledećeg projekta. Poenta cele ove priče je izvrstanje situacije od strane urednika u svoju korist. Žan Luk se pokazao kao čovek kojem nije stalo do autora već samo do sopstvene koristi. Ja nisam konfliktan čovek, ali to nikako ne znači da dopuštam da me neko

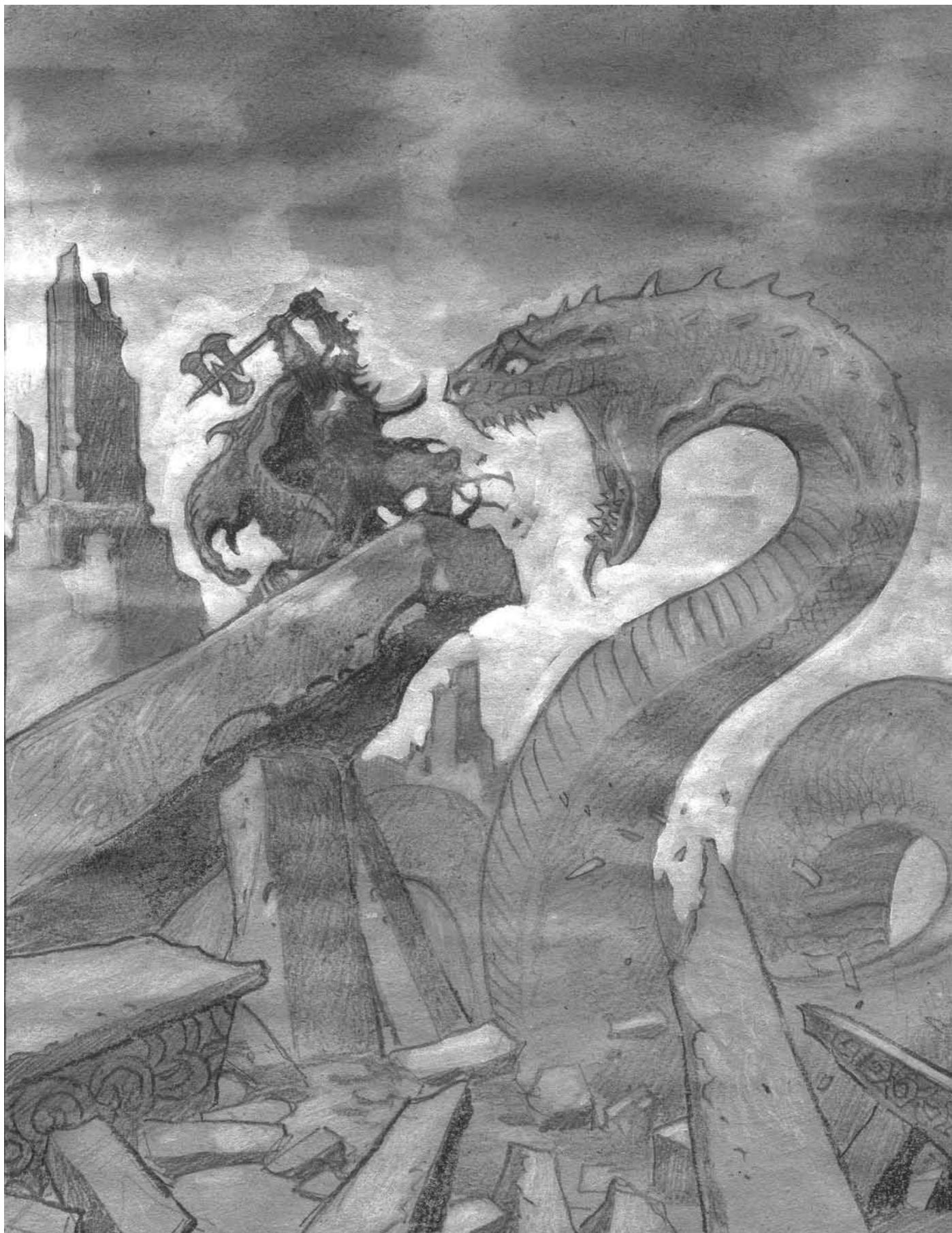
napada, vređa, ponižava i da se izvuče bez posledica. Međutim, Istin je spomenuo jednu zanimljivu činjenicu: da ga je Bek pitao još pre godinu dana da želi da radi sa mnom!? To znači da mu je bilo poznato da su drugi scenaristi zainteresovani za saradnju sa mnom, ali ga to nije sprečavalo

kada se pravio ugovor za „Inquisiteurs“, da u cilju smanjivanja moje cene potegne argument kako ja imam jako malu tržišnu vrednost. Onoga trenutka kad sam saznao za taj njegov argument i kad su počeli da mi daju loše uslove (nisku cenu), odlučio sam da potražim drugi angažman. Bek

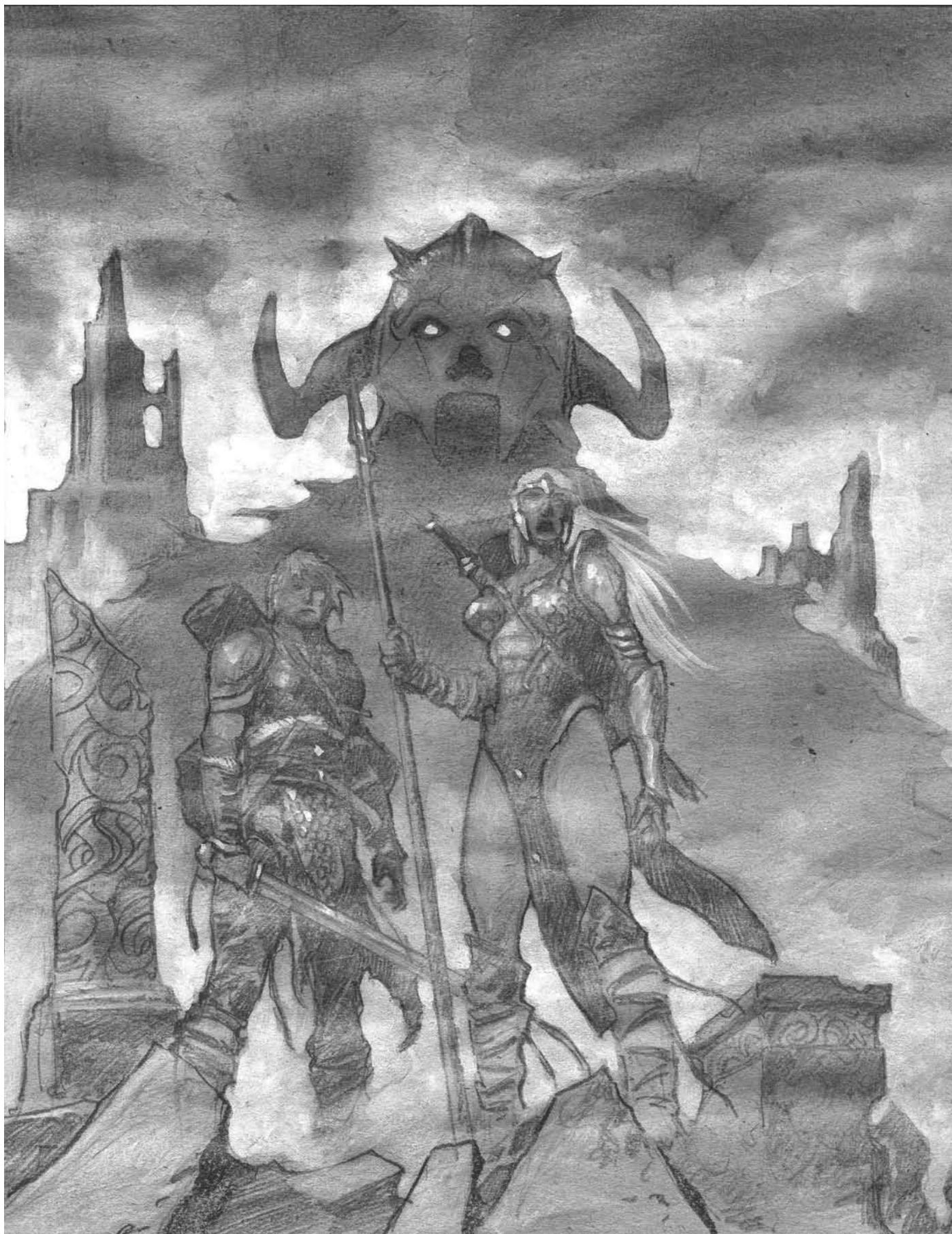
se pojavio kao logično rešenje, jer smo već bili u kontaktu i jer je scenarista na uspešnom serijalu kod „Humanoida“. Rad na takvom serijalu mi je garantovao sledeću stepenicu u karijeri i veću „tržišnu cenu“.

Šta sam dobio od „Soleja“ i od Istina osim lepih obećanja o svetloj i srećnoj budućnosti? Ja ne mogu da platim račune sa lepim obećanjima, niti deci da kupim hranu sa njima. Iza mene je sada već 15 godina rada a doživeo

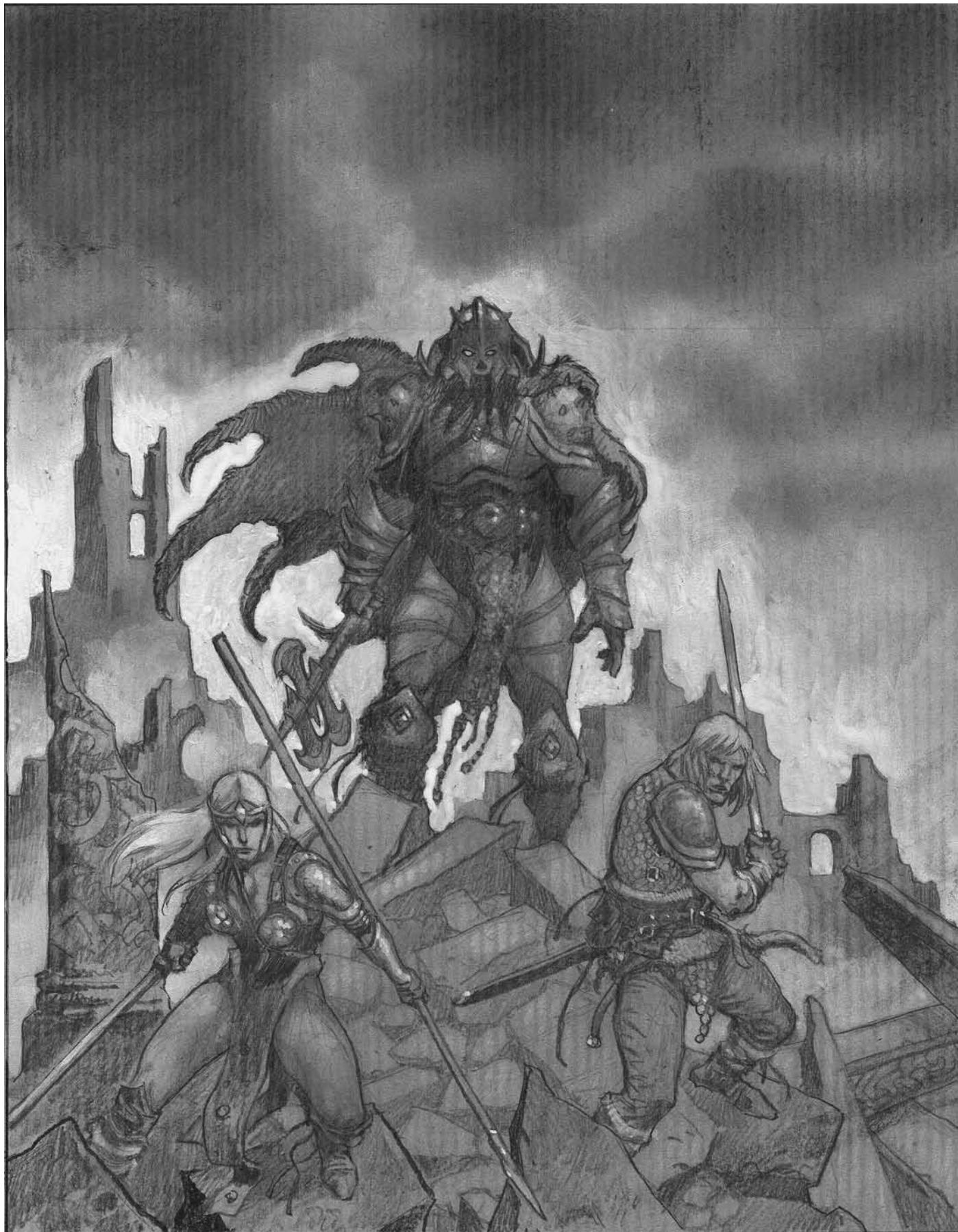
sam da me urednik tretira kao roba pod izgovorom timskog rada i lojalnosti. O kakvoj lojalnosti i poštenju je govorio? O onoj kada mi ukidaju dva serijala. I „L' epee de Feu“, a pogotovo „Valkira“ („Walkyrie“) su bili sjajni serijali sa ogromnim potencijalom. To što ga nisu znali iskoristiti samo govori o Istинu kakav je on urednik. Zar nije bila dovoljna potvrda o kvalitetu i besplatna reklama specijalno izdanje „Valkyre“ od „Les Sculpteurs de bulles“? Na jednoj strani doživljavam pohvale od velikana kao što su Aleks Alis i Matju Lofrej, a kod sopstvenog izdavača i ured-

nika ponižavanje i ucenjivanje pričama o mojoj sporosti. Ja smatram da je Istин u sukobu interesa jer je istovremeno urednik i autor i kao urednik „gura“ samo one serijale na kojima on radi, dok ostale serijale koristi samo kao izvor budućih crtača, scenarista, koscenarista i kolorista. I onda to još nazove timskim radom. Tim je društvo ravноправnih a ne gospodara i robova. Ja sam slobodan čovek, autor i imam potpuno pravo da donosim odluke slobodno, pa sam tako doneo i ovu da potpišem ugovor sa „Humanoidima“. Ako ćemo već o lojalnosti, činjenica je da sam ja pre

„Soleja“ radio za njih i da Bruna Lecinja poznajem mnogo bolje nego Istina. Ali to me nije sprečilo onda kada sam prekinuo saradnju sa njima i počeo sa „Solejom“, jer oni tada jednostavno, nisu imali dobru ponudu – sada je imaju i to je sve. Da sam imao ekskluzivan ugovor sa Istinom i „Solejom“, to bi bila druga priča. A šta su mi ponudili? Malu cenu za mnogo posla, lepa obećanja i zauzvrat su tražili večnu vernošć!? Nisam uradio ništa loše, niti nešto što drugi autori ne rade. Ja se jednostavno borim za svoj status i za normalne uslove da bih izdržavao porodicu. Istin

svojim ubeđivanjem o mojoj sporosti nije postigao cilj. Nije me ubedio da zbog tog mog nedostatka ne mogu naći drugi angažman, i nije me uspeo zadržati kao taoca. On je čovek od uticaja i razumem da će sve učiniti da bi utvrdio i ojačao svoju poziciju. Nadam se da će uspeti naći opravdanje pred Gijem Delkurom zašto je izgubio još jednog crtača, budući da ih je pre mene bilo već nekoliko. Humanista, a on se predstavlja kao takav, poseduje sposobnost empatije, a on je, uz dužno poštovanje, nema. Mislim da je napravio lošu procenu, a posle i lošu odluku – ne znam da li

zbog sujete, povređenih osećanja ili čisto profesionalno, niti me to zanima – lošu za sebe, ne za mene. Meni ova nova situacija odgovara, jer mi ostavlja prostor i slobodu da tražim nove poslove. Ja mu se zahvaljujem, bez ironije, na njegovoj odluci. Takođe, iskreno, dugujem mu veliku zahvalnost za pruženu priliku da pokažem šta sve mogu i znam na „Valkiri“. Taj serijal je, ipak, značio mnogoza mene, i poslužio mi je kao najbolja preporuka za sledeće poslove. To nikada neću zaboraviti. Žao mi je, ponavljam, što kao urednik, nije prepoznao kvalitet u tome i što nije u pot-

punosti iskoristio ono što je dobio. Bila bi to „win win“ kombinacija – ali sada je kasno govoriti o tome.

PRESSING: U kontekstu tog novog imperativa, opstanka na strip sceni, i twoje vernosti francuskim izdavačima, da li je teže probiti se na francuskom tržistu ili na njemu ostati? Šta je to što crtaču iz Srbije na francuskom tržistu garantuje o(p)stanak?

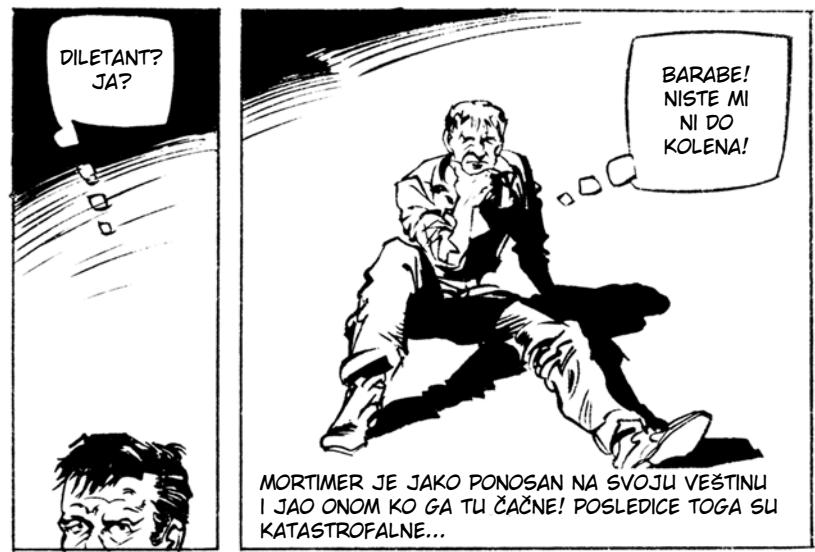
KOVAČEVIĆ: Mislim da je podjednako teško i probiti se i opstati na francuskom tržistu. Čini mi se da je pre bilo teže doći do posla i angažmana, a

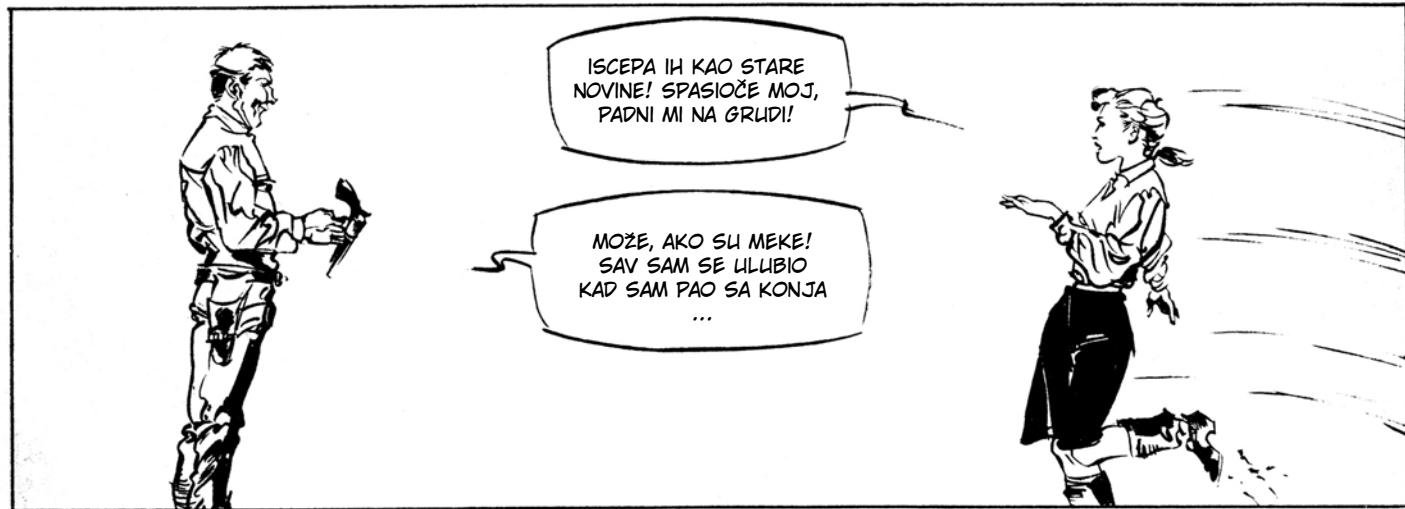
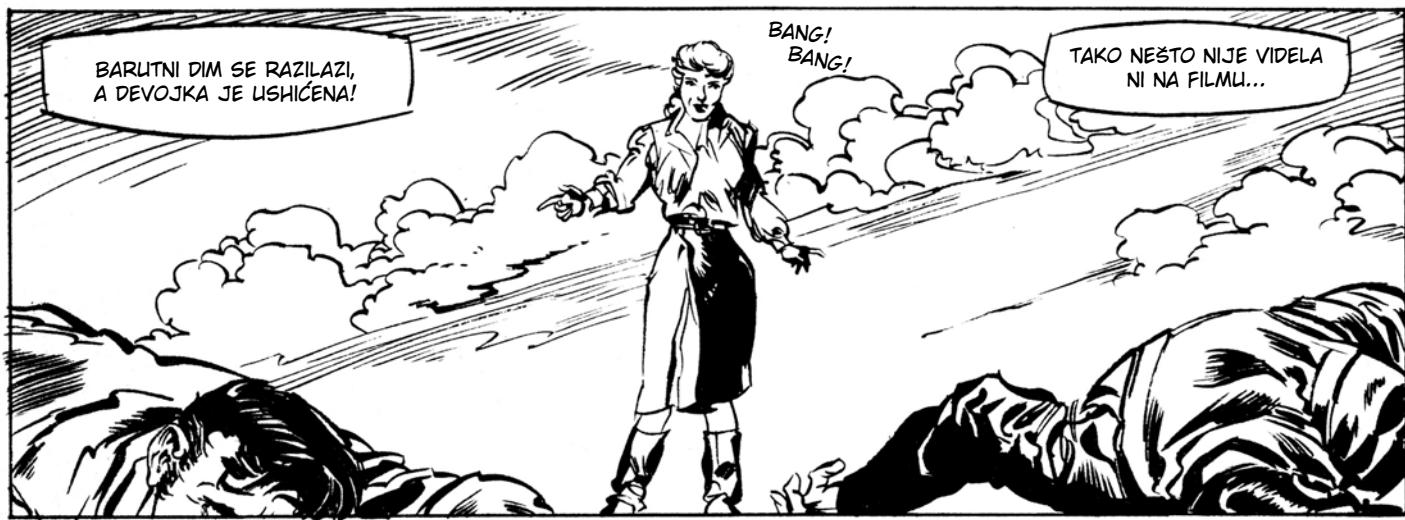

da je danas teže opstati. Danas, iako je kriza i dalje u jeku, situacija se polako smiruje, izdavači su kako tako uspeli da izgrade izlazne strategije i posla još uvek ima. Uvek se pružaju prilike makar za one-shot albume. Malo ređe za nove projekte u smislu serijala od tri ili četiri nastavka. Najčešće ponude posla su u tzv. koncept serijalima gde se angažuje više crtača a nekad i scenarista. Međutim, opstanak crtača, naročito u autorskom smislu, kao nekog ko redovno objavljuje nove stvari, ko ima izgrađen i prepoznatljiv stil, dobru reputaciju, to je danas izgleda mnogo teže nego

ranije. Konkurenca je velika, sjajnih crtača je sve više, dolaze nove generacije izuzetno talentovanih momaka i devojaka, sve se ubrzalo. Dobra strana cele priče je da posla ima, samo treba biti pažljiv i napraviti dobar izbor. A izbora, na svu sreću, uvek ima. Domaćem crtaču, manje više isto kao i francuskom, opstanak garantuje samo njegov rad. Svakim sledećim albumom se preporučuje za novi posao. Zabrljaš jednom, biće ti teško da se vratiš. Zabrljaš i drugi put, zatvorio si sebi vrata. Jednostavno je (Smeh).

...Četvrte strane nema. Bez obzira na to koliko bismo voleli da ja tu, da nam da završetak ove priče. Zašto je nema? Zato što je „Dečije novine“, greškom, nisu objavile tada kad su mogle, zato što danas više niko ne može jer su originalni saradnika „Dečijih novina“ – kad je ovaj nekad davnog sasvim legitimni izdavački gigant Balkana skliznuo u pakao privatizacije – krčmeni na kilo i na metar, za potpalu ili šta god je već nekom palo na pamet da radi s njima... Tek, četvrte strane nema. Fali efektna završnica sjajnog malog dragulja, fali treći čin... Ostala je samo fama, i potreba da o njoj pričamo. A na toj zauvek izgubljenoj završnoj tabli, šarmantni plaćeni ubica Mortimer, posle kraće krevetske gimnastike, pita svoju sparing partnerku za ime – jer je, jelte, ipak red znati s kim si podelio postelju, kad već nisi pitao za ime onog koga si spasao. Saznavši kako se zove, pada u strašnu dilemu – jer upravo je nju došao da, po narudžbini, upuca. Svega par kadrova kasnije, Mortimer je zaista i upuca – jer, kako mi to Profke u jednom živopisnom kafanskom razgovoru ispričao uz svoj karakterističan rafalni smeh, žena ima puno unaoklo, a reputacija je samo jedna.

I sve ovo iznad jeste metafora za priču o Miodragu Krstiću Profketu, fenomenalnom scenaristi i vanserijskom crtaču čija nas je borba za reputaciju, što svoju što društvenu, uz očiglednu nenaklonost sudbine, koštala njegovih najboljih radova.

Priča o Profketu je priča o čoveku koji je imao sjajan, blistav početak. Dovoljan mu je bio prvi ikada napisani scenario, saradjnjom sa neponovljivim Vladimirom Krstićem Lacijem pod nazivom „Lutalice Bili“, da se nepovratno upiše među najbolje strip scenariste u dugo i izuzetno bogatoj istoriji strip-a na ovim prostorima. Za nekog ko je sarađivao sa samo jednim crtačem na svega četiri stripa, od kojih zadnja dva imaju ukupno devet strana, to je svakako izuzetan uspeh! Prvi duži strip, „Hajat Herp, šerif iz Dambstona“, koji je sam nacrtao, ostaće svetao primer svetskog standarda u scenariju i crtežu te bez preterivanja jedno od najboljih grotesknih strip ostvarenja bivše Jugoslavije. Prvi objavljeni realističan strip, „Mortimer“, najavljuje je crtača koji će i u ovom žanru postići zvezdane visine, a vanstripovske aktivnosti kao što je osvajanje ultimativnog kviza znanja, legendarne „Kviskoteke“, u prvom učeštu na bilo kom kvizu, da ni ne pominjemo. Pa zašto bi iko stao posle takvog blistavog otvaranja na svim frontovima? Ne bi, ali bi promenio front. Budući da je bio zaista inteligentan, Profke je dobro znao da jedinu šansu za uspeh ima ako koncentriše sve svoje snage na taj front, pa je zato iz sve snage i grunuo... U društveno angažovani život i rad, budući da, ako si iskreno u tome a Profke je bio bolno iskren u svemu, jedno bez drugog ne ide.

Profke je uvek bio kritičan prema svakome i svačemu. Neko bi rekao, a mnogi to i jesu, da je prosto bio kontraš, ali je Profke uvek kritikovao s razlogom, s obrazloženjem – a to što mu ništa nije promicalo pa je razloga vazda bilo na pretek, to je već druga stvar. Naime, rano je došao u sukob sa talogom života u njegovoj najcrnjoj inkarnaciji, kako u Srbiji, tako i uopšte, i odlučio da nema tog razloga ili cilja zbog koga bi na tim sumnjivim temeljima gradio svoju egzistenciju. I dok su mu ruke do kraja života ostale hirurški čiste, za razliku od dobrog dela profesionalnih hirurga, za to je plaćao veliku cenu – jer ako nisi sa njima, onda si protiv njih, to se bar odvajkada znalo na ovim prostorima... A Profke se nikad nije povlačio, nikad predavao. Svoju borbu, koja se zahuk-tavala u drugoj polovini osamdesetih i trajala koliko i sam Profke, skupo je platio, ali je ceh, na žalost, snosio i domaći strip. Od početka devedesetih, naime, Profke nije nacrtao ni napisao ništa što nije bilo društveno angažovano, ništa što nije imalo prizvuk političke borbe. Da se razumemo, i u

tome je bio izuzetno uspešan, o čemu svedoči nedavna izjava autora mega popularnog „Blic stripa“, Marka Somborca, da su mu Profketovi radovi iz ove faze bili jedini pravi uzor u onome što danas radi, ali je publika koju je kupio „Lutalicom Bilijem“, „Hajatom Herpom“, nedovršenim „Mortimerom“ i onim jednim „Nindom“ koji je objavljen ostala je zauvek željna nastavka... Koji joj je, sem politike, uskratila jedna druga ženska imenica sumnjivog moralu, sudbina.

Pre nego što se uhvatio u koštač sa silama koje su došle glave i mnogo većim igračima od njega, Profke je zapravo uradio nastavke svojih stripova. Zašto ih onda nismo videli? Zato što je, nekom perveznom preciznošću kombinovanom sa već posloviočno neumitnom efikasnošću, sudbina umešala svoje prste. Četvrta strana „Mortimera“ je, kako smo već elaborirali, završila neznano gde. Vladimir Krstić Laci kaže da je druga, neobjavljena epizoda, „Ninde“, u vidu originala još osamdesetih otišla na put bez povratka u daleku Australiju s ciljem da eventualno tamo zainteresuje nekog izdavača za objavljinje. Scenario drugog albuma „Lutalice Bilija“ bi se još možda i našao u stanu Profketovih roditelja, ako je preživeo poplavu sa stana na spratu iznad koja je pre nekoliko godina uništila sve originale koje je Profke ikada nacrtao, među kojima je bio i drugi album „Hajata Herpa“! Kompletan drugi album, koji nije sačuvan ni u kakvoj formi sem u sećanjima ljudi poput Zorana Stojiljkovića Kize koji su ga videli i koji su se kleli da je bio za klasu bolji od prvog (za koga smo već nepobitno utvrdili da je bio remek delo), nakvacio se i po ubrzanim postupku krenuo da se pretvara u bud, pa je završio u nekom kontejneru iza Palilulske rampe! Ako dodamo i to da smo ostali zauvek uskraćeni za, po svemu sudeći, brojne Profketove stripove u realističnom stilu, čiji je začetnik već pominjani „Mortimer“, i čiji su dometi, prema nekoliko sačuvanih fotokopija u arhivi Dragoša Jovanovića Fere, u nekim fazama prilazili tadašnjem stilu i nivou samog Vladimira Krstića Laciјa, onda je jasno da je šteta po strip na ovim prostorima, bez ikakvog preterivanja, nenadoknadiva...

Profketa više nema. Bez obzira na to koliko bismo voleli da je tu, da nam da efektu završnicu svojih sjajnih stripskih početaka... Ostala je samo reputacija svestranog velikana devete umetnosti, i potreba da o njemu pričamo.

Marko Stojanović

In memoriam: Miodrag KRSTIĆ Profke (1959-2014)

Slovo o jednom Profketu

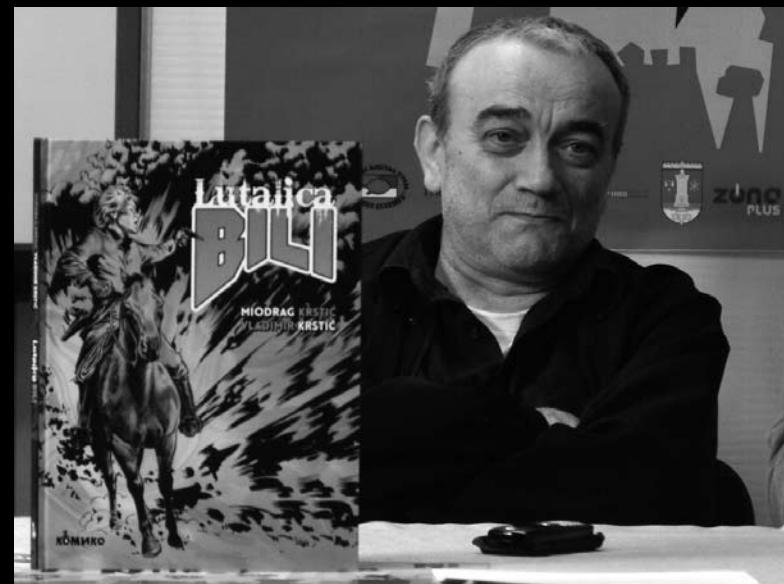
Ima jedan redak dar koji Bog daje samo nekim umetnicima — da mogu nasmejati i zabaviti ljudе, a da pričaju o dubokim i važnim temama. Taj dar dobijaju samo oni koji žele da Čovečanstvo osvećuju i oplemenjuju, oni koji ne daju da se zaparоžimo u duhovnom i drugom ropstvu.

Miodrag Krstić, naš Profke, bio je od tog retkog, neprocenjivog soja. Čovek koji pričama ozdravljuje i poboljšava ljude.

Dobro je rekao Branislav Miltojević u „Antologiji niškog stripа“: „Smeх u njegovom slučaju postaje trijumf svesne i vesele slobode, jer vesela spontanost smešnog čini gipkim karakter i našu inteligenciju.“

Mnogi od nas su znali, a drugi su dobro slutili, koliko je njegovo delo bilo jedinstven primer talenta, erudicije, duhovitosti i mudrosti, i to na nadmoćan, urođen način. I znali smo da tu postoji sistem, iako je burna istorija našeg doba dugo sprečavala da Miodragove priče budu dostupne i van periodike, u kompletnjem obliku.

Ali se Profke nikad nije predavao entropiji. Sa jedne strane, stvorio je sa drugim velikim Krstićem naše umetnosti, Vladimirom – Lacijem, serijal „Latalica Bili“, za koji smo rekli da je jedan od najboljih domaćih vesterna ikada, dragulj svoga žanra.

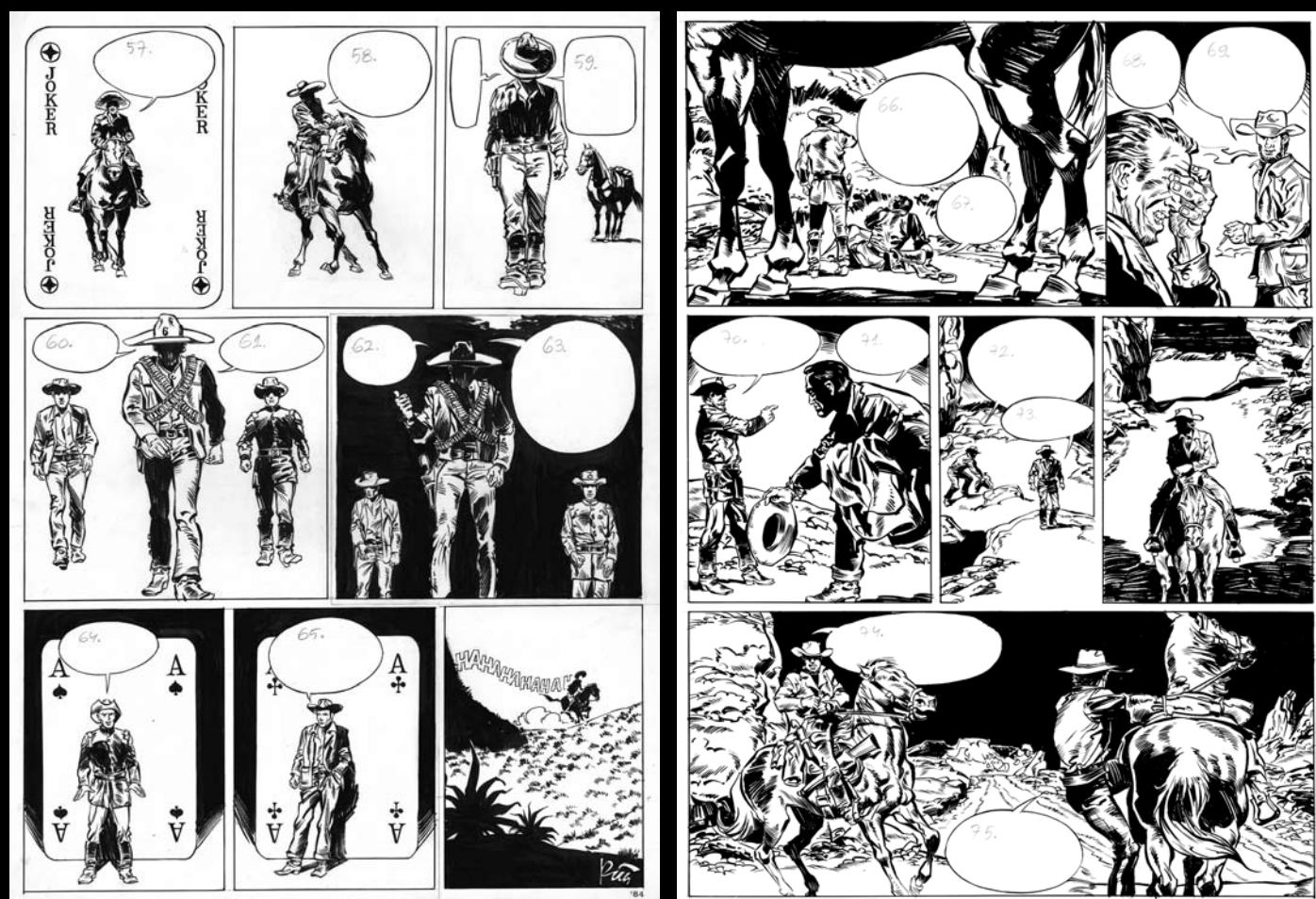

Sa druge strane, Miodrag je bio i kompletan autor. Čovek koji je naizgled tako 1980-ih i 1990-ih sipao table i table priča koje su pojašnjavale gorku stvarnost svojom slatkom oblogom ili nas zabavljale na jedan klasični način. Jedini je to bio majstor koji je kod Srbalja onih burnih godina spojio crtež, smeх, satiru i političku analizu u saliven i neusiljen lični sistem.

Nije taj ogromni rad ostao bez odjeka: ponekad je Profketove dubinske analize čitalo stotine hiljada ljudi. Niti je ostao bez duhovnih i esnafskih naslednika: dočekao je Miodrag da vidi novi naraštaj stvaralaca u Nišu, Leskovcu i okolini, odgajen baš na njegovim pričama i baš po najvišim merilima koja je sam Majstor ceo život sprovodio.

Upravo je jedan dostojni učenik, Marko Stojanović, koji je najviše proučavao i vrednovao Miodragov opus, zajedno sa Vukom Markovićem i kućom „Komiko“ vratio ovog čudnog proleća Profketa na velika vrata u srpsku popularnu kulturu.

Serijal „Latalica Bili“, delo silnog tandem-a, došao nam je u plemičkom obliku – kao knjiga vrhunski uređena i napravljena; obogaćena dirljivim Markovim tekstrom

kojim nas podseća šta je specijalna jedinica Krstića značila nama koji smo odgajani na njihovom štivu i žudeli 30 godina da ga imamo na polici u trajnom obliku – da ga mogu danas i naša deca čitati kad im se prohte. I čitaju ga. Iznova.

Divni dan promocije „Latalice Bilija“, 26. aprila 2014., na festivalu „Nifest“, bio je dan kada su Miodrag i Vladimir bili naše zvezde. Zbog promocije njihove knjige smo došli, da se ogrejemo na njihovom, a opet zajedničkom uspehu.

Bio je to i dan kada je Profke nadmoćno emitovao svoju energiju nama – kolegama u carskom Nišu. Općinjavao nas je, između ostalog, i zatetom svog najnovijeg dela – romanom „Besni“ o srpskom međuratnom periodu, osinjaju temi koju retki i danas smeju da pipnu. A on je sa erudicijom i hrabrošću proplovio kao hajduk kroz tajnu epohu, i napisani rukopis spremno poslao tamo gde smo mi smatrali da je izdavačka kuća baš njega dostažna.

Sa velikom brzinom, neoubičajenom za naše rasuto doba, rukopis je pročitan pre koji dan, ali, na žalost, ne i dovoljno brzo da preduhitri čudni kosmički časovnik koji određuje kad će ko otici u borhesovsku biblioteku–radionicu romana i stripova, gde velike duše jedna s drugom ravnopravno razgovaraju.

Ovo se desilo u trenutku kada smo mi kolege bili uzbuđeni Miodragovim povratkom među nas – snažnim, vedrim i obećavajućim da će nam podariti još hiljade strana štiva, koje samo onaj s posebnim darovima i iskustvom može stvoriti.

Težak je rez koji sada doživljavamo. Iznenadujući, kao u velikom filmu ili stripu. Profketova duševna sila je sada stabilna na mestu gde je sve, verujem, svetlost, a mi ovdašnji imamo jasan i nemali dug. Da one čestice njegove bogate duše, koje nam je ulio, uredimo kao u plodnom zadružnom vrtu.

Tamo gde surova istorija i gadura geopolitika nisu blagovremeno davala da se bogati umetnički opusi saberu i objave, baš tamo ćemo mi morati da slamamo otpor materije, da sve ono što je Miodrag stvorio ukoričimo, objavimo, proučimo, vrednujemo.

Da zbog nas samih to njegovo i nadalje koristimo i gajimo u našem duhovnom sazrevanju (zato nam je, ničima, i pisao), ali i da taj opus stavimo na pravedno mesto, kao vrednost srpske kulture.

Nema sumnje da će još nerođeni naraštaji iz tih dela razumevati nas današnje bolje nego iz istorijskih udžbenika...

Profke naš.

Nijedna crta koju si povukao u slovu ili crtežu nije ostala a da nije ozvonila u nekoj večnosti, čak i kad si pokušavao da nas ubediš da je to samo šala. Mi – tvoji učenici, poštovaoci, duhovni sinovci i sabrača – to najbolje znamo.

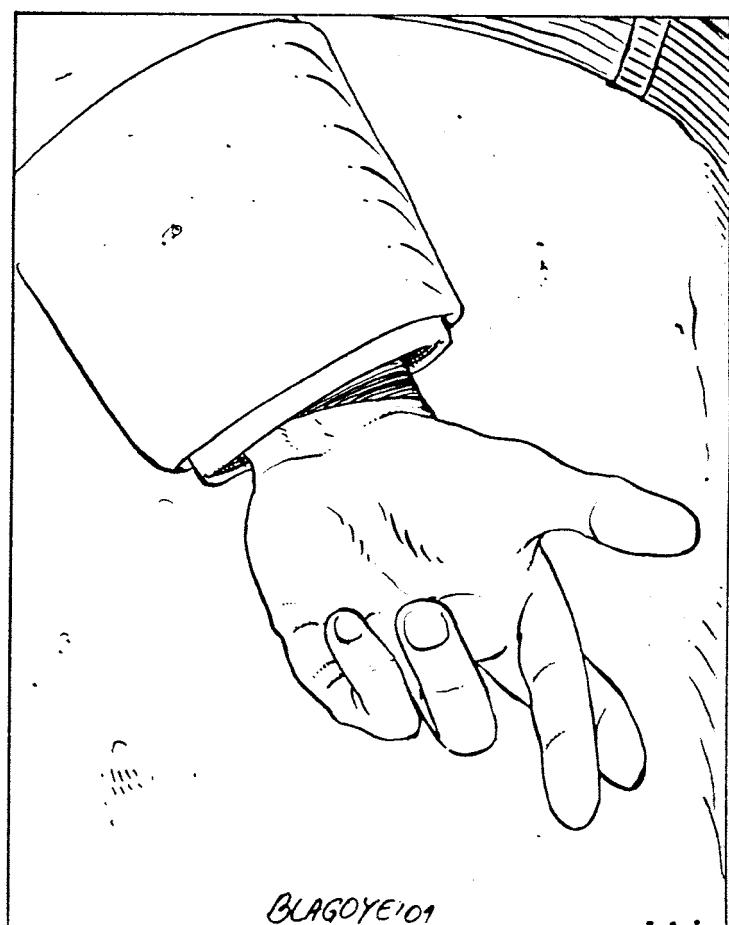
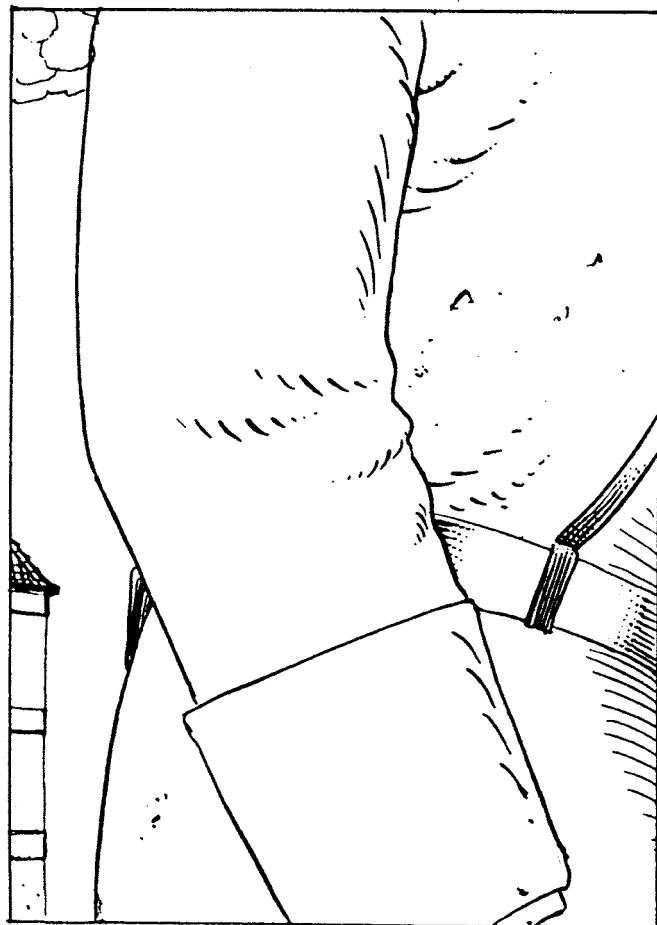
Neka ti Gospod da pokaja plemenitoj duši.

Zoran STEFANOVIĆ

U Beogradu, 13. na 14. jun 2014.

Miodrag Krstić (Niš, 10. januar 1959. — Niš, 12. jun 2014) bio je srpski pisac, stripski scenarista i crtač, karikaturista i publicista. Kao scenarista i crtač prisutan je od prve polovine osamdesetih, najpre u izdanjima "Dečjih novina". Kao kompletan stvaralač objavljivao je kratke stripove u listovima "Grafit" (Niš), "Male novine" (Sarajevo), "Makstrip" (Skoplje) itd. Kompletну epizodu "Hajat Herp" od 44 table objavio mu je "Biser strip" (1988). Pisao je scenarije i za niškog crtača Vladimira Krstića, od kojih je najpoznatiji serijal "Billy Wanderer" ("YU strip magazin", 1984-1985), objavljen kao integral 2014. u izdanju kuće "Komiko", Novi Sad. Nakon ponovnog uspostavljanja demokratije, početkom devedesetih, potpuno se posvetio satiričnom političkom stripu i karikaturi. Pored izleta u "Jež", "Voždovačke novine" ili "Našu krmaču" i druge listove, bio je i stalni karikaturista i stripski komentator "Srpske reči" od 1991. do 2006, kada je časopis prestao da izlazi. Nakon gašenja ovog magazina objavljivio je samo još jedan strip u "Strip Pressingu". Kao i ogromna većina domaćih stripara i karikaturista, i on je zaradu od koje se može živeti morao potražiti izvan nesuđene profesije, radeći u "Komunalcu", "Južnoj Moravi", i "Naissusu". Bavio se i publicistikom, Objavio je 2009. prvi tom istoriografske knjige "Banda crvena". Za ovu planiranu trilogiju uradio je i ilustracije u realističkom maniru, bliskom njegovoj manje poznatoj, ranoj crtačkoj fazi. Na Šesnaestoj balkanskoj smotri mlađih strip autora (27-29.06.2015) posthumno je nagrađen plaketom Nikola Mitrović Kokan za doprinos srpskom stripu.

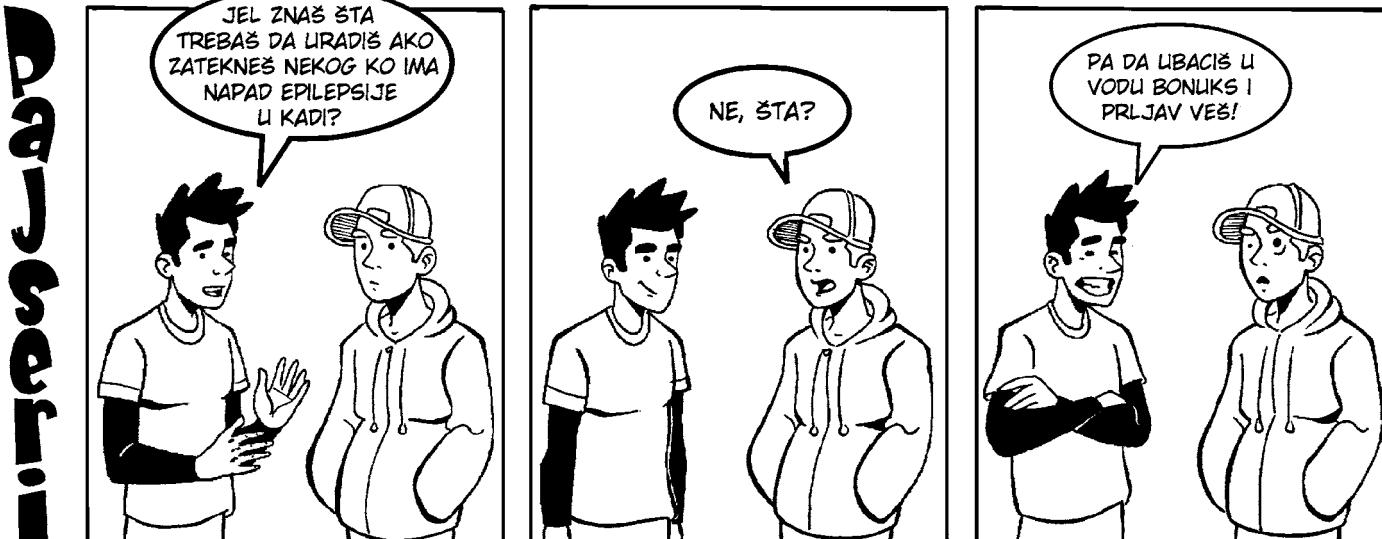
SMRT FAŠIŽMI

BLAGOYE'01

Aleksandar ANDĚLKOVIC

kokot MILJENKO

Glasnović / Sršen 2012.

ROVOVI: PLAMEN SPASA

SCENARIO: TASOS ZAFEIRIADIS
CRTEŽ: PETROS CHRISTYLIAS

Intervju: Ileana SURDUKAN (Ileana SURDUKAN)

Balkanska pravila: Princeza iz strip bajke

**Mlada umetnica i velika neda rumunskog strip-a,
devojka iz Kluža o kojoj će se tek pisati i pričati...
Dame, gospodo i zaluđenici za strip, pred vama je
Ileana Surdukan!**

PRESSING: Sećaš li se tvog prvog pročitanog stripa i koliko si tada imala godina?

Ileana SURDUKAN: Prvi strip koji su mi roditelji čitali kad sam bila mala, a koga sam ja kasnije do besvesti listala bio je... Trenutak neizvesnosti... „Novi Zavet“ u slikama! Iznenadujuće ali istinito. Nisam imala više od četiri-pet godina. Bio je to strip sa svim svojim karakteristikama, i čitala sam ga toliko puta da je bukvalno „raskupusan“. Mnogo godina kasnije naišla sam na reizdanje tog stripa („The New Testament Picture Bible“), i sada mogu reći da su autori scenarista Iva Hot i crtač Andre Le Blank. Negde tih godina dobila sam na poklon i neki strip časopisa sa Diznjevim „Bajom Patkom“, njegovim nećacima i ostalim likovima. Strip je bio na francuskom, ali me to nije sprečavalo da ga nebrojeno puta listam u pokušaju da preko slika shvatim priču. Moram da budem iskrena i kažem da tada nisam sebe zamišljala kao nekakvog vatrengog čitaoca stripova a još manje kao stvaraoca. Nije se to desilo ni kada sam naišla na rumunski prevod jednog albuma „Asteriksa“ u lokalnoj biblioteci, niti me je posebno privukla kolekcija časopisa „Odvažni“ („Cutezătorii“), koja je imala tek po jednu stranu stripa na zadnjoj strani, a koga su moji roditelji sakru-

pljali. Tada još nisam shvatala da je strip zasebna umetnička disciplina, za mene je on bio nešto kao „statični crtani film“ (Smeh)!

PRESSING: Tvoja starija sestra Marija se takođe bavi umetnošću, pa i stripom. Da li su vas roditelji podržavali u vašem opredeljenju ka umetničkom stvaralaštvu i životu, i koliko je, po tvom mišljenju, takva podrška bitna za mlade i talentovane ljude?

SURDUKAN: Imale smo roditeljsku podršku još od malena. Ne znam i ne mogu da kažem koliko smo bile talentovane, ali je činjenica da smo stalno bile hvaljene zbog naših crteža, i to je, po meni, bilo verovatno presudno da istrajemo. I mama i tata su fizičari po struci, ali kada je bilo jasno da ćemo nas dve odabrat umeđu karijeru oni su nas u tome podržali, i u tome nam nesobično pomagali. U tom periodu sam od njih dvoje naučila koliko je u životu važna radna disciplina: šta god da započneš, treba i da završiš, kao i da nema uspeha bez truda. Takav stav naših roditelja nas je na neki način naterao da ozbiljno shvatimo sopstvene „snove“, ali i odgovornost koja uz to ide. U našem poslu crtača i ilustratora ispostavilo se da je takav stav izuzetno bitan.

PRESSING: Nakon studija na odseku keramike u Umetničkoj školi u Klužu, bila si neko vreme na doškolovanju u Belgiji, u Liježu. Koliko ti je boravak tamo značio na planu obrazovanja, a naročito na tvoju odluku da se ozbiljnije baviš stripom, imajući u vidu činjenicu da je Belgija među ljubiteljima poznata kao „Kraljevina stripa“?

SURDUKAN: Da, istina je, provela sam tamo četiri i po meseca, na Višoj umeđučkoj školi u Liježu (École Supérieure des Arts Saint-Luc de Liège). Tamo sam po prvi put imala nastavne časove o stripu i ilustraciji, a imala sam i pristup bogatoj strip biblioteci. Profesori su bili izuzetno naklonjeni stripu i njihovi su mi saveti mnogo značili. U Rumuniji je strip kao umeđučka disciplina skoro bio nepoznat, a moji profesori na odseku keramike nisu bili uopšte zainteresovani za moje, da ga tako nazovem, „vanškolsko“ interesovanje za strip. U Belgiji sam po prvi put bila ohрабrena da strip shvatim kao oblast u kojoj imam realne šanse da uspjem. Naravno, moj kratki boravak u Belgiji nije bio dovoljan da postanem nekakav strip profesionalac, ali mi je ukazao na stvari koje moram da poboljšam i nedostatke koje moram da nadomestim. Na časovima jednog od mojih profesora, Mišela Serveza, razvila sam svoj imaginarni lik „dresera stolica“ i svoju ideju za budući strip album „Cirkus“ („Le Cirque“), koju sam kasnije i realizovala. Bilo je to iskustvo koje mi je izuzetno mnogo pomoglo da napredujem.

PRESSING: Koja je od vas dve, ti ili sestra Marija, prva došla na ideju da radite strip fanzin „Slavni fanzin“ („Glorioasa fanzină“) i kako ste uspele da tu ideju realizujete?

SURDUKAN: Ideja za taj fanzin je moja. Bilo je to 2008. godine, posle

jedne strip radionice koju su držali Olivijer Bron i Simon Liberman, francuski autori iz Strazbura. Kada sam saznaла da su u Francuskoj strip fanzini nešto najnormalnije, da ih najčešće kreiraju i izdaju studenti, pomisla sam da i mi možemo da pokušamo isto. Saopštila sam tu svoju ideju grupi prijatelja i kolega sa fakulteta, ljubiteljima stripa, zatražila od njih materijale, ali i od drugih autora iz Francuske... Da bih nakon toga ponosna otišla u Belgiju i ostavila sestri Mariji da se pozabavi prikupljanjem materijala za novi broj, uređivanjem, štampanjem... Bila je to za nas prava mala avantura. Prvi broj je finansiran od moje studentske stipendije, promocija je bila u jednom kafiću, da bi ga nakon toga delili besplatno svim zainteresovanim. Slike sa te promocije mogu se videti na blogu našeg fanzina: <http://glorioasafanzina.blogspot.ro/2009/01/primul-numr-al-revistei.html>, <http://glorioasafanzina.blogspot.ro/2009/01/poze-de-la-lansare.html>

PRESSING: *Imala si neke pokušaje sa animiranim filmom i video klipovima. Koliko ti je animacija, u prvom redu crtani film, privlačna i da li si razmišljala o nekom ozbiljnijem projektu u toj umetnosti?*

SURDUKAN: Eh, to što sam ja radila ne bih baš nazvala animacijom, pre bi to bio nekakav slajd šou sa muzičkom pratnjom... Ali moram priznati da me oblast animacije izuzetno privlači. Rekla bih i da su svi moji dosadašnji stripovi u stvari neka vrsta crtanog filma koji se vrti u mojoj glavi. Ali, s druge strane, biti animator je nešto sasvim drugo u odnosu na strip crtača. Verujem da bi mi najviše odgovaralo da radim na kreiranju likova i na vizuelnom konceptu nekog crtanog filma. Kreiranje likova i dekora za neki „stop-motion“ me takođe veoma mnogo privlači. Od skora sam u nekoj ekipi koja radi na jednom kratkom animiranom filmu i nadam se da će tu imati prilike da još više naučim o tom poslu.

PRESSING: *Odakle dobijaš inspiraciju i ideje za tvoje stripove?*

SURDUKAN: Teško je odgovoriti na ovo pitanje, jer tu postoji baš puno izvora. Inspiriše me poprilično moje lično iskustvo, i često pričam neke svoje već doživljene priče (iako ih najčešće kamufliram elementima fantastike). Uglavnom krećem od nekog svog osećanja ili nečeg uzbudljivog, pa to poželim da podelim sa drugima, i onda biram određene slike kako bih dočarala datu atmosferu. Ponekad u glavi stvorim neki izuzetan lik i počnem da oko njega „pletem“ svoju priču. Ili zamislim neku situaciju koja izaziva smeh i nađem joj kontekst. Pre nego što sklopim celinu, u glavi imam kao neke delove filma, neku vrstu slagalice. Mislim da me ipak najviše inspirišu, iako to nije na voljoj bazi, bajke koje sam pročitala – a ima ih poprilično, a koje dolaze iz različitih kultura. Narodne umotvorine i humor, bilo da su rumunski, kineski ili afrički, imaju svoju dozu magije, i od njih se može mnogo toga pozajmiti. Dalje, bila sam još kao mala impresionirana Salvadorom Dalijem i Ešerom. Verujem da ponekad, najviše

zahvaljujući njima, smisljam čudne asocijacije i tražim neka neočekivana vizuelna rešenja koja donose neku vrstu apsurdnog humora. Kada nemam ideje, preuzimam univerzalne teme i motive (circus, putovanje, istraživanje...) i pokušavam da nađem originalni i lični pristup.

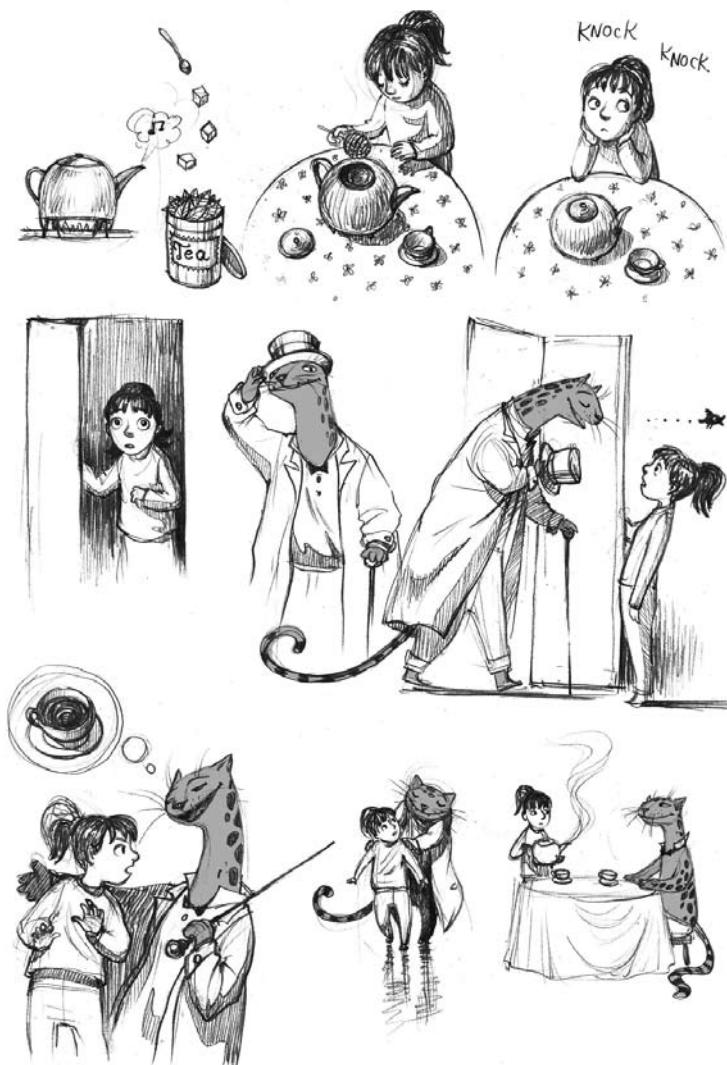
PRESSING: *Pored stvaranja imaš li vremena i da čitaš stripove, i šta konkretno?*

SURDUKAN: Da, s vremenom na vreme nađem na neki dobar strip. Neki od naslova koje sam poslednje pročitala su: „Les Campbell-l’infeno“ Munuere, „Hilda and the Bird Parade“ Luka Pirsona i „Fun Home-A Family tragicomic“ Alison Behdel. Slede „Broderii“ od Satrapi, a imam veliku želju da nabavim i „Portugal“ Cirila Pedrose. Čitam i ponešto od „on-line“ stripova, kao što su „Nimona“ Noela Stivensona ili „Stand still - Stay silent“ od Mine Sundberg.

PRESSING: *Kada bi u Rumuniji postojao neki moćan izdavač koji bi izrazio želju da objavi najbolje svetske strip naslove, a ti bi, hipotetički, bila glavni urednik te edicije, koje bi ti naslove odabrala?*

SURDUKAN: Teško pitanje – jedno od onih nad kojima se dobro zamislit pre nego što odgovoriš. Mogla bih da nabrajam brdo stripova koji se meni sviđaju, ili onih koji su mi posebno dragi a koji su obeležili moje detinjstvo. Ali ako bih bila na mestu urednika, smatram da bi onda trebalo edukovati rumunsku čitalačku publiku, kako bi se postepeno formiralo bogatije i šarolikije strip tržište i scena. Morala bih da im strip „odomačim“, da im iz glave izbacim predrasude, tipa da je strip namenjen samo deci i tinejdžerima. Ipak, krenula bih upravo od dece – i mislim da bih krenula sa „Kalvinom i Hobsonom“ Bila Votersona (eh, da, čista koincidencija je da je to jedan od mojih omiljenih stripova (Smeh)). To je lagano štivo, ali

neopisivo privlačno, ponekad neočekivano duboko i univerzalno (mnogo više nego što su „Snupi“ ili „Mafalda“). Nadalje, format stripa od jednog kaiša ili table ne „zamara“ u startu čitaoca nenačvnutog na kontinuirano čitanje istog (kao što bi to bio slučaj sa „Tintinom“ ili „Korto Maltezeom“). Avanture „Kalvin i Hobson“ mogu da čitaju i roditelji svojoj deci, i da svi zajedno uživaju u tome, da bi vremenom stvorili naviku i potrebu stalnog čitanja stripova. E, kada bih zadobila adekvatnu pažnju čitalačke publice, nastavila bih na dva fronta: izdavanjem stripova namenjenih deci i mladima („Štrumpfovi“ ili „Asteriks i Obeliks“ – koji i danas ostaju aktuelni, kako zbog svojih tema tako i zbog svog jedinstvenog univerzuma), i izdavanjem stripova za odrasle, uz traženje adekvatnih književnih dela pretočenih u strip i grafičke romane, kako bi se publika privukla preko već poznatih stvari. Mislim da bi za njih strip bio kao neka vrsta filma. Izdavala bih i stripove bez reči, kao što su „The Arrivals“ Šaun Tana, ili „Jim Curios“ Matijasa Pikara (koji je ustvari već preveden i objavljen u

Rumuniji). Razume se, postoji i deo publike koji bi želeo da čita američke "comicse", superherojske stripove, avanturističke i trilere, ali i fantastiku, pa ni njih ne treba zanemariti. Ima i dosta japanskih mangi koje zaslužuju pažnju čitalaca: „Nausicaa“, „Pluto“, „Sunny“, „Yotsubato“... Moja želja bi bila da kao izdavač pokažem koliko je u stvari strip svestran i šarolik. Kao što se to može raditi pomoću literature i filma, i stripom se isto svaka priča za sve uzraste može ispričati. Pored prevoda pokušala bih da objavim što više rumunskih naslova, bilo da je reč o fanzimima i časopisima, ili grafičkim romanima (kada to svojim kvalitetom zaslужuju). Ono što kod nas još uvek nekima nije jasno jeste činjenica da nije dovoljno samo izdati neku knjigu (pa i strip knjigu) pa da onda samo čekaš nadajući se da će neko kupiti u knjižari. Koliko god bila lepa ili interesantna priča i crtež, to neće biti dovoljno – potrebna je i adekvatna promocija kako bi potencijalne čitače ubedili da je otvore, prelistaju i na kraju kupe.

PRESSING: U Klužu postoji i radi grupa strip autora poznata kao „Komiks Klub Kluž“, koja već godinama unazad prezentuje neke nove autore i predstavlja bitan faktor u razvoju rumunske strip scene. Koliko tebi lično znači pripadnost toj grupi strip entuzijasta i kolika je popularnost samog medija među mladima u Klužu?

SURDUKAN: Grupa ljudi okupljena oko Kluba krenula je prvenstveno sa težnjom da ujedini sve iz samog grada Kluža koji su zainteresovani za strip i da omogući međusobnu razmenu mišljenja i prenošenje iskustava, bilo da su oni neposredni stvaraoci ili samo čitaoci i ljubitelji stripa. Radionice stripa u kojima smo učestvovali zblizile su nas, i zajednički rezultati su sve bolji i bolji. Ali, činjenica da smo bitni na rumunskoj strip sceni je i zbog toga što je ta scena ipak mala... Za sada. Naravno, želela bih da naša grupa učestvuje u formiranju pravog strip tržišta ovde kod nas, kao i u stvaranju brojne publike, ali se za sada fokusiramo samo na prvu sledeću aktivnost, narednu radionicu, sledeći broj fanzina. Meni lično, da, pripadnost „Komiks Klubu“ mnogo znači. Zahvaljujući njemu imam mogućnost da razmenjujem mišljenja o zajedničkom interesovanju, imam kontekst koji me motiviše, osećam da „idem dalje“. S druge strane,

ne verujem da među mladima u Klužu ima preterano velikog interesa za strip (iako se stalno javlaju novi ljubitelji, naročito među studentima umetnosti), uz izuzetak američkih „comicsa“, ili srodnih sadržaja, tipa video igara ili filmova sa superherojima. „Komiks Klub“, nažalost, uz sve svoje kvalitetne autore i brojne aktivnosti u kojima učestvuje, još uvek ne predstavlja deo kulturnog identiteta našeg grada. Tu smo još uvek „u pelenama“, ali ima nagoveštaja lepše budućnosti.

PRESSING: Na čemu si trenutno angažovana i da li imaš neke konkretnе ponude od stranih ili rumunskih izdavača za neki novi strip album?

SURDUKAN: Trenutno radim na strip albumu koji je deo projekta Ambasade Češke Republike, koji izdaje rumunski izdavač „Jumătatea plină“ kao seriju albuma koji se bave češko-rumunskim odnosima pre i posle Prvog svetskog rata. Album na kome ja radim je u saradnji sa Petrom Dobruškom, a tema su češka sela u Banatu. Pri kraju sam sa radom na tom albumu i uskoro se очekuje zvanična promocija. Na ovom projektu angažovani su i drugi naši autori kao: Kristijan Darstar (sa scenaristom Aleksandruom Berčeanuom), Adrian Barbu i moja sestra Marija Surdukan, svako sa svojim zasebnim albumom. To je bila ponuda (i prihvaćena), od strane nekog rumunskog izdavača. Takođe radim na jednoj ilustrovanoj knjizi za izdavača „Velant“ („Vellant“), koja će biti objavljena tokom 2015. godine. Za strane izdavače pripremam jedan svoj strip projekat i videćemo ko će da prihvati ponudu. Uz sve to, deo sam ekipe koja radi kratki animirani film „Opinci“ („Opinci“) (u režiji Antona Grovesa, produkcija „Studioset“), o Danu Dumitru, prvom rumunskom globtroteru. To bi ukratko bilo ono čime ću se baviti u narednom periodu.

PRESSING: Saradivala si sa francuskim strip izdavačem „Makaka edišns“ („Makaka Editions“). Kakva su tvoja iskustva i utisci iz te saradnje?

SURDUKAN: Saradnja sa „Makakom“ je bila veoma korisno iskustvo – činjenica da su tada (2009) oni bili mlađi i nov izdavač značila je puno, mogla sam sa njima da uspostavim izuzetno prijateljski kontakt. Oni su mi prvi predložili saradnju („Edouardo le renardo“, scenario Šuki (Shuky)), a zatim su prihvatali moj predlog za album „Cirkus“ („Le Cirque“)

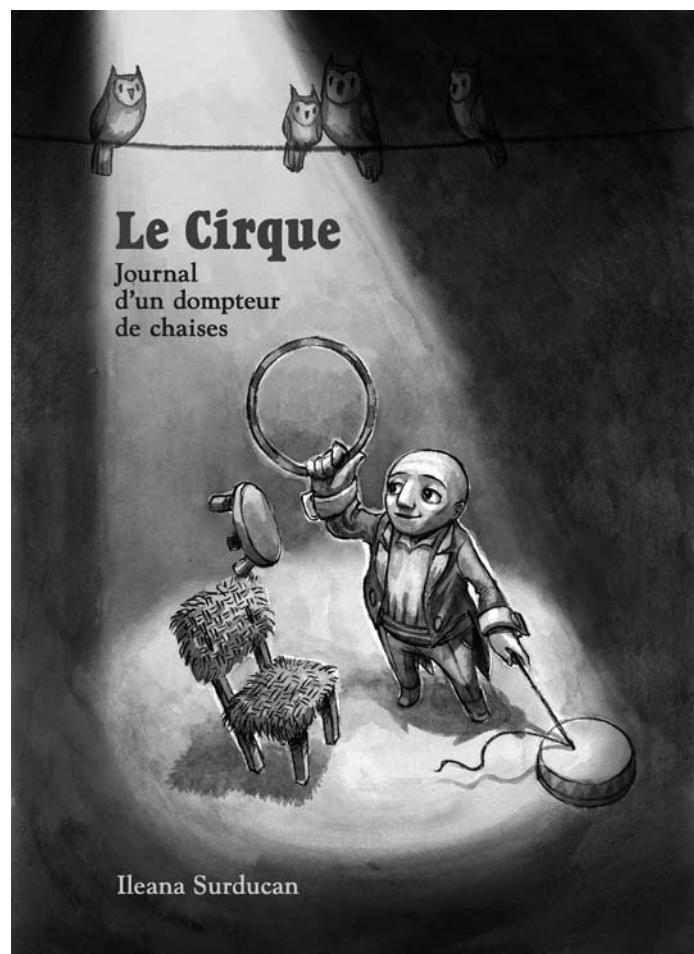

mnogo lakše nego što bi to bio slučaj sa nekim velikim izdavačem. Tokom rada na albumu naučila sam mnogo stvari o tome kako se stvara scenario, kako se radi sa likovima, kako se vrši priprema za štampu – i videla sam kako izgleda pravi ugovor, kakvi su uslovi i koji su procenti. Sada imam neku solidnu referencu za pregovore sa drugim izdavačima. Plus, izdavanje albuma podrazumevalo je i učešće na salonima i potpisivanje i crtanje fanovima – tako da sam se i ja našla u društvu pravih autora stripa, tamo gde se njihov rad poštujе i ceni. Uz to sam imala mogućnost da steknem mnoga poznanstva i prijatelje. Naravno, uz sve to, postoje i stvari sa kojima nisam zadovoljna. Nedostatak iskustva (mog, ali i njihovog) učinilo je svoje. Postoje brojni nedostaci u crtežu, scenariju, ali i u samoj stampi. Imam želju da sledeći album radim na većem formatu, a da kao rezultat toga bude još lepša knjiga, bilo kao predmet za sebe, ali i na planu samog crteža.

PRESSING: Da li si možda upoznata sa strip scenama susednih zemalja, i da li si učestvovala na nekom od strip događaja u okruženju (izložbe, konkursi, saloni...)?

SURDUKAN: Moram da priznam da veoma malo znam o strip scenama u zemljama sa kojima se Rumunija graniči. Međutim, preko Adriana Barbua sam saznala da u Srbiji postoji mnogo aktivnija strip scena nego kod nas (ima više autora, izdanja, časopisa, albuma), a bila sam učesnik konkursa i izložbe na strip smotri u Leskovcu, organizovanog od strane Marka Stojanovića. 2012. godine u Leskovcu sam dobila nagradu za najbolji scenario, a 2014. godine sam dobila drugu nagradu, takođe za scenario. Učestvujući na putujućoj izložbi „ComiXconnections“ (posvećenoj strip grupama i autorima iz istočne Evrope), primetila sam da u celom regionu postoje strip jezgra koja su više ili manje aktivna. Na žalost, jezička barijera i nedostatak festivala koji bi okupljali sve nas zajedno (i nedostatak više međusobnih prevoda na lokalnim scenama) otežavaju komunikaciju i razmenu iskustava.

PRESSING: Pomenula si Balkansku smotru mladih strip autora u Leskovcu gde si učestvovala na konkursu. To je zaista mesto gde se svake godine okupljaju

Ileana Surducan

strip autori i ljubitelji stripa sa prostora Balkana. Da li planiraš da i uživo posetiš Leskovac i budeš gost na smotri?

SURDUKAN: (Smeh) Da, planiram i želim, ali put do tamo je malo teži i komplikovaniji. Do sada sam čula sve najlepše o samoj smotri i strip zajednici koja se tamo okuplja!

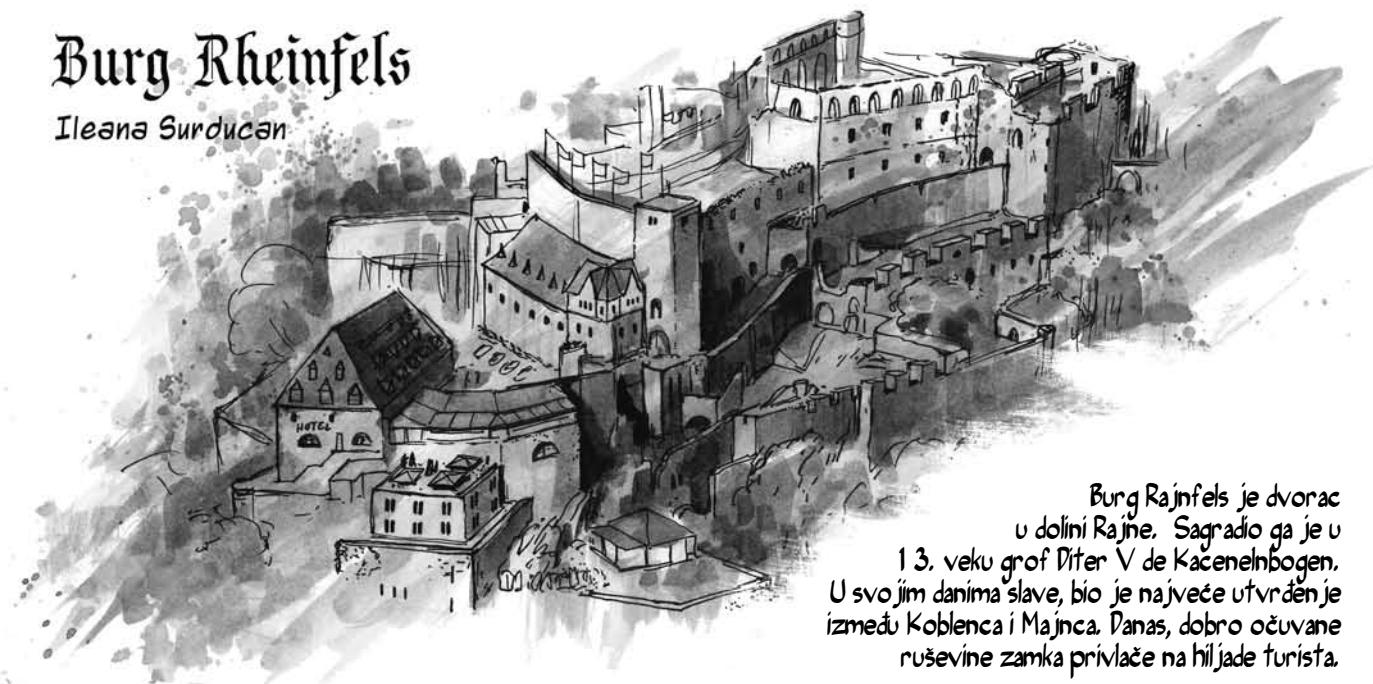
PRESSING: I na kraju, da li si imala prilike da prelistаш naš časopis „Strip Pressing“, i ako jesu kakvi su tvoji utisci?

SURDUKAN: Videla sam nekoliko brojeva „Strip Pressing“ koje je Adi Barbu doneo u naš klub, ali sam videla i neke on-line. Priznajem da je baš frustrirajuće kada nisi u mogućnosti da ih pročitaš! Ali mogu da kažem svoje mišljenje o samom izgledu i crtežu. Vidi se da svi autori imaju izgrađenu strip kulturu, ne samo što su dobri crtači, već su dobro upoznati sa samim stripovskim kodovima i odlično ih koriste. Videla sam kadrove pune dinamike, kreativna rešenja, akcione scene... Najčešće se vidi da se forsiraju žanrovi kao avantura, fantazija i akcija, uz dosta različitih crtačkih stilova. Ovde se ne postavlja pitanje „kako ćemo da nacrtamo strip“ već šta ćemo da uradimo sa njim. Volela bih mnogo da i kod nas u Rumuniji vidim takve časopise koji okupljaju i iskusne autore (ne kažem da ih nema uopšte, ali verujem da, u načelu, imamo još mnogo toga da odradimo i naučimo šta je to u stvari strip). Uz sve to moram da kažem i nešto što mi se nije dopalo, nadam se da mi to nećete uzeti za zlo. Listajući časopis, primetila sam veoma malo ženskih likova, još manje glavnih ženskih likova, i nijednu autorku stripa (ovde možda i grešim jer nisam videla sve brojeve časopisa). Da se razumemo, ovo nema nikakve veze sa samim kvalitetom časopisa i sa kvalitetom priča u njemu, to je naprosto stvar koju sam primetila koja mene lično intrigira – ali to je neka druga tema, možda za neki drugi intervju. U svakom slučaju rekla bih da su, ako je manjak ženskih strip autora realnost (recimo u Evropi), stvari su na dobrom putu da se promene!

Razgovarao i preveo: Dragan PREDIĆ

Burg Rheinfels

Ileana Surducă

Burg Rajnfels je dvorac u dolini Rajne. Sagradio ga je u 13. veku grof Diter V de Kacenelnbogen. U svojim danima slave, bio je najveće utvrđenje između Koblenca i Majnica. Danas, dobro očuvane ruševine zamka privlače na hiljadu turista.

